

GAZD

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Nagy Pongrác: Ötletek a B-változathoz

**Novoszáth Péter: A vállalaton belüli kereskedelem jelentősége, típusai –
ellentmondásossága Magyarországon**

Gazdag László: Dávid Ibolya 5000 milliárdja

**Bartus Sándor Tamás: Az ÁFA szerepe az Európai Unión belüli kereskede-
lemben**

Vértesy László: Egyes hazai banki felelősségi kérdések

Samu Mihály: A jogalkotás jogpolitikájának időszerű kérdései

Vértesy László: Magyar várakozások és a világgazdaság

**Prugberger Tamás: Globalizálódott piac és gazdasági verseny és/vagy hu-
manizált biztonság (Gondolatok „Egy szociális Európa a globális verseny-
ben” c. nemzetközi konferencia ürügyén)**

**Csejtej Ágoston: A szegény országok gazdasági felzárkózása a környezetvé-
delem tükrében**

2007/1.

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM

18. évfolyam 1. szám, 2007

A Szerkesztő Bizottság elnöke:

Prof. Dr. Gidai Erzsébet DSc.
alapító dékán, egyetemi tanár

A Szerkesztő Bizottság titkára:

Prof. Dr. habil. Schmidt Péter CSc.
egyetemi magántanár

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

Prof. Dr. Dr. h. c. Dézsy József PhD. egyetemi tanár, Bécs
Prof. Dr. emer. Fehér János DSc. egyetemi tanár
Dr. habil. Lentner Csaba CSc. egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

Olvasószerkesztő: Pátkai Tivadar
Tördelés: Égető Erika
A szerkesztés 2007 júniusában történt.

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet

Kiadja:
Egészséges Nemzedékért Alapítvány
9025 Győr, Radnóti u. 41.

Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr

drlentner@tk.nyme.hu
praxismed@externet.hu

ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	8
<i>Nagy Pongrác</i> : Ötletek a B-változathoz	8
<i>Novoszáth Péter</i> : A vállalaton belüli kereskedelem jelentősége, típusai – ellentmondásossága Magyarországon	27
<i>Gazdag László</i> : Dávid Ibolya 5000 milliárdja	61
<i>Bartus Sándor Tamás</i> : Az ÁFA szerepe az Európai Unión belüli kereskedelemben	74
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	91
<i>Vértesy László</i> : Egyes hazai banki felelősségi kérdések	91
<i>Samu Mihály</i> : A jogalkotás jogpolitikájának időszerű kérdései	118
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	151
<i>Vértesy László</i> : Magyar várakozások és a világ gazdaság	151
<i>Prugberger Tamás</i> : Globalizálódott piac és gazdasági verseny és/vagy humanizált biztonság (Gondolatok „Egy szociális Európa a globális versenyben” c. nemzetközi konferencia ürrügyén)	180
<i>Csejtei Ágoston</i> : A szegény országok gazdasági felzárkózása a környezetvédelem tükrében	200

Szerzőink:

Dr. Nagy Pongrác CSc.

közgazdász

Dr. Novoszáth Péter CSc. főiskolai docens

Dunaújvárosi Főiskola

Dr. Gazdag László CSc. egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem

Dr. Bartus Sándor Tamás PhD.

közgazdász

Dr. Vértesy László egyetemi tanársegéd

Károli Gáspár Református Egyetem

Dr. Samu Mihály DSc. egyetemi tanár

ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Dr. Vértesy László PhD. egyetemi docens

NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Prugberger Tamás DSc. egyetemi tanár

Miskolci Egyetem

Csejtej Ágoston egyetemi tanársegéd

NYME Közgazdaságtudományi Kar

Nagy Pongrác

Ötletek a B-változathoz

Nem tudunk, nem tudunk ennél többet és ennél jobbat. Nem leszünk rá képesek. Ha belegebedünk akkor sem.

... annak előre bocsátásával, hogy amit csinálunk, az messze nem tökéletes, nem tudok nektek B-változatot mondani.

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök a készülő
konvergencia-programról Balatonöszödön,
2006. május 26-án

A megvalósítás alatt álló konvergencia program lényegében ötletszegény könyvelői gyakorlat arra, hogy az államháztartási hiányt a kormány 2010-re lefaragja a bruttó hazai termék 10,1 százalékáról (2006) az euró bevezetéséhez szükséges három százalék alá (melyet 2001-ben a Fidesz kormányzása idején már elértünk). Növeli a bevételeket új adók bevezetésével (például ingatlanadó), régiek emelésével (kedvezményes ÁFAkulcs, egészségbiztosítási hozzájárulás, adókedvezmények megszüntetése...), csökkenti a kiadásokat (vizitdíj, egyetemi tandíj, kórházi napidíj, 26 000 közalkalmazott elbocsátása, a megmaradók reálkeresetének befagyasztása, támogatások, szociális juttatások csökkentése, kórházak bezárása, kórházi ágyak ezreinek megszüntetése stb.).

A konvergencia program a 2006-os 2345 milliárdra rúgó hiányt apró-cseprő, de ugyanakkor fájdalmas tételekkel – 80 milliárd bevétel növekedés itt, 30 milliárd ott – és hasonló nagyságrendű megtakarításokkal 2011-re 700 milliárd forint alá próbálja csökkenteni. (A. táblázat 4. sor) A program azonban a kiadások egyik tételéhez, a hiány 51, 38 és 71 százalékára rúgó (2005, 2006, 2007) kamatkidadásokhoz nem

nyúl hozzá. Pedig jelentős összegekről van szó: 882, 1088, 1059 milliárdról ugyanazokban az években. A kamatkiadás azért ilyen óriási, mert a forintadósság (az összadósság mintegy 74 százaléka) kamatlába viszonylag magas: közel 8 százalék, az euróövezetben átlagos 4 százalékhelyett. Ha ez a kamatláb lesüllyedne az euróövezetbeli 4 százalékra, akkor az számottevő megtakarítást jelentene. Az első években – a konvergencia program adataiból kiindulva – nagyságrendűleg 170, 150 és 230 milliárd forintot – három év alatt, mintegy 550 milliárdot, a negyedik évtől kezdve azonban évi 300-330 milliárdot. (A/22) Ez azért ilyen lassan ható medicina, mert a forintadósság több mint 60 százalékát kitevő magas kamatú kötvényadósságot (A/16) csak körülbelül négy év alatt lehetne fokozatosan az alacsony kamatú kötvényekkel behelyettesíteni. (A/16 - A/18) Öt év alatt még így is mintegy 1200 milliárd megtakarítást lehetne elérni.

Más oldalról megközelítve: a konvergencia program az államháztartás hiányát öt év alatt 1660 milliárd forinttal szándékszik csökkenteni (A/4, 2006-os adat mínusz 2011-es adat) – kizárólag fájdalmas megszorító intézkedésekkel. A kamatláb leszállítása öt év alatt fájdalommentesen idézne elő közel 1200 milliárdos hiánycsökkenést és csupán a megmaradó 460 milliárdos mérséklést kellene megszorító intézkedésekkel elérni. Vagyis a jelenleg megkövetelt áldozatoknak nem egészen egyharmadára volna csak szükség.

De ez csak az elsődleges hatása volna a kamatcsökkentésnek. Ez élénkítené a beruházást – nem utolsósorban a lakásépítést – és a jelenleg beprogramozott lassulás helyett felgyorsítaná a gazdaság növekedését. A gyorsuló gazdasági növekedés következtében gyorsabban növekednének az adóbevételek, egyes szociális kiadások pedig csökkennének (például a munkanélküli segély). Ez további áldozatokat tenne fölöslegessé. *Vagyis a kamatszintnek az euróövezet kamatszintjére való lecsökkentésével az államháztartás hiányát a konvergencia program által megkövetelt áldozatok töredékéért lehetne a bruttó hazai termék 3 százaléka alá csökkenteni.*

A kamatszintet lényegileg a Magyar Nemzeti Bank állapítja meg. A Nemzeti Bank azonban nem fogja a kamatokat csökkenteni. Azért nem, mert a magyar gazdaságpolitikát már évtizedek óta pragmatizmus helyett babonák vezérlik. Még hozzá külföldről importált babonák. A szocializmusban ilyen babona volt például, hogy a szocialista

tervgazdaság a világ legfejlettebb gazdasági berendezkedése; hogy a kapitalizmus súlyos válságban van és az összeomlása már csak idő kérdése; hogy a kapitalizmusban a munkásosztály egyre inkább elnyomorodik – és így tovább. A rendszerváltás után ezeket a babonákat immár nyugatról importált babonák váltották fel: szörnyű válságba kerültek azok az országok, amelyek adósságkönnyítést kértek (tehát: „az adósságot pedig fizetni fogjuk, még ha tönkre megy is belé az ország” mondotta a Pénzügyminisztérium államtitkár-asszonya); infláció csak túlkereslet útján keletkezhet, tehát *minden* inflációt a kereslet visszafogásával kell kezelni és még sorolhatnám a babonákat, amelyek rettenetes áldozatokba kerültek a lakosságnak.

A. Az államháztartás hiányának mértékének
Kamatláb csökkentéssel

		Egység		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Módszer
1.	BHT törlés	Mrd Ft		21736	23216	24724	26337	27619	29331	31179	2004/20. 4/3. §-a. Ebből adatai a 2. sor alapján számlára
2.	Eres növelés	%		6,7	6,5	6,5	4,5	6,9	6,2*	6,3*	a.
3.	Az államháztartás hiánya	BHT %-a		7,5	10,1	6,8	4,3	3,2	2,7	2,2	a.
4.	Kamatláb	Mrd Ft		1635	2246	1681	1111	884	792	686	143 sorok
5.	Kamatláb	BHT %-a		4,1	3,8	4,4	4,1	4,0	3,9*	3,8*	a.
6.		Mrd Ft		894	882	1038	1059	1105*	1145*	1137*	145
7.	Alamháztartás adóssága	A hiány %-a		55	38	71	95	125	-	-	63
8.		BHT %-a		62,3	63,5	71,3	72,3	70,4	68,5	66	a.
9.		Mrd Ft		13580	15902	17628	18680	15944	20091	20572	148
10.	Állagos kamatláb	%		6,9	6,0	6,4	5,9	5,7	5,7*	5,7*	a.
11.	Devizaadósság	Mrd Ft		3591	4124	4833	4857	5065	5224	5346	2006/2006. b. Többi adatai a 12. sor alapján számlára
12.		Ossz. adósság	%-a	26,4	25,9	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0	2006/2006. 11-8. többi adatai becsülés
13.	Felülelettel kamatláb	%		4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	Felüleletes a c. törvényszerűen
14.	Kamat	Mrd Ft		14	186	206	219	235	241	241	11x13
15.	Fontbázis	Mrd Ft		9983	11778	13046	13823	14039	14867	15224	8-11
16.	Megs. kamati költségek	Mrd Ft		6299	7244	5519	3794	2069	314	0	Fontbázisból állagos kamatláb 2006 végén 4,2 év (b. törvénys.) gy. Ft. - (7244/4,2)
17.	Kamatláb	%		7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	Felüleletes
18.	Kamat	Mrd Ft		430	296	161	161	27	27	0	16,17
19.	Egyéb Ft adósság	Mrd Ft		7826	10023	12320	14623	15224	15224	15224	15-16
20.	4%-os kamatláb	Mrd Ft		301	401	483	581	609	609	609	19x0,04
21.	Osszes kamatláb	Mrd Ft		917	903	873	843	873	843	850	14+18-20
22.	Megelőzés			171	156	232	232	302	302	323	6-21

Források: * Becslés a konvergencia program adatai alapján

a. Konvergenciaprogram

b. Államadósság Kezelési Központ. Állampapírpiaac

c. IMF: International Financial Statistics

A magyarországi pénzpolitika egyik mai babonája az, hogy a kamatlábat magas szinten kell tartani, egyrészt azért, nehogy elszabaduljon az infláció, másrészt a külföldi befektetők bizalmának megőrzése végett. Az első mondvacsinált érv. Az euróövezetben az alapkamat, amellyel a nemzeti bank irányítja a kamatlábak alakulását, 4 százalék alatt, az infláció 2 százalék körül van. Nálunk az alapkamat 8 százalék, az infláció pedig 4 százalék fölött volt (egészen a legújabb időkig amikor 8 százalék fölé szökött). Lehet tehát alacsony infláció alacsony kamatszint mellett is. A fő ok a második: a befektetők bizalmának megőrzése. A befektetők bizalmának megőrzése a magyar gazdaságpolitika sarkalatos dogmája, amelynek szükségességét nagyfokú felelőtlenség megkérdőjelezni. Én most megkérdőjelezem.

A befektetőket aszerint lehet osztályozni, hogy befektetésük hosszú-, vagy rövidtávú, vagyis egy évnél hosszabb vagy sem. Aszerint is meg lehet őket különböztetni, hogy távlati jövedelemszerzésre, vagy rövidtávú tőkenyereségre törekszenek-e. Az utóbbiak a spekulánsok. A hosszútávú befektetés az ingatlanspekuláció kivételével nem spekulatív természetű, a rövidtávú befektetésnek nagyobbik része azonban igen. A spekulációról az angolszász közgazdászok azt mondják, hogy hasznos. Tény viszont az, hogy általában káros: az esetek többségében növeli az áringadozásokat, a piac manipulálásával óriási vagyonok szerzésére ad lehetőséget, válságokat és ezrek, sőt milliók elszegényedését idézheti elő, olyanokét, akiknek a pénzpiachoz semmi közük.

A nemzetközi rövidtávú tőkebefektetések percek, sőt, pillanatok alatt kivonhatók valamely országból. Ezért „forró pénzeknek”-nek is hívják őket. Ezeket a forró pénzeket a bankok és brókerházak üzletkötői kezelik, akik telefonon, vagy számítógépen pillanatok alatt kötnek többszáz millió dolláros üzleteket. Nincs idejük arra, hogy üzletkötésük alkalmából a lényegyet tanulmányozzák: milyen egy-egy vállalat teljesítménye? jól, vagy rosszul vezetik? alul, vagy túlértékelt-e valamely deviza? A sikeres nagybefektetőket figyelik, és „arra a lóra tesznek”, amelyikre ők. Vagyis nyájösztön vezérli őket. Ezért csúfnevük „elektronikus csorda”.

B. Forró pénzek a világgazdaságban (ezer milliárd dollár)

	2000	2006
1. Bankok rövid lejáratú külföldi követelései ¹⁾	4,2	9,7
2. Részvények külföldi tulajdonban ²⁾	4,0	7,5*
3. Összesen	8,2	17,2
Emlékeztető az arányok érzékeltetésére:		
4. Az Egyesült Államok bruttó hazai terméke	9,8	13,2

* Részben becsült adat

1) Hitelek és adósságot megtestesítő értékpapírok

2) Egyesült Államok, Euroövezet, Egyesült Királyság, Kanada és Japán

Források: 1. sor: Nemzetközi Elszámolások Bankja (Bank for International Settlements, BIS)
2-4.sor:

C. Amerikai dolláráramlás a világgazdaságba (milliárd dollár)

	Számítás adósságállomány alapján			Számítás a fizetési mérleg alapján			
	Bruttó adósság-állomány	Éves növekedés	Napi átlag	Folyó fizetési mérleg egyenleg	Részvények és működő tőke, nettó	Összesen	Napi átlag
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1999	4027						
2000	4555	528	1,5	-415	17,8	-237	-0,7
2001	5137	582	1,6	-389	38	-351	-1,0
2002	5903	766	2,1	-472	-33	-505	-1,4
2003	6363	460	1,3	-528	-202	-730	-2,0
2004	7697	1334	3,7	-665	134	-531	-1,5
2005	8525	828	2,3	-792	46	-746	-2,0
2000-2005	-	4498	2,1	-	-	-3100	-1,4

Megjegyzés: A két számítási módszernek elvileg ugyanazt az eredményt kellene adni. Gyakorlatilag sose adhatja ugyanazt. A két adatsornak különbözők a forrásai, eltérés lehet az időzítésben és a fogalom meghatározásban.

Forrás: IMF: *International Financial Statistics*

A nemzetközi spekulatív válságokat a spekulánsok indítják el, de a spekulatív tőke menekülése valamely országból magával rántja a forró pénzek nem spekulatív részét is. 2006 végén mintegy 17 ezer milliárd dollár forró pénz áramlott szerte a világgazdaságban. (B. táblázat 3.

sor) Többségében spekulatív tőke volt, gyors tőkenyereséget keresve, főként tőzsdei-, kamat- és devizaspekuláció révén. Hogy ez milyen iszonyatos pénztömeg, arról fogalmat alkothatunk magunknak abból, hogy a világ legnagyobb gazdaságának, az Egyesült Államokénak a bruttó hazai terméke azévből csupán 13 200 milliárd dollár volt. (B/4) És ez a forró pénztömeg – főként az Egyesült Államok folyó fizetési mérlegének évről-évre megújuló, sőt növekvő deficitje következtében, szinte exponális arányban nő (2000-ben még csak 8000 milliárdra rúgott), hiszen az Egyesült Államok *naponta* több mint 2 milliárd dollárt pumpál a világgazdaságba. (C. táblázat, 3. és 7. oszlop). A normális állapot az, ha egy fejlődő ország folyó fizetési mérlege huzamosan deficitese, s a deficitet tőkeimporttal finanszírozza. A deficit egyrészt az áruimport többletéből, az iparosodáshoz szükséges gépek és berendezések behozatalából, valamint az ott lévő külföldi tőkebefektetés átutalt hasznából származik. A fejlett országokban a helyzet fordított ugyanezen okból: folyó fizetési mérlegtöbblet és – a külföldön eszközölt beruházások miatt – deficitese tökemérleg.

A világ legfejlettebb gazdasága, az amerikai gazdaság az egyetlen, amely megengedheti magának, hogy folyó fizetési mérlege huzamos ideig deficitese legyen (1991 kivételével minden évben 1981 óta), sőt, hogy deficitje évről-évre nőjön – lásd például a C. táblázat 4. oszlopát. Ez azért van így, mert a dollár a világgazdaság legelfogadottabb fizetési eszköze. Vannak áruk és szolgáltatások (pl.: kőolaj, vagy nemzetközi repülőutak), amelyekért a legújabb időkig csak dollárban lehetett fizetni.) Akik az Egyesült Államokba exportálnak, azok az árukért kapott dollárokat nem váltják be amerikai árukra vagy aranyra, hanem tartalékolják harmadik országból való behozatalra. (Leggyakrabban persze a bankok tartalékolják helyettük.) Ezért van az, hogy a világ egyik leggazdagabb országa „papírral” tud fizetni a külföldön vásárolt áruk, gyárak, berendezések és részvények egy részéért. Úgy is mondhatjuk, hogy csak a világ egyik leggazdagabb országa engedheti meg magának, hogy többet fogyasszon, mint amennyit termel, vagyis tovább nyújtózzék, mint amennyire a takarója ér.

Főként az Egyesült Államok által a világgazdaságba injekciózott forró pénzek okozták az 1995-ös mexikói, az 1997-1998-as távolkeleti (Thaiföld, Dél-Korea, Malajzia, Indonézia, Fülöp-szigetek), az 1998-as oroszországi és braziliai válságokat. Sokszáz millió szegény

embert tettek még szegényebbé. Ezek okozták a 2003-as két forint elleni spekulatív támadást is, melyeket a Magyar Nemzeti Bank ugyan a forint leértékelésével és a kamatláb megduplázásával kivédett, de amelyeket a gazdaság megsínylett.

Most nincs időnk aggódni azon, milyen világválságot okozhat egy szép napon a világgazdaságban keringő nyájösztön által vezérelt és pánikreakciókra hajlamos 17 ezer milliárd dollárnyi rohamosan növekvő pénztömeg. Az aktuális kérdés az, mennyi jut ebből Magyarországnak, amely immár a globális világgazdaság része, ahova és ahonnan a forró pénzek szabadon áramolhatnak.

Viszonylag sok. 2006 végén a Magyar Nemzeti Bank adatai alapján számolva az itt lévő forró pénzek mintegy 9 ezer milliárd forintra, az azévi bruttó hazai termék kerek 40 százalékára rúgtak, s ebből a spekulatív tőke közel 7 ezer milliárd, a BHT 29 százaléka volt. (D. táblázat 6. és 14. sora)

D. Forró pénzek a magyar gazdaságban

	Ezer Mrd Ft		Az összes tartozás %-ában		A BHT %-ában	
	2000	2006 ¹⁾	2000	2006	2000	2006
1. HOSSZÚLEJÁRATÚ TARTOZÁSOK	10,4	28,9	72	76	91	125
2. Működő tőke ¹⁾	4,1	14,9				
3. Kötvények	3,3	8,4				
+4. Ebből: Ft-ban kibocsátott	0,8					
5. Hosszú lejáratú hitelek	3,0	5,6				
6. FORRÓ PÉNZEK	4,0	9,2	28	24	35	40
+7. Kincstárjegyek	0	0,1				
8. Bankközi hitelek	{1,5}	1,7				
+9. Egyéb rövidlejáratú hitelek		0,6				
*10. Tőzsdén jegyzett részvények	2,4	6,2				
*11. Pénzpiaci eszközök	0	0,1				
*12. Pénzügyi derivatívák	0,1	0,5				
13. ÖSSZES KÜLFÖLDI TARTOZÁS	14,4	38,1	100	100	126	164
14. Emlékeztető:						
*15. Spekulatív tőke összesen	2,5	6,8	17	18	22	29
+16. Kamatérzékeny	1,2*	2,3	8,3	6,0		
17. Bruttó hazai termék	11,4	23,2	79	61	100	100

* Spekulatív tőke

+ Kamatérzékeny

x Részben becslült adat

1) Speciális célú (vagyis vám szabad területen működő) vállalatok nélkül

Forrás: Magyar Nemzeti Bank

Mindkét mennyiség szinte exponenciális arányban nő, hiszen 2000 végén összegük 4 ezer, illetve 2500 milliárd volt. El lehet képzelni micsoda pénzügyi válság támadna abból, ha ez az óriási pénztömeg egy forint elleni spekuláció alkalmával menekülne az országból.

Térjünk vissza a magas kamatlábra. Magyarországon 2006 végén összesen 38100 milliárd forint külföldi tőkebefektetés volt, amely több mint másfélszer akkora az azévi bruttó hazai termékénél. (D/13) De ebből csupán 2300 milliárd érzékeny a forintkamat alakulására. (D/15) A spekulánsok és az ő kezdeményezésükre 9 ezer milliárd érzékeny a magyar gazdaság fejleményeire és a gazdaságpolitika alakulására. Mint láttuk, a spekulánsok a kamatcsökkentést a pénzügyi fegyelem meglazulásának tekintik. (Ennek az ellenkezője is igaz. A spekulánsok minden megszorító intézkedést, minden nadrágszíz meghúzást „felelős” gazdaságpolitikaként értékelnek, s így természetesen pozitívan értékelik a konvergencia programot is.) Nem szabad elfelejteni, hogy amikor vezetőink kenetteljesen a „külföldi befektetők” bizalmáról beszélnek, akkor „befektetők” alatt a spekulánsokat, az elektromos csordát kell érteni.

Ugyanakkor azonban ennek az óriási külföldi forró pénztömegnek a jelenléte (elméletileg) hasznos a magyar gazdaság számára, hisz ez az óriási tőkeinjekció (elméletileg) felgyorsítja a gazdaság növekedését. A gyorsabb növekedés kedvéért esetleg érdemes vállalni, hogy a magyar gazdaság ki legyen téve spekulatív válságok veszélyének, és hogy behatárolt legyen a gazdaságpolitika mozgásterét. Lássuk, valóban így van-e ez. Nehéz megállapítani, hogy mire költi az ország a beáramló forró pénzeket. Hiszen a beáramló külföldi pénz nagy részét átváltják forintra, amely előbb-utóbb betétként a bankokba vándorol, s akkor már nem lehet megállapítani, hogy a forint hosszúlejáratú befektetésből (például működő tőke) vagy forró pénzből származik. Legjobb, ha az összes beáramlott pénz felhasználásából indulunk ki. Így bizonyos tételeket kiszűrhetünk, és a maradék alapján következtetéseket vonhatunk le a forró pénzek felhasználására vonatkozóan. Erre tesz kísérletet az E. táblázat, amelyet célszerű a D. táblázattal összehasonlítva tanulmányozni.

E. Kísérlet a Magyarországra beáramlott külföldi tőke felhasználásának kiderítésére

	Ezer Md. forint		Az összes Magyarországon lévő külföldi befektetés %-ában	
	2000 (1)	2006 (2)	2000 (3)	2006 (4)
1. Magyarországi lakosok külföldi befektetései	6,1	14,4	42,3	37,8
2. A folyó fizetési mérleg hiányának finanszírozása (halmozott)	4,4	14,0	30,6	36,7
3. Tőzsdén jegyzett vállalatok tőkeszükségletének részbeni kielégítése	2,4	6,2	16,7	16,3
4. Háztartási (nem lakáscélú) hitelek	0,4	2,1	2,8	5,5
5. A Magyar Nemzeti Bankban többletadalékként sterilizálva	1,1	1,4	7,6	3,7
6. Összesen (Magyarországra beáramlott külföldi tőke)	14,4	38,1	100,0	100,0
7. Emlékeztető: Az átlagháztartás lakáscélú hitelek nélkül számított bankhiteltartozása (ezer Ft)	108	543		

Források: Magyar Nemzeti Bank, Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Statisztikai Évkönyvek

Mindenekelőtt a 2006 végéig beáramlott 38100 milliárd több mint egyharmada 14400 milliárd, egy- az egyben ki is áramlott magyarországi bankok és vállalatok külföldi befektetéseire. (1. sor, 2. oszlop). Ha mi beédesgetjük ide a külföldi tőkét X hozamra, s azután kihelyezzük külföldre X-nél magasabb hozamra, akkor ez jó üzlet. A valóságban (legalábbis papíron) ez nem így van.

F. Magyarországi lakosok külföldi és külföldi lakosok magyarországi befektetéseinek hozama 2005-ben

1. Magyarországi lakosok összes külföldi befektetése 2004 végén Mrd Ft	8.721
2. Ennek összes hozama 2005-ben Mrd Ft ¹⁾	367
3. Hozam a befektetés százalékában (2/1)	4,2
4. Külföldi lakosok összes befektetése Magyarországon 2004 végén, Mrd Ft	25.985
5. Ennek összes hozama 2005-ben Mrd Ft ¹⁾	1.668
6. Hozam a befektetés százalékában (5/4)	6,4

Megjegyzés: Ha a magyarországi lakosok a külföldön befektetett 8721 milliárd forintot Magyarországon fektették volna be, befektetésük hozama $(8721 \times 0,064 =)$ 558 milliárd forint lett volna. Mivel Magyarország helyett külföldön fektették be, befektetésük hozama (legalábbis papíron) 367 milliárd forint (2. sor). Elmulasztott nyereség $(558 - 367 =)$ 191/milliárd forint.

1) Kamat, osztalék, újrabefektetett jövedelem.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank

1. és 4. sor: „A külfölddel kapcsolatos követelések és tartozások”

2. és 5. sor: „A fizetési mérleg”

2006-ban az összes Magyarországon befektetett külföldi tőke átlaghozama (kamat, átutalt osztalék, újra befektetett nyereség) 6,4% volt, szemben a magyarországi lakosok összes külföldi befektetéseinek 4,2%-os átlagos hozamával. (F. táblázat 3. és 6. sor) Ha ez valóban így volt, akkor 2005-ben a magyar gazdaság vesztesége az „üzleten” $(8721 \times 0,024 =)$ 191 milliárd forint volt. Azt hiszem azonban, hogy ez csak papíron volt így – az APEH miatt.

A második hasonlóan nagy tétel Magyarország hosszúlejáratú külföldi adóssága, amely lényegileg a folyó fizetési mérleg hiányának részbeni finanszírozásából halmazódott fel. Az ország folyó fizetési mérlege az 1981 óta eltelt 25 év alatt négy év kivételével (1984, 1990, 1991, 1992) állandóan deficit volt. A deficitet részben a működőtőke beáramlás, részben pedig hosszúlejáratú (hitelek, kötvények) külföldi adósságtőke bevonásra finanszírozta. Az így felhalmozódott adósság kisebbik részéért az ország árukat és szolgáltatásokat kapott cserébe. A hiány nagyobbik részét a Magyarországon befektetett külföldi tőke hozama (kamat, átutalt osztalék) okozta. Így a hosszúlejára-

tú külföldi adósság zöme ezeknek az átutalásoknak a finanszírozásából származik.

A 2006 végén Magyarországra beáramlott külföldi tőkének 75%-át nem Magyarországon használták fel. A megmaradó 9700 milliárd nagyságrendileg nagyon közel áll az ide beáramlott forró pénzek összegéhez (lásd a D. táblázatot). Ezeket a pénzeket már átváltották forintra. Így csak találgatni lehet, hogy mire használják őket. A tőzsdére beáramlott 6200 milliárd forint felhasználását ismerjük. Ez fedezi a tőzsdén 2006 végén befektetett 6200 milliárd forint értékű külföldi tőke a tőzsdén jegyzett vállalatok tőkeszükségletének jó részét és így hasznos. Veszélye azonban kettős. Egyrészt a Budapesti Értéktőzsdén forgalmazott részvények értékének közel 80 százaléka külföldiek kezén van. Ez egyedülálló arány a világon, és nem kedvező jelenség a külföldtől való ilyen nagyfokú függés. Másrészt ezeket a külföldi tőzsespekulánsokat nem a magyar gazdaság fényes teljesítménye vezérli a Budapesti Értéktőzsdére, hanem az a kollektív és önmegvalósító meggyőződés, hogy a Budapesti Értéktőzsdén óriási tőkenyereségre lehet szert tenni. Lehet is. (Emlékezzünk Keynes zseniális mondasára: „Ha az üzletemberek azt hinnék, hogy a fecskék tavaszi megérkezése jó a gazdaságnak, akkor a fecskék tavaszi megérkezése jó volna a gazdaságnak”.)

Mialatt a magyar gazdaság a közép- és kelet-európai régió sereghajtói közé tartozik, a BUX, vagyis a Budapesti Értéktőzsde indexe a régió leggyorsabban növekvő tőzsdeindexe. És az index időnkénti zuhanását sem magyarországi, hanem külföldi események okozzák – a távol-keleti, az oroszországi, a koszovói válság stb. – amelyekről az elektronikus csorda azt hiszi, hogy kedvezőtlen hatással lesznek Magyarországra. Nagy baj lehet itt, ha az elektronikus csoda egy szép napon úgy dönt, hogy a Budapesti Értéktőzsde mégsem az egyik legjövődelmesebb befektetés a világon.

Hogy a többi forró pénz hová került, azt valóban csak találgatni lehet. Annyi bizonyos, hogy a magyar bankok, főként a kilencezer milliárd forintot meghaladó külföldi forró tőkebeáramlás következtében úsznak a pénzben. Ezt valahogy gyümölcsoztatni kell. Az utóbbi években a legmohóbb pénzkereslet természetesen a költségvetés részéről mutatkozik. (A költségvetés forintadóssága például 2001 és 2006 között majdnem megduplázódott.) De ez nem volt elég a be-

áramló külföldi pénzek hasznosítására. A vállalatok beruházási hitelkereslete lanyha, részint a magas kamatláb, részint pedig a kedvezőtlen kilátások miatt. Így a bankok a háztartásokat célozták meg. Ki nem látott a televízióban olyan hirdetést, miszerint a bank például egymillió forint hitelt kínál garancia nélkül, csupán 20 ezer forint havi törlesztésért? A hirdetés nem mondja meg, hogy a kamatláb évi 20 százalék, és hogy mire az áldozat a hitelt kamatostul letörlesztette, a kölcsönvett összeg ötszörösét fizette a banknak. (És ez Magyarországon nem számít megtévesztő hirdetésnek!) A kampány sikeres. 2000 óta a háztartásoknak a lakáscélú hitelek nélkül számított bankadóssága több mint megötszöröződött. És az átlagos háztartás bankhiteltartozása 108 ezer forintról 543 ezer forintra nőtt. (E./4, 7) Ez nem egészséges jelenség, hiszen a felvett hitelek túlnyomó részét külföldről importált tartós fogyasztási cikkekre és külföldi nyaralásra költik, így e tételek rontják az ország folyó fizetési mérlegét.

A bankoknak még így is marad kihelyezni való pénzük. Ezt a mintegy 1400 milliárdot a Magyar Nemzeti Bankba teszik többletartalék formájában. Vagyis: beáramlik ide 8-10 százalékos kamatra a külföldi tőke, ebből a bankok 1400 milliárdot betesznek a Nemzeti Bankba, amely ott felhasználatlanul hever. Az MNB fizet nekik néhány százalékos kamatot – lényegileg az adófizetőket illető pénzből. (Ez nyilván a fő oka annak, hogy az MNB már évek óta egy fillér nyereséget sem fizetett be a költségvetésbe.) A magyar gazdaság összes vesztesége e tételen meghaladja az évi 100 milliárd forintot. Nem jó üzlet.

Összegezve; a magyar gazdaságba beáramlott külföldi tőke 38 százaléka külföldre távozik beruházási célból és ott (legalábbis statisztikailag) veszteséges. Közel 38 százaléka nagyrészt a külföldiek magyarországi beruházásainak kiáramló jövedelmét finanszírozza. A külföldi forró pénzek beáramlása miatt megnövekedett háztartási hiteleknek nagy az importvonzata és a külföldi pénzek egy része sterilizálódik a Magyar Nemzeti Bankban.

Tegyük még hozzá, hogy beinvitáljuk magas kamattal a külföldi tőkét, hogy ezzel felgyorsítsuk a gazdaság növekedését, ugyanakkor a magas kamat fékezi a beruházásokat és ezzel visszafogja a gazdaság növekedését.

Végül a forró pénzek folyamatos beáramlása miatt tudja a Magyar Nemzeti Bank a forint/euró árfolyamot már sok éve 250 forint körül tartani. Vagyis a forintárfolyam változatlan, mialatt a magyarországi inflációs ráta több mint duplája az euroövezet-belinek. Ez természetesen rontja a magyar áruk versenyképességét, és nagyrészt megmagyarázza azt, hogy az árumérleg hiánya egyre nő.

Az elmondottak alapján az is érthető, hogy az óriási külföldi tőkebeáramlás ellenére a magyar gazdaság átlagos növekedése évi 4% körül van, holott növekedési potenciálja messze meghaladja az 5 százalékot.

E vázlatos felmérés arra utal, hogy a forró pénzek Magyarországra való beáramlásának hasznossága legalábbis megkérdőjelezhető. Nem biztos, hogy érdemes vállalni miattuk a spekulatív válságok veszélyét és azt, hogy az elektronikus csorda véleményére és reakciójára való figyelés behatárolja a magyar gazdaságpolitika mozgásterét.

A kamatlábat lehet, sőt előnyös volna csökkenteni. Hisz ez öt év alatt minden áldozat nélkül, és a gazdasági növekedés felgyorsulása mellett 1200 milliárd forinttal csökkentené az államháztartás hiányát. A kamatsökkentés annál is inkább lehetséges, mivel az összes itt lévő külföldi tőkének csupán 6 százaléka érzékeny a forintkamat csökkentésére. Ez a 6 százalék azonban elég arra, hogy elindítson egy forint ellenes spekulációs hullámot. Így a kamatsökkentés csak fokozatosan történhet – úgy 6-8 hónap leforgása alatt.

Ismételjük; alacsony kamatláb: gyorsabb gazdasági növekedés, magasabb adóbevételek, nagyobb gazdaságpolitikai mozgástér, a spekulatív válságok veszélyének csökkenése és – az államháztartás hiányának drámai mértékű mérséklődése öt éven belül.

***

A magyar egészségszolgálatnak számos hibája van: a hálapénz, az esetenkénti szabad orvosválasztás hiánya, az orvosok nem teljesítmény szerint kapják a fizetésüket, az irányítás felülről, az érdekeltek (betegek, orvosok) megkérdezése nélkül történik, az emberek minden csip-csup kellemetlenséggel orvoshoz szaladnak és hasmenésre, szűnyogcsípésre gyógyszert íratnak fel. Túlterheltség és gyógyszer-túlfogyasztás, a kórházak csálnak, hogy több pénzhez jussanak az

Egészségbiztosítási Pénztártól: több pénzt jelentő betegségeket diagnosztizálnak (hamisan) és a valóságnál több napos ápolást számolnak fel. Százvezrek nem fizetik a hozzájárulást, de megkapják a szolgáltatást; a kórházak kapacitása kihasználatlan. Mindezek eredményeképpen az egészségszolgálat rendkívül drága és veszteséges. Mindezzel együtt a magyar egészségszolgálat a (legújabb időkhöz) egyike volt a világon a legjobbaknak. (Ezt azért merem ilyen határozottan állítani, mert tapasztalatból ismerem a franciát, az angolt és a kanadait.)

Az ötletszegény kormánynak mindezek orvoslására csak három intézkedése van: a járulékbefizetés szigorúbb ellenőrzése, a vizitdíj és a kórházi napidíj bevezetése, valamint kórházak tucatjainak és kórházi ágyak ezreinek a felszámolása. A vizitdíj és a kórházi napidíj a hálapénzt akarja megszüntetni, de nem fogja. A hálapénzt ma már több ezres, sőt több tízezes tételekben adják (és fogadják el). Így a néhány száz forintos vizit-, illetve napidíj nem fogja azt megszüntetni. (A vizitdíj indokolt volna a *házi orvosok* indokolatlan zaklatásának és túlterheltségének a csökkentésére. A kórházi napidíj csak többletügyintézkést okoz és semmiféle bajt nem szüntet meg.)

Két és fél éve részletes vázlatot készítettem a magyar egészségszolgálat átfogó reformjára (*Magyar Nemzet*, 2004. november 27.) Sokan elolvasták, kivéve az illetékeseket. (Ők ezt az írást sem fogják elolvasni.) Reform javaslataim a magyar egészségszolgálat valamenynyit hibáját orvosolnák □ kivéve a kórházak túlkapacitását. Így most ezzel foglalkozom. Az ezzel kapcsolatos kormányintézkedések sora tipikus példája annak, hogy ez a kormány az Új Magyarországot faltörő kossal építi. Kihaszánálatlan kapacitás van? A fölösleges kapacitást nem megszüntetni kell, hanem igénybe venni! Igénybe venni előre meneküléssel, a kórházak felújításával, európai színvonalra való emelésével, *egészségturizmus* létesítésével.

A fogorvosok a kormány támogatása nélkül megvalósították itt a fogászati turizmust. A kormány ugyanígy megteremthetné az egészségturizmust. A magyar orvosok kitűnően képzettek, a legkorszerűbb gyógymódokat alkalmazzák. Az ápolószemélyzet szakszerű, kedves, odaadó, gyengéd. Csupán nyugat-európai színvonalú kórházak kellene: egy-, vagy kétágyas szobák, jó koszt, minden ágy mellett telefon, minden szobában televízió... Olyan árak kellene, amelyek magyar viszonylatban magasak, de a nyugati magánrendelések árának

csupán töredékei. És természetesen szakszerű tolmácsok is kellenének. Jönnének ide a tehetősebb betegek még Nyugat-Európából is, ahol van egészségbiztosítás, a várakozási idő elkerülésére és egyedi kezelésre – ugyanolyan szakszerűen, mint hazájukban. És jönnének tízezerrel az Egyesült Államokból, hisz a kezelés viszonylagos olcsósága miatt útiköltségük többszörösen megtérülne. Akár heti többszöri egészségügyi charter-járatokat is lehetne indítani az Egyesült Államokból. Ha a fogorvosoknak sikerült, miért ne sikerülne a kórházaknak? A tehetős amerikaiak ma Indiába járnak kezelésre, a tehetős angolok a Harley Streetre, ahol a vizitdíj nyolcvanezer forint – a budapesti repülőút oda-vissza két személynek, fapadoson. Ilyen körülmények között a magyar kórházakat viszonylag csekély ráfordítással ugyancsak versenyképesé lehetne tenni. Ez a viszonylag csekély ráfordítás bőven kitelne abból a megtakarításból, amit az egészségszolgáltatásban jelenleg folyó pazarlás megszüntetése útján keletkezne, mint például a gyógyszerek túlfogyasztása, a kórházak túlszámlázása, valamint a járulékbefizetés elmulasztása.

Természetesen számos részletkérdést kellene tisztázni. Az árazáson kívül azt, hogy a külföldiektől befolyó pénz hogyan osszák el a kórház és az Egészségbiztosítási Pénztár között, mennyi jusson az orvosoknak? Hogy lehetne elkerülni azt, hogy a kórházak előnyben részesítsék a készpénzben fizető külföldieket a magyar betegekkel szemben, hogy az élelmezésben se legyen különbség a két réteg között, és így tovább. De azt hiszem, ezek részletkérdések és megoldhatók.

Kiegészítésképpen fel kellene javítani a termálfürdők infrastruktúráját – a fürdő állapota, szállodák, vendéglők, reumás, köszvényes stb. betegekre specializált szakrendelők, szórakozási, kirándulási lehetőségek stb.

Igen, a kórházak túlkapacitását úgy lehetne megszüntetni, hogy a kormány az egészségszolgáltatásban egyebüttl megtakarított pénzt visszaforgatja a kórházak és a gyógyfürdők infrastruktúrájának a feljavítására, és egészségturizmust teremt. Ehelyett azonban kórházak tucatját zárja be, kórházi ágyak ezreit szünteti meg, elbocsát többszáz orvost és több ezer jól képzett egészségügyi dolgozót. Országépítés faltörő kossal.

***

A kormány a konvergencia program keretében huszonhatezer közalkalmazott elbocsátását tervezi. Ez kitűnő ötlet (lenne) és meg is van rá a lehetőség. Akár többet is el lehetne bocsátani. Magyarország ugyanis túlszabályozott ország. *Ami Magyarországon nem tilos, az kötelező.* A milliónyi, sokszor felesleges és gyakran ostoba előírás végrehajtását, a tilalmak betartását hivatalnokok légiói ellenőrzik. Telefonon, távmásolattal, levélben úgyszólván semmit sem lehet elintézni. A hivatalba személyesen kell bemenni. A hatóság minden állítást okmányokkal ellenőriz. Az okmányok beszerzéséhez más okmányok kellenek. Amikor az áldozat a kért okmányokkal bemegy a hivatalba, más ügyintézőhöz kerül, aki más okmányokat követel. Utánajárás, küldözgetés, sokoldalú kérdőívek kitöltése, várakozás, időpazarlás... Magyarországon a bürokrácia fullasztó és minden bizonnyal egyike a világon a legfullasztóbbaknak. Vaskos könyvet lehetne róla írni.

A bürokráciát a magyarok olyan természetes istencsapásnak tekintik, mint a jégverés, vagy a májusi fagy, hiszen még az ükapáik is bürokráciában éltek. Így senki sem háborog miatta. Kellemetlen az osztrák és a német bürokrácia is. A Rajnán túli országokban kell hazamosabban élni, hogy az ember megtudja, milyen kellemes, milyen egyszerű az élet bürokrácia nélkül. A bürokrácia nemcsak megkeseríti mindnyájunk életét, de gazdaságilag is káros. Megdrágítja a magyarországi termelést és így rontja a magyar áruk versenyképességét a külföldi árukkal szemben, mind a hazai, mind pedig a külföldi piacon. Visszariasztja a külföldi működő tőkét. Rontja a közkeréksöt is, mert csalásra, hazudozásra, megvesztegetésre ösztönöz. És néha meg is vakít.

[Az utolsó állítás meglepő – de igaz. Erre én vagyok a koronatanú. Feleségem vízumköteles kenyai állampolgár. Családegyesítés címén kért vízumát az Idegenrendészeti Igazgatóság emberarcú és emberközpontú ügyintézésre képtelen bürokratái tényfeltárás nélkül, feltételezések, sőt rosszindulatú feltételezések alapján elutasították, róla „megállapították”, hogy „igazmondása kétséges” és hogy érdekből jött hozzám feleségül. Az Idegenrendészeti Igazgatóság az ügyet „ismételten felülvizsgálta”, majd az elutasítást a becsületsértésekkel együtt – helyben hagyta. A döntés jogerős. Feleségemet tehát a hivatalos okirat hazugnak és jellemtelennek és csalónak bélyegzi. Fellebbezésnek helye nincs. Velem, a férjjel szóba sem álltak, azon az alapon, hogy ők

csak a vízumkérővel vannak jogviszonyban. Feleségemnek az országból való kitiltása, a becsületsértések, és a tehetetlenség lelki beteggétettek. Látásom rohamosan romlani kezdett. Néhány hónapon belül képtelen voltam autót vezetni, aztán már olvasni sem tudtam. (E sorokat nagyító segítségével írom). A teljes megvakulástól (ideiglenesen) csak a szemgolyóba adott injekciók mentettek meg. Az orvosok megállapították, hogy ödémás makula degenerációm van. Az ödémás makula degeneráció pedig gyakran pszichológiai eredetű. Számomra nem kétséges, hogy félig való megvakulásomat a szocializmusból ittfelejtett kádári és münnicchi bürokraták okozták. Hadd írjam ide a nevüket: Dr. Végh Zsuzsanna, a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal főigazgatója, Dr. Egyed Zoltán, az Idegenrendészeti Igazgatóság igazgatója, főigazgató-helyettes, Gulyás Mihály, a Vízumosztály vezetője, Dr. Kocsis András a Magyar Köztársaság nairobi konzulja és Takács László, a Külügyminisztérium Konzuli Főosztályának vezetője.]

Ha a kormány a huszonhatezer, vagy annál több közalkalmazott elbocsátását a bürokrácia felszámolásával kötné össze, akkor az nagyszerű volna. Az elbocsátott (de végkielégített) tízezrek helyzete súlyossá válna, ám milliók élhetnének jobban és boldogabban.

A bürokrácia felszámolásáról azonban szó sincs a konvergencia programban. Fűnyírógéppel utcára tesznek huszonhatezer embert és – a megmaradt túlhajszoltsága miatt – a bürokrácia fullasztóbb lesz, mint valaha.

***

A 2005-ös *Magyar Statisztikai Évkönyv* szerint 2000-ben, 2003-ban és 2004-ben a magyar bankok és egyéb pénzüzetek *nem fizettek adót*. 2005-ben 35,6 milliárd forintot fizettek, amely az azévi költségvetési bevételek 0,56 (nulla egész ötvenhat század) százaléka. A közbülső évek adóbefizetése (vagy be nem fizetése) ismeretlen, mert a kiadvány a pénzüzetek adatait más tételekkel mosta össze. Megkérdeztem a Magyar Nemzeti Bankban, a Pénzügyi Szervek Állami Felügyeletében, a Pénzügyminisztériumban és az APEH-nél, miért nem fizetnek adót a magyar bankok (illetve ha fizetnek, miért nevetségesen csekély az összeg), holott a 16 százalékos társasági nyereségadó rájuk is vo-

natkozik. Kérdésekre egyik intézmény sem tudott választ adni. Csúpn a Pénzügyminisztérium egyik főosztályvezetője mondta, hogy „talán azért, mert veszteségesek”. Veszteségesek a magyar bankok, amelyek székházai üvegpalaták és fiókjai is vetekednek luxuskivitelben bármelyik nyugati bankkal? Amelyek külföldi bankokat vásárolnak meg és jelentős beruházásokat eszközölnek a Balkánon? Amelyeknek arra is van pénze, hogy Spanyolországban ingatlanspekulációba bocsátkozzanak? Ezt bizony nem látom valószínűnek.

A miniszterelnök úr 2006. május 26-i balatonőszödi beszámolójában azt mondta, hogy a kormány a konvergencia program kidolgozása során fontolóra vette a minimálbér megadóztatását. A bankok megadóztatását (illetve adókötelezettségük teljesítésének megkövetelését) azonban nem vette fontolóra. Negyedik ötletem a bankok megadóztatása volna, hisz ez valószínűleg több bevételt jelentene, mint az egyetemi tandíj és a kisemberek adókedvezményeinek eltörlése együttvéve.

***

Végül: bizottságot kellene létrehozni – csupa Grál-lovagból, vagy Szent György-lovagból – a privatizáció visszaéléseinek, valamint a gazdasági rendszerváltás idején keletkezett óriási vagyonok eredetének kiderítésére. Ha az ellopott vagyon csúpn egy töredékét sikerülne visszajuttatni jogos tulajdonosának, a magyar népnek birtokába, akkor abból óriási infrastrukturális beruházásokat lehetne finanszírozni – a költségvetés tehermentesítése mellett. Ez azonban sikamlós terület. Félek, hogy megütöm magamat és megromlik a kapcsolatom a miniszterelnök úrral. Így ezt a javaslatomat visszavonom.

***

Ezek volnának – szinte kapásból – az ötleteim a B-változathoz. Ha többet gondolkodnék a problémán, tán több is akadna, de minék.

A Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán 2006. december 13-án elhangzott előadás bővített változata.

A szerző köszönetet mond Kovács Róbert egyetemi adjunktusnak a számadatokat felderítő kutatómunkáért.

A vállalaton belüli kereskedelem jelentősége, típusai – ellentmondásossága Magyarországon

Bevezetés

A második világháború utáni világkereskedelem bővülésével együtt hasonlóan gyors növekedés következett be a külföldi befektetések terén is. Ezen belül is a magán vállalatok hosszútávú beruházásai nőttek a leginkább dinamikusán. Ebben a folyamatban szinte kizárólag olyan vállalatok vettek részt, amelyek fejlett, iparosodott országokban működtek, és leányvállalatokat hoztak létre különféle termékek előállítására és szolgáltatások nyújtására az anyaországukon kívül is. Az egyik legfőbb eredménye ennek a folyamatnak az volt, hogy számos több termelőegységgel működő multinacionális vállalat jött létre, amelyek üzemeiket, termelési tevékenységüket globálisan koordinálták.¹ Természetesen multinacionális vállalatok már a második világháborút megelőzően is léteztek, de jelentőségük és befolyásuk a második világháborút követően rendkívüli mértékben megnőtt. A nemzetközi utazások és kommunikáció gyors, megbízható lebonyolítását elősegítő eszközök és módszerek ugrásszerű fejlődése döntő szerepet játszottak ebben a folyamatban. Csupán ezeknek a technológiai fejlődéseknek a segítségével vált valóban lehetségessé egy vállalat globális szintű a távoli anyaországból történő irányítása.

A multinacionális vállalatok növekedése jelentős befolyást gyakorolt az egyes országok és a világgazdasági rendszer egészének fejlődésére egyaránt. A multinacionális vállalatok bonyolítják le a fejlett, iparosodott országok kereskedelmének jelentős részét. Az Egyesült

---

¹ E cikkben nem teszek különbséget multinacionális vállalatok és transznacionális vállalatok között, mivel itt az általam elmondottak ezt nem indokolták. E két fogalom között azért jelentős különbségek vannak. Lásd erről bővebben egy másik cikkemet (Novoszáth 2007b).

Államok feldolgozóipari termékei exportjának 68 százalékát már 1970-ben multinacionális vállalatok bonyolították. Ezek a vállalatok azon képességük révén, hogy bizonyos jószágok termelését, szolgáltatások nyújtását az egyik országból egy másikba helyezték, jelentős befolyást tudnak gyakorolni az egyes országok kereskedelmi szerkezetének és egyúttal kereskedelmi mérlegének alakulására. Ennek következtében nem vizsgálhatjuk a világkereskedelem szerkezeti változásait anélkül, hogy ne vegyük figyelembe a multinacionális vállalatok termelési folyamatokra gyakorolt befolyását.

Fentiekén túlmenően a kereskedelem jelentős része a multinacionális vállalatokon belül bonyolódik. Mindez elsősorban olyan formában zajlik, hogy az anyavállalat különféle termékeket, jószágokat szállít a külföldi leányvállalatának, illetve a külföldi leányvállalat szállít különféle termékeket, jószágokat az anyavállalatának vagy egy külföldi leányvállalata különféle termékeket, jószágokat exportál az anyavállalat egy másik kapcsolt vállalkozásának, leányvállalatának. Ezt a folyamatot nevezzük vállalaton belüli kereskedelemnek. Mintegy egyharmada a fejlett ipari országok között folyó kereskedelemnek ilyen formában zajlik. Néhány ország esetében ez az arány jóval magasabb, mint például az Egyesült Államok esetében és általános tendencia az iparilag fejlett országok esetében az ilyen formában bonyolódó kereskedelem súlyának a gyors növekedése. Egyelőre még nem tisztázott, hogy a vállalaton belüli kereskedelem kialakulására, milyen hatást gyakorol az úgynevezett „meghosszabbított kéz”¹ kereskedelem, amely esetében névlegesen egymástól független eladók és vásárlók között folyik a kereskedelem. Valószínű, hogy a „meghosszabbított kéz” kereskedelem a legfőbb generáló tényezője a vállalaton belüli kereskedelem kialakulásának és a multinacionális vállalatokon belüli fejlesztésekre is valójában az ilyen formában folytatott kereskedelmi folyamatok vannak leginkább befolyással. Különösen a vállalaton belüli kereskedelem és a „meghosszabbított kéz” kereskedelem formájában bonyolított kereskedelemben részt vevő áruk árazási különbségei vannak jelentős hatással, habár más megfontolások is szerepet

¹ Meghosszabbított kéz kereskedelem (arm's length transaction) alatt azt értjük, ha egy termék eladója és a vevője teljesen függetlenül működik egymástól és semmilyen kapcsolatban sincsenek egymással.

játszanak, amelyek az egymástól független partnerek közötti meghosszabbított kéz kereskedelemmel kapcsolatosak. Ezen megfontolások miatt ma már bármely könyv, cikk vagy tanulmány, amely a világkereskedelem új trendjeit igyekszik bemutatni, elkerülhetetlen, hogy ne a multinacionális vállalatok szerepének tisztázásával és a világkereskedelmre gyakorolt hatásuk bemutatásával kell hogy kezdődjön.

E cikkben először azt fogjuk megvizsgálni, hogy a multinacionális vállalatok által végrehajtott külföldi befektetések állománya, hogyan változott a második világháborút követően. Ezt követően azt fogjuk felvázolni, hogy miként következett be a multinacionális vállalatok felemelkedése a külföldi közvetlen beruházások hatására. Ezután bemutatjuk azokat a legfőbb meghatározó tényezőket, amelyek a közvetlen külföldi befektetésekre leginkább befolyással vannak, valamint meghatározzuk a létező multinacionális vállalatok lényegileg eltérő három leginkább elterjedt prototípusát: a horizontálisan integrált, a vertikálisan integrált multinacionális vállalatokat, valamint a multinacionális konglomerátumokat. Ezek után megvizsgáljuk a világkereskedelem egyre gyorsabban fejlődő komponensének a vállalaton belüli kereskedelemnek a főbb jellemzőit és természetét. Befejezésül áttekintjük a Magyarországon tevékenykedő multinacionális vállalatok tevékenységének néhány ellentmondását és dilemmáját, amelyek jelentős hatással vannak országunk fejlődésére, kereskedelmének alakulására.

E cikk keretein belül, terjedelmi korlátok miatt nincs arra módunk, hogy górcső alá vegyük a vállalaton belüli kereskedelem során alkalmazott árazási politikák alapvető elemeit, és egyúttal bemutassuk azok leglényegesebb eltéréseit a meghosszabbított kéz kereskedelmet folytató vállalatok árazási gyakorlatától, és összegezzük azokat a tapasztalatokat, ismereteket, amelyek a transzfer árak manipulációjával kapcsolatosak. Reményeink szerint e szintén érdekesítő témákról egy további cikkben számolhatunk be a közeljövőben.

A külföldi tőkebefektetések növekedése a második világháborút követően

A hosszútávú magán külföldi tőkebefektetéseknek két formája ismert és terjedt el leginkább. Az első az úgynevezett portfólió befektetések, amikor egy önálló vállalat vagy egy pénzügyi intézmény kamatozó, külföldi értékpapírokat vásárol. Ebben az esetben a külföldi befektetés nyilvánvalóan a nagyobb pénzügyi tőke szerzése érdekében történik. Ez egyrészt úgy valósul meg, hogy a megvásárolt pénzügyi eszközök jelentős rendszeres éves hozamot eredményeznek és/vagy ezek a pénzügyi eszközök jóval magasabb áron értékesíthetők, mint ahogy vásárolták őket, és ezáltal realizálható a haszon a befektető számára. Számos, a világháború előtt lezajlott külföldi tőkebefektetés ilyen megfontolások alapján ment végbe. Sőt, az első világháború előtti, mintegy fél évszázad külföldi tőkebefektetése is ezen a közös elven működtek. Habár ezt követően is gyorsan fejlődtek az ilyen típusú befektetések, mégis fokozatosan át kellett adniuk helyüket a náluk is gyorsabban fejlődő közvetlen tőkebefektetéseknek. Ez utóbbiak többnyire úgy valósultak meg, hogy egy vállalat vagy egy külföldi, tege-rentúli leányvállalatot hozott létre, vagy egy olyan másik vállalaton keresztül bonyolította le befektetéseit, amelynek érdekeltségeit az anyavállalat tartotta a kezében. Habár ez országonként sokszor igen eltérően alakult lényegében azt jelentette, hogy az adott vállalat alap-tőkéjének minimum 10 százalékát birtokolta a külföldi vállalat. A portfólió befektetésekhez hasonlítva a közvetlen befektetések sokkal többet jelentettek egyszerű pénzügyi transzfernél. A pénzbeli tőkeki-helyezés csupán egy eleme volt a közvetlen befektetéseknek, ezen kívül a tulajdonosi irányítás, a teljes működés ellenőrzése, menedzs-ment tevékenység végzése, valamint a technológiák és egyéb források átadása is megvalósult. Habár ezeknek a befektetéseknek is a fő indoka és ösztönzője a minél nagyobb tőke megtérülés elérése volt, nem csak ez motíválta a közvetlen tőkebefektetőket. A közvetlen befektetések jóval nagyobb kockázattal jártak, mint a portfólió befektetések, ezért azon vállalatok számára, amelyek pusztán csak a pénzügyi meg-térülésben gondolkodtak, kedvezőbb volt a portfólió befektetés válasza. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy más indokoknak is szere-

pet kellett játszaniuk a közvetlen befektetésekről hozott döntéseknél, mint csak a befektetések pénzügyi megtérülése.

A későbbiekben részletesen is bemutatjuk a közvetlen külföldi, tengerentúli befektetések különböző típusainak néhány meghatározó tényezőjét. Ez az a pont ugyanakkor, hogy rá kell mutatnunk, a közvetlen tőkebefektetések csupán az egyik módja annak, ha egy vállalat külföldre, tengerentúlra is ki akarja terjeszteni működését. Nyilvánvalóan a közvetlen export a legegyszerűbb és legjobb módszer a külföldi, tengerentúli piacok felmérésére egy adott termék esetében. A legtöbb esetben ez jelenti a legjobb, a legjövödelmezőbb és a legkevésbé kockázatos megoldást. Azonban ez nem mindig van így. Bizonyos körülmények között kedvezőbb, ha egy vállalat leányvállalatot hoz létre külföldön abból a célból, hogy ott állítsa elő részben vagy teljes egészében azokat a termékeit, amelyeket külföldi, tengerentúli piacokon kíván értékesíteni. Alternatív megoldásként adódik, az a lehetőség, hogy egy másik országban hoz létre leányvállalatot kizárólag egy fontos nyersanyag, input alkatrész, alkotórész előállítására, amelyet költséges és kockázatos volna külföldről vásárolni. Egy másik fontos indoka a külföldi, tengerentúli beruházásoknak annak biztosítása, hogy különböző termékek termelése, előállítása váljék lehetségessé, illetve a termékek szélesebb választékát lehessen előállítani. A nemzetközi működés diverzifikálása is lehet célja a befektetéseknek. Minden esetben a közvetlen befektetések a vállalat működésének a kiterjesztését jelentik globálisan. A befektetések további célja lehet egyszerűen az adott vállalat növekedésében egy fejlettebb, magasabb fokra lépés megvalósítása, amely nem kizárólag csak az adott befektetett tőke után szerezhető nagyobb megtérülés biztosítása érdekében történhet, hanem akár a vállalat egészének profitabilitását is megnövelheti.

Ebben a cikkben elsődlegesen a közvetlen befektetésekkel foglalkozom. De ez nem azt jelenti, hogy a portfólió befektetéseket nem tartanám fontosnak. Éppen ellenkezőleg, hiszen az ilyen típusú befektetések megőrizve fő jelentőségüket rendkívül gyorsan fejlődtek a háború óta. A hosszútávú tőke piacok egyre növekvő mértékben váltak nemzetközivé. Döntő részét teszik ki a bankok, biztosítók, nyugdíjalapok, befektetési holdingok stb. portfóliójának. Azonban terjedelmi okok miatt és mivel túlmutatnak jelenlegi elemzéseim keretein,

jelen cikkben nem térek ki rájuk részletesebben. Ez a cikk elsősorban a nemzetközi kereskedelemmel és termeléssel foglalkozik, ezért figyelmemet a közvetlen tőkebefektetésekre összpontosítottam. Ez a típusa az a befektetéseknek ugyanis, amelyik a legszorosabb kapcsolatban áll a nemzetközi kereskedelemmel és termeléssel.

Becslések szerint az 1951 és 1964 közötti periódusban a külföldi közvetlen tőkebefektetések mintegy négyötödét tették ki a magán hosszútávú befektetések növekedésének (Dunning, 1974). Habár némi lanyhulás tapasztalható volt ebben a tekintetben az elmúlt évtizedekben, a közvetlen tőkebefektetések gyorsan növekedtek. Ezért a közvetlen tőkebefektetések jelenleg a legfontosabb típusa a magán hosszútávú befektetéseknek. Ellentétben az első világháborút megelőző fél évszázaddal, amely ugyancsak egy igen intenzív periódusa volt a külföldi tőkebefektetéseknek, de akkoriban a tőkebefektetések zöme, mint ismeretes portfólió befektetések formájában valósult meg. És ez utóbbiak döntő része a gazdag, tőkével bőségesen ellátott gyarmatosítók és a szegény, tőkével kevésbé ellátott gyarmataik között folyt. Ezen kívül a legintenzívebb tőkeáramlás a fejlett, viszonylag tőkével jobban ellátott és a kevésbé fejlett, tőkével rosszabbul ellátott országok között folyt. Ezzel szemben azonban a közvetlen tőkebefektetések döntő része az utóbbi ötven évben az iparosodott és tőkével bőségesen ellátott országok között valósult meg. A fejlődő és fejlett országok közötti tőkeáramlások lényegesen kisebb szerepet játszottak, mint a fejlett országok között megvalósult tőkeáramlások. A közvetlen tőkebefektetések növekedése a második világháborút követően két módon ábrázolható leginkább egyrészt a külföldi tőkebefektetés áramlásának bemutatásával, valamint a külföldi befektetések állománya alakulásának bemutatásával. Mindkét összetevője egyaránt jelentőséggel bír ugyanis, ha a külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos trendeket elemezzük.

A külföldi tőkebefektetéseket meghatározó tényezők

A külföldi tőkebefektetések valóságos természetének megértését nagyban segíti, ha megkülönböztetjük a külföldi közvetlen tőkebefek-

tetések három típusát és ennek megfelelően a multinacionális vállalatok három jellegzetes típusát.

1. **Horizontális külföldi tőkebefektetések és horizontálisan integrálódott multinacionális vállalatok.** Horizontális külföldi tőkebefektetés akkor fordul elő, amikor egy vállalat azonos termékek vagy rokon termékek csoportjának a termelését több üzembe és különböző országokba telepíti. Ez elsősorban kétféle módon valósulhat meg egyrészt új külföldi leányvállalatok létesítésével (zöldmezős beruházás formájában) vagy egy azonos termékeket (vagy rokon termékek csoportját) gyártó vállalat feletti ellenőrzés megszerzésével vagy a vállalat megvásárlásával.
2. **Vertikális külföldi tőkebefektetések és vertikálisan integrálódott multinacionális vállalatok.** Vertikális közvetlen tőkebefektetésekről akkor beszélünk, ha egy vállalat egy termékének vagy rokon termékei csoportja termelésének, marketing tevékenységének különböző fázisait több üzembe és különböző országokba telepíti. Ez is ugyancsak kétféle formában valósulhat meg, egyrészt új külföldi leányvállalatok létrehozásával, zöldmezős beruházásként vagy olyan külföldi vállalat feletti ellenőrzés megszerzésével illetve megvásárlásával, amelyik az adott vállalat termelésének, marketing tevékenységének egy különböző fázisával foglalkozik. Ahol az újonnan létesített vagy újonnan megszerzett leányvállalat az adott termék termelésének egy korábbi fázisát hajtja végre, szokás hátranyúló vertikális külföldi tőkebefektetésként is emlegetni. Például, ha egy gumi gyártó gumiültetvényt hoz létre Malaysiában. Ahol az újonnan létesített vagy újonnan megszerzett leányvállalat az adott termék termelésének egy későbbi fázisát hajtja végre, szokás előrenyúló vertikális külföldi tőkebefektetésként is nevezni. Például azok az olajtermelő vállalatok, amelyek elsősorban olajfűrással és kitermeléssel foglalkoznak, gyakran fektetnek be olajfinomítók és petrokémiai feldolgozó üzemek létrehozásába, fejlesztésébe. Az olajtermelő vállalatok azért is nagyon jó példái a vertikálisan integrálódott multinacionális vállalatokra, mivel gyakran fektetik tőkéjüket az olajtermelés majd minden fázisába: a kitermelésbe, a szállításba, a finomításba és az elosztásba. Néhány olajtermelő vállalat emellett rendszeresen fektet be az ipárhoz tartozó félkész és késztermékek előállításába.

3. **Konglomerált külföldi tőkebefektetések és diverzifikált vagy konglomerált multinacionális vállalatok.** Konglomerált külföldi tőkebefektetés akkor jön létre, amikor egy vállalat ellenőrzést szerez vagy összeolvad egy olyan másik külföldi vállalattal, amelyik egy másik országban tevékenykedik, és amelyik olyan termékeket vagy termékek csoportjának a termelésével foglalkozik, amelyekkel az adott vállalat még nem foglalkozott. Ezáltal az adott multinacionális vállalat növelni képes az általa előállított termékek körét. Az információ technológia az egyik jól ismert példája a nemzetközileg diverzifikált multinacionális vállalatoknak, ahol több vállalat is jelentős befektetéseket hajtott végre a legkülönbözőbb iparágakban, ideértve az elektronikát, a telekommunikációt, a gyógyszergyártást, a kozmetikai ipart, a biztosításokat vagy a szállodaiipart, és szerzett ellenőrzést vállalatok felett. A konglomerált közvetlen tőkebefektetések ritkán jönnek létre zöldmezős beruházások révén, mivel az adott vállalat ritkán van birtokában a szükséges szakértelemnek és tudásnak, hogy belevágjon egy új, általa még korábban nem folytatott tevékenység alapoktól történő kifejlesztésébe. Általában egy másik vállalat megvásárlásával, amelyik már régebb óta foglalkozik az adott tevékenység végzésével, fér hozzá ehhez a szakértelemhez és tudáshoz, amely azután további, de már vertikális vagy horizontális formában megvalósított tőkebefektetésekre ösztönözhetik.

Mindegyik külföldi tőkebefektetés típus más és más meghatározó indokkal jön létre, ezért mindegyik típus főbb meghatározóit, egymástól elkülönítve vizsgáljuk meg a továbbiakban a fő motivációjukat, jellemzőiket keresve.

Horizontális külföldi tőkebefektetések

A legtöbb második világháborút követően megvalósult külföldi tőkebefektetés ebbe a kategóriába tartozott. Elméletek sora igyekezett magyarázatot találni a külföldi tőkebefektetések e típusának kiemelkedő fejlődésére. Az egyik leginkább elterjedt és használatos érvelés Caves-től származik (Caves, 1982), aki a horizontálisan integrálódott multinacionális vállalatok tranzakciós előnyeit hangsúlyozta. Nézetei

szerint számos előny származik abból, ha ugyanaz a tulajdonos több, azonos terméket gyártó, de más országba települt üzemet birtokol. Ennek indokai az alábbi állításokon alapulnak:

1. A vállalatok nagyszámú, különleges, vállalat specifikus, eszmei vagyonelemet (vevőkör, szabadalmi jog stb.) birtokolnak, amely után a lehető legtöbb előnyt, legnagyobb profitot szeretnék realizálni. Caves egyrészt a technológiai tudás szerepét hangsúlyozza, azaz azon képességeket, amely révén egy terméket a versenytársaknál olcsóbban lehet előállítani, és amely nem feltétlenül csak szabadalmazott eljárásokat jelent. Másrészt a marketing tudás szerepét, amely képessé teszi az adott vállalatot arra, hogy a riválisaitól eltérő termékeket hozzon létre, és amely nem feltétlenül jelent speciális márkát vagy védjegyet.
2. A piaci feltételek tökéletlensége e különleges, specifikus eszközök esetében ösztönzik az ilyen eszközök nemzetközi kihelyezését, tranzakcióját. Caves ebben a vonatkozásban a piaci feltételek tökéletlenségének két típusára hívta fel a figyelmet:
  - Az előbbieken felsorolt eszmei eszközök kedvező közmegítélése. Ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy ezeknek az eszmei eszközöknek, tudás egy részének (például hogyan lehet egy különös terméket olcsón előállítani) egy másik helyre (egy másik országba) telepítésének úgyszólván semmilyen költsége sincs. Mivel az ilyen típusú tudás transzferálásának egy másik gyártóhoz való költsége nulla, tökéletes piaci körülmények között az ilyen tudás ára is nulla lenne. Abban az esetben azonban, ha egy vállalat nemzetközivé tenné ezt a tudást, például azáltal, hogy eladná egy másik vállalatnak a kérdéses országban, akkor lényegesen nagyobb megtérülést tudna elérni.
  - A másik probléma a piaci információk elégtelensége és bizonytalansága. A tudás bizonyos elemeinek az eladója egyrészt nem hozhatja napvilágra ennek a tudásnak az összes részletét, amelyet el akar adni a potenciális vevőnek, mivel a vásárló szabadon használhatná bárhol másutt anélkül, hogy fizetnie kellene érte. Ha mégis felfedné az összes részletet, ez azt eredményezné, hogyha a vásárló fizetni is szándékozna ezért a tudásért, akkor az általa megajánlott ár lényegesen kisebb lenne az általa megvenni szándékozott tudás tényleges értékénél. Ezt a prob-

lémát teszi még bonyolultabbá nagyon gyakran a bizonytalanság a tudás hasznosságában és ennél fogva a tényleges értékének megítélésében. Mivel a legtöbb ember kockázat kerülő, ezért olyan árat fognak megajánlani ezért a tudásért, amely kevesebb annál, mint amit ez a kérdéses tudás valójában megér. Az a vállalat, amelyik megszerezte ezt a tudást, ugyanakkor ösztönözve van az ilyen tudás nemzetközivé tételében (például a piacot megkerülve) annak érdekében, hogy maximalizálni tudja az ilyen tudás megszerzéséből származó lehetséges jövedelmeit.

3. A multinacionális vállalatok által létrehozott eszmei eszközök, technológiai ismeretek, különleges, vállalati specifikus eszközök nemzetközivé tehetők és így realizálható az ilyen eszközök, technológiai ismeretek birtoklásából a lehetséges, legnagyobb, lehetséges haszon. Ha egy vállalat olyan különleges tudásra tesz szert, hogy egy adott terméket, miként lehet olcsóbban létrehozni, mint más gyártók akkor ennek a technológiai ismeretnek a hasznosítására háromféle lehetősége is mutatkozik, egyrészt exportálhatja az adott terméket egy másik országba, másrészt eladhatja a technológiai ismereteit más gyártóknak részesedést kérve azok jövőbeni profitjából, harmadrészt létrehozhat egy leányvállalatot a termék gyártására egy másik országban. Az export kétségtelen lehetőség, de számolni kell a felmerülő szállítási költségekkel. Továbbá a kérdéses termék esetében előfordulhatnak vám és nem vám jellegű akadályok is. A technológiai eljárás licencének eladása valószínűleg nem biztosítja a lehetséges legnagyobb bevételt és hasznot a piaci verseny fentiekben bemutatott tökéletlen működése miatt. A piac mégis gondoskodik megfelelő megoldásról e probléma kiküszöbölésére. A vállalatok a belföldi piacokon való értékesítést fogják preferálni. Ennek végrehajthatóságához azonban a kérdéses országban olyan üzemet kell létrehozniuk, amely lebonyolítja a technológia ismeretek megfelelő felhasználását.

Elméletileg a horizontálisan integrálódott multinacionális vállalatok létezése tehát végső soron azzal magyarázható, hogy az ilyen multinacionális vállalatok leginkább azokban az iparágakban lesznek gyakoriak, ahol a vállalatok nagyszámú, a fentiekben vázolt, meg nem fogható, vállalat specifikus, eszmei eszközökkel, technológiai ismeretekkel

rendelkeznek. Ennek megfelelően ezekre az iparágakra a magas szintű kutatás-fejlesztési kiadások és a hirdetési, értékesítési, promóciós költségek lesznek leginkább jellemzőek. Számos lényeges statisztikai adat és információ létezik, amelyek alátámasztják e megállapítás igazságát. A multinacionális vállalatok elsősorban a leginkább kutatás-intenzív iparágakban tevékenykednek (például a feldolgozóipar high-tech ágazataiban). A gyógyszeripar az egyik legekleatásabb példa. Rugman úgy vélte, hogy számos jó indoka van annak, hogy magas külföldi tőkebefektetői aktivitás jellemző az ilyen iparágakra (Rugman, 1985). Ezek az iparágak jelentős mértékben kutatás-intenzívek. A termék innováció sebessége különösen gyors. A termékek gyártási technológiája gyakran szabadalmak formájában kerül levédésre. A kifejlesztő teljes mértékben érdekelt az általa ily módon létrehozott tudás maximális hasznosításában. Mivel a szabadalmakat nem minden országban tartják tiszteletben a kifejlesztő vállalat általánosan vonakodik az ilyen tudás másik gyártónak történő eladásától. A legjobb hasznosítása ennek a tudásnak, ezáltal a belső piacokon való értékesítéssel érhető el.

Caves további három szempontra is rámutatott, amelyek magyarázatot adnak a horizontális külföldi tőkebefektetések terjedésére (Caves, 1982):

1. Felesleges irányítói kapacitások. Egy vállalat tevékenységében sok szellemi eszköz nem folytonosan, folyamatosan szükséges, hanem csak szakaszosan. Így bizonyos időszakokban ezek az eszközök nem aknázhatók ki kellően, feleslegessé válhatnak. Ez leggyakrabban a vállalatok menedzseri kapacitására jellemző. A közvetlen külföldi tőkebefektetések egy lehetséges mód az időszakosan feleslegessé váló vállalat vezetői kapacitások hatékonyabb kihasználására.
2. A vállalaton belül generálódó források felhalmozódása. Egy vállalat eljuthat olyan állapotba, amikor a befektetéseinek hozamát, már nem tudja hatékonyan a meglévő tevékenységei bővítésére, fejlesztésére fordítani. Ekkor ezek a fejlesztések már egyre kisebb haszonlehetőséggel kecsegtetnek, összehasonlítva a külső befektetési lehetőségekkel. Ugyanakkor a vállalatok legtöbbször mégis szívesebben fektetnek egy olyan mégoly marginális tevékenységbe is, amely valamilyen formában kapcsolódik hozzájuk, amelyikben va-

lamilyen tapasztalatot, gyakorlatot szereztek mintsem egy tőlük távol eső, teljesen külső tevékenységbe. A horizontális külföldi tőke befektetések elősegíthetik e feleslegesen felhalmozódott források jövedelmezőbb felhasználását, kiaknázását.

3. Tény, hogy sok szellemi eszközt, amelyet a vállalatok birtokolnak nem lehet elválasztani attól a vállalattól, amelyik tulajdonában van. Ezért nem lehet ezeket az eszközöket a piacon megszokott módon adni és venni. A külföldi tőkebefektetések az a kizárólagos mód arra, hogy ezeket az eszközöket külföldön is igénybe lehessen venni. Például, ha egy vállalat vezetői és alkalmazottai ismernek egy technológiai eljárást, akkor ezt a tudást közösen birtokolják, és ahogy a vállalati vezetők és alkalmazottak szakmai tudását, ezt sem lehet eladni. Amennyiben ennek a tudásnak valamely részét mégis sikerülne értékesíteni, az ár amit kapni lehet érte jóval kisebb lenne annak valóságos értékénél. Egy vállalat specifikus szakmai ismereteinek döntő többsége így viselkedik.

Végül a horizontális külföldi tőkebefektetések révén jobban ki lehet használni a gazdaságos méret nagyság megvalósításából származó előnyöket azáltal, hogy a különféle termék variánsok előállítására külön-külön üzemet lehet létrehozni különböző országokban. Ennek következtében például az alapanyagokat, alkatrészeket, szerkezeti alkotórészeket sokkal olcsóbban lehet előállítani. A szállítás gazdaságossága is ezt segítheti elő. A több üzemes vállalat működésére kisebb hatással van a helyi kereslet ingadozása. Ha a kereslet egy országban nyomott, akkor az adott országban lévő üzem termelésének nagyobb részét lehet exportálni azokba az üzemekbe, amelyek olyan más országokban vannak, ahol a kereslet élénk. Végül a több üzemes vállalat jelentős költség megtakarítást érhet el a termék specializálódás révén. Mindegyik üzem egy-egy különleges termék termelésére szakosodhat, amely által nagyobb termelési széria érhető el.

Caves visszautasította azokat a kritikákat, miszerint az ő tranzakciós megközelítése a horizontálisan integrálódott multinacionális vállalatok működésének magyarázatára statikus lenne. Úgy vélte, az általa adott magyarázatok adaptálhatók arra az esetre is, ha egy vállalat időben növekszik. A vállalatok kezdetben belföldön bővítik tevékenységüket. Először azt keresik, hogy azok a vállalat specifikus előnyök, amelyekkel rendelkeznek, miként aknázhatók ki belföldön. Mindezt

azért teszik így, mert a belföldi bővítéssel kapcsolatos információk megszerzésének költségei kisebbek, mint egy külföldi bővítés esetén lennének. Azonban elérkezik egy pont, amikor a belföldi termelés további bővítésének jövedelmezősége alacsonnyá válik. A vállalat a piaci részesedését csak a versenytársai piaci részesedésének csökkenése árán növelheti. És ez az a pont, amikor a külföldi terjeszkedés jövedelmezőbbé válik. Kezdetben a vállalatok olyan országokban igyekeznek új üzemeket létrehozni, amelyekben hasonló nyelvet beszélnek és hasonló kultúrával rendelkeznek. Ezekben az országokban a befektetésekhez szükséges információk megszerzésének költségei olcsóbbak. Ugyanakkor néhány különleges, vállalat specifikus ismeret birtoklása segít ellensúlyozni a külföldi termelés indításával kapcsolatosan felmerülő extra költségeket gyakorlatilag bármely országban.

Caves tranzakciós megközelítése a horizontális külföldi tőke befektetések magyarázatára számos hasonló vonást mutat Dunning és Norman a nemzetközi termelés elméletéről részletesen kifejtett gondolataival (Dunning és Norman, 1985). Dunning és Norman három tényező szerepét hangsúlyozta a horizontális külföldi befektetések kapcsán:

1. Tulajdon specifikus előnyök: azok az előnyök és szellemi eszközök, amelyek kizárólagosan vagy szabadalmak révén egy vállalat-hoz köthetőek, és amelyek révén az adott vállalat verseny előnnyel rendelkezik a versenytársaival szemben más országokban.
2. Hely specifikus előnyök: azok az előnyök és szellemi eszközök, amelyekkel egy adott ország rendelkezik, és amelyek révén vonzóvá válik arra, hogy nemzetközi termelési tevékenység helyszínévé váljon, például az alacsony munkaerő költségek, adók és kormányzati támogatások, nagy és gyorsan növekvő piacok stb.
3. A belföldiesítés előnyei: bizonyos tranzakciók irányítása helyszínen könnyebben végrehajtható, mint egy külső piacon.

Ez a három előny egyszerre, egyidejűleg való jelenléte magyarázza a külföldi tőke befektetések folyamatos bővülését. A három előny angol megfelelője kezdőbetűi után (Owner-specific – O, Location-specific – L, Internalization – I) Dunning és Norman a nemzetközi termelés elméletének OLI paradigmájaként nevezte el ezt az összefüggést. Szemmel látható a hasonlóság Caves megközelítésével. A tulajdon specifikus előnyök az OLI elméleti keretben valójában Caves vállalat-

specifikus előnyökkel illetve eszmei eszközeivel mutat jelentős rokon-ságot. Az OLI paradigma esetében is ugyanúgy nehézséget jelent egy vállalat számára az ilyen szellemi eszközök és előnyök kiaknázása a piacok tökéletlenségei miatt. Dunning és Norman paradigmájában szereplő hely specifikus előnyöknek nincs közvetlen párja, Cave tranzakciós előnyök elméletében. Azonban könnyedén egyesíthető a két elmélet (Dunning, 1993).

Vertikális külföldi közvetlen befektetések

A horizontális és a vertikális külföldi közvetlen tőkebefektetések is tudatos döntést jelentenek arra vonatkozóan, hogy ki kell váltani az adott belső piacokon folytatott meghosszabbított kéz típusú kereskedelmi tevékenységeket. Azonban, amennyiben a kérdéses piacok a közbülső termékek (félkész termékek, alkatrészek, nyersanyagok) piacai, akkor bonyolult koordináció válhat szükségessé a termelés egyes szakaszainak összehangolására, különösen, ha azok mindegyike különböző országban kerül végrehajtásra. Az ilyen vertikális integráció számos előnnyel és hátránnyal is jár az adott vállalat számára. Ahol a hasznok meghaladják a költségeket, ott a vállalatok motiváltak lesznek arra, hogy vertikális külföldi közvetlen befektetéseket hajtsanak végre.

Mark Casson professzor megkísérelte számba venni mindazokat a költségeket és hasznokat, amelyek a vertikálisan integrálódott multinacionális vállalatok tevékenységével kapcsolatosak (Casson, 1986). Casson az alábbi tényezőket azonosította, mint olyan tényezőket, amelyek pozitív befolyással vannak a vertikális integrálódás kialakulására és megerősödésére.

1. **A meghosszabbított-kéz szerződések hiányosságai arra vonatkozóan, hogy meg lehessen birkózni a termelési folyamatok merevségeivel és visszafordíthatatlanságával.** Casson az alábbi nehézségeket hozza példaként:

- (a) A magas állandó költségek állnak szemben a termelési lánc kezdeti szakaszánál lévő („a folyó felső szakaszánál lévő/fekvő”) termelők érdekeivel, mivel a versenyképes árak alkalmazása a közbülső termékeknel nem nyújt kellő fedezetet a

termelési lánc kezdeti szakaszánál lévő termelők állandó költségeire. Ugyanakkor a termelési lánc végső szakaszainál lévő termelők az optimálisnál is nagyobb profitot realizálhatnak, amellyel eltakarhatják akár a nem hatékony működésükből származó veszteségeiket is, és még így is kedvező nyereséget tudnak realizálni.

- (b) Jelentős vesztesége származik a közbülső termékek gyártóinak abból, hogy olyan magasan specializált berendezéseket vásárolnak, amelyeknek korlátozott a felhasználási lehetősége és nincs maradvány értéke. Amennyiben valamely gyártó ilyen beruházásra szánja el magát, akkor jelentős mértékben kiszolgáltatottá válik a nagyobb fogyasztóinak, hiszen az ilyen gyártó eredményessége ettől kezdve nagymértékben attól függ, hogy milyen mennyiségben vásárolnak az ilyen specializált eszközök révén előállított termékekből, és emiatt sokszor kedvezőtlenebb feltételeket is kénytelenek elfogadni a szerződéseik feltételeinek újratárgyalásakor. Az ilyen bizonytalanság megakadályozhatja, a termelési lánc kezdeti szakaszánál lévő („a folyó felső szakaszánál lévő/fekvő”) gyártót abban, hogy ilyen befektetéseket vállaljon. Az egyik megoldása az ilyen jellegű problémáknak, hogy a közbülső termék gyártója egyesül a termékeit felhasználó végtermék gyártóval.
- (c) Állandó technológiai folyamatok alkalmazása egy a termelési lánc végső szakaszánál lévő („a folyó deltájánál lévő/fekvő”) gyártó részéről a jelentős input elemek elsőrendű minőségű, megfelelően ütemezett szállítását, biztosítását feltételezi. Az input egységek szállításának a megszakadása a termelési folyamat összes fázisának az összeomlását idézheti elő. Nagy mennyiségű készlet folyamatos fenntartása az egyik megoldás erre a problémára, de ez a megoldás rendkívül költséges. További input egységek vásárlása lehet egy másik megoldás erre a problémára, de sokszor bonyolult kedvező feltételekkel ennek a megvalósítása. Ezért a termelési lánc végső szakaszánál lévő gyártó választhatja az integrációt a termelési lánc korábbi fázisánál lévő gyártóval annak érdekében, hogy elkerülje a termelés folyamatossága időnkénti megszakadásából származó problémákat.

- (d) Ahol a közbülső termékek romlandók vagy rövid életűek ott az input termékek raktározása nem lehetséges. Ha nincs megfelelő piaca ezeknek a közbülső termékeknek, akkor csak a vertikális integráció lehet a természetes megoldás.
- (e) A termelési lánc közbülső termékeinek a vásárlója rendszeresen szembetalálja magát a termék minőségi bizonytalanságának problémájával. Az eladók többet tudnak a termék minőségéről, mint a vásárlók ezért a vásárlók folytonosan bizalmatlanok a termék minőségét illetően. A piac nemzetközivé válása a vertikális integráció révén megoldást jelent erre a problémára is, miután így a vásárlók számára is elérhetővé válnak azok az információk, amelyekkel mindaddig csak az eladók rendelkeztek.
2. **A meghosszabbított kéz kereskedelem árazási gyakorlata sokszor eltorzítja azokat az információkat, amelyek azoknak a döntéseknek a meghozatalához szükségesek, amelyek a termelés időben vagy térben való kiváltásával kapcsolatosak.** Először vegyük szemügyre a termelés időbeni helyettesíthetőségének problematikáját. Casson példája nyomán előfordulhat olyan eset, amikor hirtelen megnő a kereslet egy a termelési lánc végén lévő („a folyó deltájánál lévő/fekvő”) termék után, amelynek kielégítéséhez meg kell gyorsítani és növelni kell a termelési lánc kezdetén és végén lévő termékek termelését. Ha a termelés minden fázisában egymástól független termelők vannak, akkor ez a folyamat igen bonyolult és hosszadalmas lehet. A termelők vertikális integrációja ugyanakkor jóval nagyobb rugalmasságot adhat e probléma megoldásához. Ami a termelés térbeli helyettesíthetőségét illeti, vegyünk egy olyan esetet, ahol a termelési lánc közbülső részén lévő adott terméket térben széles spektrum mentén kell szétosztani és e termék iránti kereslet jelentősen ingadozó. Az igények folyamatos kielégíthetősége egy ilyen esetben jelentős raktár készlet tartós felhalmozását teszi indokolttá. Ugyanakkor a vertikális integráció által elkerülhetővé válik ilyen raktár készletek felhalmozása, mivel így lényegesen könnyebbé válhat és rugalmasabban intézhető azon közbülső termékek termelésének átprogramozása, amelyekből átmeneti hiány alakul ki egy adott telephelyen.

3. **Az eltorzított közbülső termék árakat a monopolhelyzet érvényesítésének igénye okozza.** Casson egy olyan monopolhelyzetben lévő termelőt mutat be példaként, akinek a terméke a termelési lánc kezdetén helyezkedik el („a folyó felső szakaszánál van”) és monopol jellegű árakat alkalmaz. Az ilyen termelőnek számolnia kell azzal, hogy a termelési lánc végén elhelyezkedő termelő igyekszik majd kiváltania, helyettesítenie a termékét. Ha ez a termelő is monopolhelyzetben van, akkor egy másik többlet felár is kerül a termékre, amelyet végső soron a fogyasztónak kell megfizetnie a végtermékben. Ennek az lehet a következménye, hogy jelentősen csökkenek az igények a közbülső termék iránt. Másrészt, ha a két monopolhelyzetben levő termelő integrálódik, akkor a közbülső termék ára valójában „árnyék árrá” válik és a végtermék határ költségével lesz egyenlő, amely által elkerülhetővé válik a közbülső termék kiváltásának, helyettesítésének problémája. Mivel a termelési lánc közös tulajdon alatt működik, a profit megosztása a két fázis között értelmét veszti. A két termelőnek ettől kezdve a közös profit maximalizálása válik fontossá.

A vertikális külföldi közvetlen befektetés ugyanakkor eszköz lehet arra is, hogy egy a piacon meghatározó vállalat megakadályozza a lehetséges versenytársait a termelési lánc különböző fázisaiban keletkező közbülső termékek termelésében. Ennél fogva, ha egy vállalat visszautasítja egy közbülső termék eladását a versenytársának vagy éppen egy közbülső termék megvásárlását a versenytárostól, ezzel őt arra kényszerítheti, hogy költséges fejlesztéseket hajtson végre a termelési lánc különböző fázisaiban. Valójában megakadályozhatja ezzel a versenytárs belépését egy adott lokális piacra.

4. **Új munkamegosztás bevezetése ösztönzőleg hat a vertikális integrálódásra.** Új termelési eljárások bevezetése és új termékek létrehozásának innovációs folyamatai egyaránt magasabb szintű munkamegosztás kialakítását segítik elő. Casson ráirányította a figyelmet mindazokra a technológiai fejlesztésekre, amelyek a második világháborút követően a termelési folyamatok jelentős szétaprózódásához és megannyi új tevékenység létrejöttéhez vezettek. Ez a folyamat végső soron nagyszámú közbülső termék megszületését is elősegítette. Korai szakaszában ezek a technológia fejlesztési feladatok több előnnyel jártak azok számára, akik nemzetközi

hálózatok építésével kapcsolódtak be ezekbe a folyamatokba, mint azok számára, akik egymástól független cégekként vettek részt ezekben a folyamatokban meghosszabbított-kéz típusú szerződésekkel kereskedve egymással. A gyártóknak ugyanis szinkronizálniuk kell a beruházásaikat, azért hogy az összes üzem folyamatosan, fennakadások nélkül tudjon egy időben működni. Ebben a tekintetben pedig az a leginkább kívánatos, hogy a termelés összes fázisát közös tulajdon révén központilag tervezve lehessen koordinálni.

5. **A kormányzati intervenciók ösztönözhetik a transzfer árazás gyakorlatát.** A transzfer árak azok az árak, amelyeket a multinacionális vállalatok alkalmaznak a tulajdonukba tartozó vállalataik egymásnak történő, csoporton belüli eladásai során. Ezek az árak akár jelentősen is eltérhetnek, a meghosszabbított-kéz típusú kereskedelem során alkalmazott áráktól. A transzfer árak manipulációja számos esetben jelentős előnyökkel kecsegtet a vertikálisan integrálódott multinacionálisok számára. A transzfer ár manipuláció szempontjából különös jelentősége van a különböző országok által alkalmazott adók színvonala közötti eltéréseknek. Például azokban a befogadó országokban, ahol az adók általános szintje alacsonyabb, mint abban az országban, ahol a multinacionális vállalat anyavállalata is található, a globális adófizetési kötelezettség minimalizálható azáltal, ha az anyavállalat alulszámolja azoknak a közbülső termékeknek az árait, amelyeket a leányvállalatának szállít. Ezzel a módszerrel a létrejött profit egy része az anyaország helyett abban az országban kerül kimutatásra, ahol az adók mértéke kisebb, mint az anyaországban. Az olyan kormányzati eszközök alkalmazása, mint a vámok, az árkontroll, a profit repatriálást akadályozó intézkedések és az árfolyam kontroll további ösztönzést adhatnak a transzfer árak alkalmazásának. Tehát a transzfer árazás előnyeinek kihasználása is ösztönzőleg hathat a vertikális külföldi tőkebefektetések alakulására.

A vertikális integráció lehetséges hasznai mellett természetesen szólni kell a hátrányairól is. Mindenekelőtt itt említendő a vezetés hatékonyságának, gazdaságosságának csökkenése a termelés különböző fázisainak elkülönített tevékenységekként történő koordinációjában, különösen, ha ráadásul ezek a tevékenységek egymástól nagy távolságra

települtek. Másrészt ilyen hátrányok a technikai nehézségek, amelyek abból adódnak, hogy a termelés különböző fázisai különböző méret-nagyságok esetében működik a leggazdaságosabban. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozás egészét kell optimalizálni, ami csak a legkisebb közös többszörös mentén, az egyes fázisok közül a legkisebb gazdaságos méret nagysághoz való közelítéssel lehetséges. Amely azonban meghaladhatja a végtermék potenciális piacát. Mindezek eredményeként a termelés néhány fázisa nem a leggazdaságosabban fog működni. Az egyik lehetséges megoldás erre a problémára a részleges nemzetközivé tétel. Ilyenformán, ahol az adott termelési fázis outputja kisebb lenne, mint a minimálisan gazdaságos méret nagyság ott a külső piacokon történő eladások révén lehet növelni a termelés kibocsátását. Végül a vertikális külföldi közvetlen tőkebefektetések akadályokba ütközhetnek olyan politikailag instabil országokban, amelyekben a külföldi vállalatokat diszkriminálják. Az ilyen országokban ugyanis tartani kell az államosítástól, kisajátítástól és más diszkriminatív szabályok bevezetésétől. Ilyen körülmények között a vállalkozások érhetően a meghosszabbított-kéz bázisú megállapodások révén történő vásárlásokat fogják preferálni, mint a saját termelés megteremtését.

Konglomerált külföldi közvetlen befektetések

A konglomerált vagy nemzetközileg diverzifikált multinacionális vállalatokban sokkal kevesebb a közös vonás, mint a horizontálisan és a vertikálisan integrálódott típusoknál. Mindazonáltal ezek a vállalatok is eléggé elterjedtek. A külföldi közvetlen befektetések e típusára leginkább az a jellemző, hogy az ilyen befektetők egy befektetői csoport részeként diverzifikáció útján igyekeznek kockázataikat minimalizálni. Az ilyen befektetők jellemzően kockázat kerülők. Ebből fakadóan előnybe részesítik a portfólió típusú befektetéseket, amelyek megtérülésének a szórása minimális. Ezért befektetéseiket inkább nagyszámú holding létrehozásával hajtják végre mintsem egy tevékenységre koncentráltan. Egyetlen követelmény, hogy az egyes holdingok megtérülése között ne legyen szoros korreláció.

Azonban közismert az, hogy a tőke piacok tökéletlensége miatt költséges lehet egy különálló, független befektetőnek egy ilyen haté-

kony portfóliót létrehozni. Ennél fogva egy lehetséges alternatíva az ilyen befektetők számára, hogy befektetési érdekszövetségbe tömörülve az egyes befektetők elképzelései szerint kialakított portfóliónak megfelelő diverzifikációval hajtsák végre befektetéseiket. Ugyanakkor a befektetési érdekszövetségek számára sokszor igen bonyolult megtalálni és lebonyolítani az optimum diverzifikációnak megfelelő befektetéseket. Sokszor igen költséges a különböző típusú beruházások lehetséges megtérülésének megbízható előrejelzéséhez szükséges információk megszerzése. A befektetési érdekszövetségek ennek megfelelően általában viszonylag kis számú, kellő nagyságú részvénytársaság révén hajtják végre befektetéseiket. Könnyen belátható illetve igazolható az a megállapítás, hogy a befektetők a vásárolt részesedésük optimális diverzifikációját leginkább nemzetközileg diverzifikált multinacionális vállalatok révén tudják végrehajtani. Ráadásul így később képesek a részesedésük kockázatának minimalizálását is végrehajtani, mivel olyan más vállalatokban birtokolnak részesedéseket, amelyek (a) egymástól független termékeket gyártanak, (b) egymástól különböző országokba települtek. Ennek következtében egy hirtelen visszaesést az egyik termék esetében kiegyenlíthet egy másik termék iránti igények növekedése, illetve az egyik ország lokális piacának visszaesését egy másik ország piaci fellendülése enyhítheti.

Ennél fogva a konglomerált vagy nemzetközileg diverzifikált multinacionális vállalatokat tekinthetjük úgy is, mint egy potenciális pótló járművet (például villamos pótló busz) a pénzügyi eszközök diverzifikációjára (Rugman, 1985). Továbbá az ilyen multinacionális vállalatok nem csak a befektetők, hanem a fizetett menedzsment kockázatcsökkentési igényeinek is eleget kívánnak tenni. A fizetett menedzsment nagy jelentőséget tulajdonít a fizetése stabilitásának, a munkahelye biztonságának a jóléte maximalizálásában. Ezek a célok gyakran sokkal fontosabbak számukra, mint a profit maximalizálása ellentétben a részvénytulajdonosokkal. Gyakori vélekedés, hogy a modern nagy vállalatoknál a tényleges kontroll valójában a menedzserek kezében van és nem a tulajdonosokéban. Mivel a menedzserek a kockázatok csökkentésében érdekeltek ez egy újabb indoka a nemzetközileg diverzifikálódott multinacionális vállalatok elterjedésének.

Aliber tanulmányában a konglomerált külföldi befektetések indokaihoz további magyarázatokkal szolgált (Aliber, 1970). Vélekedése

szerint a nemzetközileg diverzifikálódott multinacionális vállalatok elsősorban valutaövezet-függő jelenségek. A befektetők ugyanis a beruházásaikat mindig egy adott ország konkrét pénznemében bonyolítják le és ezért további kockázatokat jelent, ha az adott pénznemben megvalósított beruházás értéke csökken, mivel az adott pénznem árfolyama csökken. Az ilyen jellegű kockázatok elleni védekezés egyik módja a deviza piacon határidős fedezeti ügyletekkel ellentételezni ezeket a kockázatokat. Azonban ezek az ügyletek költségesek. Következésképpen a befektetőknek kamat-prémiumra kell szert tenniük, ha kompenzálni kívánják a valuta leértékelődéséből származó kockázataikat. A befektetők elsősorban az olyan valutában lévő befektetéseik esetében várnak prémiumot, amely esetében valószínűsíthető annak leértékelődése. Ha ez a kamat-prémium nem kedvező mértékű, akkor a befektetők vonakodni fognak az adott valutában befektetéseket eszközölni. Természetesen más valutával járó kockázatok, mint például a politikai kockázatok ellentételezése miatt is szükség lehet ilyen prémiumra. Aliber véleménye szerint azok a befektetők, akik nemzeti bázison működő multinacionálisok részesedéseit vásárolják meg rövid-látóak. Úgy cselekednek, mintha csupán egy valuta-övezetben működnének. Mindez azért következik be, mivel azok a multinacionális vállalatok, amelyek erős valutájú országokban működnek pénzügyi előnyöket élveznek, ha további tőkekihelyezéseket eszközölnék a külföldi, tengerentúli tevékenységeik fejlesztésére. Az erős valutában eszközölt fejlesztések kisebb kockázati prémiumot fognak tartalmazni, mint a gyengébb valutában eszközölt fejlesztések. Aliber teóriáját kimondottan az Egyesült Államok közvetlen tőkebefektetéseinek ötvenes és a hatvanas évek kezdetének gyakorlatára alapozta. Ennek a periódusnak a nagy részében az európai valutákhoz képest az amerikai dollár erős valutának számított. Ez azt jelentette, hogy az amerikai nyugat-európai leányvállalatai kedvezőbb kamatfeltételek mellett tudtak kölcsönt igényelni, mint a helyi vállalatok. Másfelől az Egyesült-Államok-beli multinacionális vállalatok magasabb jövedel-mezőséget tudtak realizálni európai befektetéseik után, mint az európai befektetők. Vagyis az amerikai multinacionális vállalatok számára ez előnyös időszak volt arra, hogy bizonyos európai vállalatokat olcsóbban vásárolhassanak meg.

A hatvanas évek végén azonban az amerikai dollár viszonylag gyenge valutává vált. Ettől kezdve megszűnt a legfőbb indoka az amerikai multinacionális vállalatok konglomerált típusú befektetései bővítésének. Ezzel szemben a japán és német multinacionális vállalatok külföldi terjeszkedését, közvetlen befektetéseit segítette az erős jen és márka. Ennek az elméletnek az egyik problémája, hogy nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy számos külföldi közvetlen tőkebefektetés az elmúlt évtizedekben általában kétféleképpen jött létre. A multinacionális vállalatok egyre növekvő befektetéseket hajtottak végre a rivalisaik, bázis otthoni piacain. Ennek következtében egyre növekvő számú befektetés jött létre keresztirányban az összes fejlett, iparosított országban. Ez ellentmondásban van Aliber modelljének előrejelzésével.

Az a feltételezése, hogy a befektetők rövidlátóak ugyancsak megkérdőjeleződött. Vajon egy befektető, amikor egy multinacionális vállalat részvényeit kívánja megvásárolni, ha az összes korábbi befektetése csak egy valuta-övezetben van valóban továbbra is csupán abban az övezetben fog vásárolni? Ha korábban így is cselekedtek, vajon a szerzett tapasztalataik fényében nem az a valószínűbb, hogy változtatni fognak magatartásukon? Ugyanakkor Aliber elmélete helyesen állapítja meg, hogy a konglomerált külföldi közvetlen tőkebefektetések sokkal inkább pénzügyi, mint gazdasági okokkal magyarázhatók. A gazdasági haszna a konglomerált külföldi közvetlen tőkebefektetéseknek minimális. Kettő vagy több egymástól eltérő, egymáshoz nem kapcsolódó tevékenység egy tulajdonos által és nemzetközi bázison történő összekapcsolása valószínűleg különlegesen nagy többlet jövedelmet nem eredményez. Valójában számos iparág működésének koordinációja, a bennünk érvényesülő eltérő érdekek miatt adódó nehézségek következtében jelentős veszteséget okoz. Így az ilyen konglomerált külföldi közvetlen tőkebefektetések sokkal inkább a pozitív pénzügyi kilátások miatt lehetnek vonzóak.

Multinacionális vállalatok és a nemzetközi kereskedelem: a vállalaton belüli kereskedelem szerepe

A közvetlen külföldi tőkebefektetések növekedése a második világháború óta és azt követően, a multinacionális vállalatok elterjedése óriási hatással volt a világkereskedelem fejlődésére. A multinacionális vállalatok működése eredményezi a világkereskedelem egy jelentős és egyre növekvő részét, különösen az iparosodott országok külkereskedelmében. Egy jelentős része ennek a külkereskedelemnek a kutatók által különféle néven elnevezett vállalaton belüli, házon-belüli, csoporton-belüli kereskedelem formájában valósul meg. Ezt a fajta kereskedelmet leginkább úgy lehet meghatározni, mint azt a kereskedelmet, ami a multinacionális vállalatok és egy másik országban lévő leányvállalataik, valamint kapcsolt vállalkozásaik között folyik. Az ilyen fajta kereskedelem döntő részben egy termelési lánc különféle fázisához tartozó termékek és szolgáltatások cseréjét jelenti a multinacionális vállalat különböző, vertikálisan integrálódott üzemei között. A multinacionális vállalatok, mint a világkereskedelem hálózatainak és a vállalaton belüli kereskedelem, mint a világkereskedelem egyre meghatározóbb komponenseinek egyre növekvő jelentősége több okból is érdeklődésre tarthatnak számot. Két oknak meghatározó jelentősége van e cikk témaköre szempontjából:

1. Azokban az országokban, ahol a multinacionális vállalatok bonyolítják a külkereskedelem meghatározó részét ott a nemzetközi kereskedelem alakulására a multinacionális vállalatok döntései a különféle üzemeik telepítésére vonatkozóan döntő befolyással vannak. Ahogy a multinacionális vállalatok szervezik az üzemeiket és osztják különböző szakaszokra a termelési lánc egyes részeit válik meghatározó tényezővé ezen országok exportjának és importjának alakulása szempontjából.
2. Azokban az országokban, ahol a külkereskedelem meghatározó része vállalaton belüli kereskedelemként bonyolódik a kereskedelem hagyományos modelljeinek alkalmazása, a tökéletes verseny és a meghosszabbított kéz típusú kereskedelem feltételezése az egymástól független eladók és vásárlók között félrevezető lehet és helytelen következtetések levonását eredményezheti. Az egyik leginkább meglepő tényező ebben a vonatkozásban azok az árak,

amelyeket a multinacionális vállalatok alkalmaznak az anyavállalataik és a leányvállalataik között folytatott kereskedelem esetében. Ezek az úgynevezett transzfer árak akár jelentősen is eltérhetnek azoktól a piaci áraktól, amelyeket egyébként például a meghosszabbított kéz típusú kereskedelem formájában lebonyolított tranzakciók során alkalmaznak.

Multinacionális vállalatok Magyarországon

Ebben a fejezetben azt kívánom elemezni, hogy Magyarország esetében, milyen szerepet játszanak a multinacionális vállalatok az ország fejlődésében, a kereskedelme szerkezetének alakításában. Milyen statisztikai tények alapján következtethetünk a vállalaton belüli kereskedelem tényleges kiterjedésére, ismerhetjük meg főbb jellemzőit. Sajnos azok az adatok, amelyek a vállalaton belüli kereskedelem léte-re utalnak sokkal kevésbé átfogó formában állnak rendelkezésünkre, mint például az iparágon belüli külkereskedelem esetében. Ennek pedig az a fő oka, hogy a multinacionális vállalatok nagymértékben vonakodnak attól, hogy sok információt tegyenek közzé azokról a tranzakciókról, amelyeket vállalaton, csoporton belül folytatnak.

A multinacionális vállalatok tevékenysége és az általuk generált működőtőke-áramlás mind nagyobb szereppel bír a világgazdaságban. A kilencvenes évek elején mintegy 37 ezerre becsülték a számukat, amelyekhez több mint 170 ezer leányvállalat kapcsolódott. A multinacionális vállalatok száma 2004-re 70 ezerre nőtt, 690 ezer leányvállalattal, amelyek fele fejlődő országokba települt. A multinacionális vállalatok súlya a világgazdaságban folyamatosan növekszik, amely leginkább a külföldi tőke befektetések állományának növekedésében és a külföldi leányvállalatok működésében követhető nyomon. A multinacionális vállalatok zömének bázisa ma még a fejlett országokban található, de egyre nagyobb számban találkozhatunk olyanokkal, amelyek a fejlődő országokban is rendelkeznek bázisokkal és nem csupán leányvállalatokkal (lásd erről bővebben: Novoszáth, 2007a).

A multinacionális vállalatok térhódítása a világgazdaság több aspektusában is megmutatkozik. A globális értékesítési bevételek, az alaptőke, a hozzáadott érték, a munkavállalók száma vagy az export-

tevékenység arányában részesedésük hányada növekvő trendet követ. A multinacionális vállalatok és leányvállalataik a világ GDP-jének megközelítőleg egy tizedét, exportjának egy harmadát adják. A nemzetközi termelés nagy részét egy viszonylag kisszámú vállalati kör realizálja. A nemzetközi tőkeáramlást és a világgazdaság fejlődését a multinacionális vállalatok vezetik.

Az Ecostat vizsgálatai szerint Magyarországon a multinacionális vállalatok közül 159 működik, ezek összes értékesítési árbevétele 2004-ben 7249 milliárd dollárt tett ki (Ecostat, 2005). Ez az összeg hazánk GDP-jének majd százszorosa. A hazánkban is érdekeltséggel bíró multinacionális vállalatok közel 17 millió főt foglalkoztatnak világszerte. A legtöbb Magyarországon is érdekeltséggel rendelkező multinacionális vállalatnak (56) az Egyesült Államokban található az anyavállalata, ezután következnek a japán és német nemzetiségű multinacionális vállalatok leányvállalatai (22-22), valamint a franciáké 21 céggel. Emellett a brit (7) és a dél-koreai (6) jelenlét is számottevő. A globális rangsorokhoz hasonlóan a multinacionális vállalatok többsége nálunk is a tartós fogyasztási cikkek gyártásában, az élelmiszeriparban, a számítástechnikai szektorban és a bankszférában tevékenykedik.

Mintegy tíz évvel ezelőtt, amikor Magyarország még élen járt a térségben a külföldi tőkebefektetések és a multinacionális vállalatok térhódítása tekintetében számos szakértő, köztük jómagam is pozitív reményekkel telve fogalmaztuk meg várakozásainkat e folyamat a magyar gazdaságra várható lehetséges hatásairól (lásd pl.: Antalóczy, 1998; Bogóné – Berényi, 1998; Bogóné – Fülöp – Kovács – Szűcs, 1996; Makó – Novoszáth, 1994). Most tíz év múltán arra teszek kísérletet, hogy számba vegyem a külföldi befektetések, elsősorban a magyarországi multinacionális vállalatok tevékenységének jelenlegi fő jellemzőit, hatásait és szembesítsem azokat az egykori várakozásainkkal. Egyúttal megkísérlem összegyűjteni azokat a megválaszolásra váró kérdéseket, dilemmákat, amelyek egy induló kutatás alapjául szolgálva el kell, hogy vezessenek bennünket ahhoz, hogy pontos választ adhassunk a hogyan tovább kérdésére.

A nagybefektetők – elsősorban a multinacionális cégek – üzleti megfontolásaiban általában a hosszabb távú megtérülési szempontok dominálnak: a megtermelhető, kivihető profit nagysága, a kívánt piaci

részesedés megszerzése fontosabb a rövid távú befektetési, adó- és kereskedelempolitikai kedvezményeknél. Jelenlétük a magyar gazdaságban alapvetően a piacszerzésre – mármint a volt szocialista országok piacainak megszerzésére – irányult, de ezen belül is többféle magatartást figyelhettünk meg.

Legtöbbször azt, ami a fogadó országok számára legkevésbé kedvező, amikor a multinacionális vállalat egyértelmű célja a kellemetlenkedő konkurenciától való megszabadulás, amikor a piacot és a termelői kapacitás felvásárlását, a hazai termelés leállítását vagy kiszorítását kíséri. A kelet-közép-európai országok, így hazánk esetében is igen gyakran találkozhattunk azzal, hogy a multinacionális vállalat megvette a termelést és azt saját „levetett” technológiájával továbbfejlesztve jelent meg a hazai és a kelet-európai piacokon. Jelentősen ritkábban fordult elő, hogy a multinacionális befektető ugyan piacot vett, de ez új, korszerű termelési módszerek meghonosításával és üzleti térnyeréssel is együtt járt. Ennél is ritkábban tapasztalhattuk, hogy a gyártás korszerűsödését, a termékszerkezet megújítását a hazai beszállítói kör jelentős bővítése is követte volna. Szinte csak elvétve láthatunk példát arra, amikor a befektetők a gyártásfejlesztést, a termékfejlesztést, valamint a K+F tevékenységet is Magyarországra telepítették, illetve a meglévőt fejlesztették volna.

Jelentős különbségeket vehettünk észre a multinacionális befektetők között abban a tekintetben is, hogy az általuk létrehozott vagy ellenőrzött vállalatok termékeit milyen piacokon értékesítik. A többségük szinte kizárólag a hazai piacokra koncentráltak, ez elsősorban azokra a cégekre volt jellemző, amelyek termékei esetében a versenyben nagy szerepe van a hirdetéseknek, reklámoknak. Az az érdekük, hogy olyan közel kerüljenek a fogyasztókhoz, amennyire csak lehetséges, hogy a termékeiket és a róluk szóló reklámokat a legmegfelelőbbben tudják a helyi ízléshez és a nemzeti piac specifikus vonásaihoz hozzáigazítani (pl. sörgyarak, mosó- és tisztítószergyártók, kereskedelmi üzletláncok stb.).

A multinacionális vállalatok egyik másik csoportja számára nem feltétlenül és kizárólag csak a fogyasztókhoz való közelség volt az elsődleges szempont. Ezek számára nem is elsősorban a magyar piac, hanem a kelet-közép-európai régió jelenti a legfontosabb vonzerőt. Míg a multinacionális befektetők egy harmadik csoportját azok a vál-

latok alkotják, amelyek fejlett országokban való piaci pozícióik általános javítását is várják a termelésük, gyártásuk, esetleg fejlesztési tevékenységük magyarországi kihelyezésétől. A mai napig azonban ez utóbbiak települtek meg Magyarországon a legkisebb számban.

Újabb illúzióval kellett leszámolnunk 2002-ben miután az év egyik legnagyobb negatív gazdasági szenzációja az IBM október 22-ei bejelentése lett, miszerint felszámolja székesfehérvári gyárát. A hazai kapitalizmus mintavárosában (a korábbi szocialista mintavárosban) a hír meglepetésként hatott, pedig elemzők már korábban jelezték: aligha hihető, hogy a multinacionális vállalatok örökre itt maradnak. Utóbb aztán kiderült, hogy az IBM már hónapokkal korábban adott jelzéseket a székesfehérvári polgármesternek, ám sem neki, sem tanácsadójának nem volt fülük a figyelmeztetésre. Az IBM Storage Products Kft. egyetlen aktussal 3700 munkahelyet telepített Kínába Székesfehérvárról, teljesen felszámolva itteni üzemeit.

Ezt követően a magyarországi elektronikai cégek közül egyre több határozott úgy, hogy olcsóbb termelési költségű országokba helyezi ki a gyártását. A sort az IBM székesfehérvári merevlemez-meghajtókat készítő üzemének felszámolását követően a Flextronics folytatta és szüntette meg az X-boksz gyártását Sárváron, majd tetézve a fehérváriak gondjait, a termelés globális összevonása keretében a Kenwood Electronics Bretagne S. A. is felszámolta ottani autórádió-összeszerelő üzemét. Megszüntetve ezzel további 200 munkahelyet, vonult ki a Kenwood Székesfehérvárról. Ezt követően Európa legnagyobb szórakoztatóelektronikai csoportja, a Philips jelentette be, hogy a katódsugaras tv képcső gyártását (CRT) Magyarországról Kínába helyezi át.

A hagyományos iparágakban tevékenykedő cégek közül a Salamander cipőgyár számolta fel bonyhádi üzemét, ahol kilencszáz dolgozót bocsátottak el. Valamint Európa legnagyobb építőipari cége, a svéd Skanska is úgy döntött, kivonul az itthoni piacról. Igazán drámai helyzet alakult ki az olyan kisebb településeken, mint például Rétság, ahonnan a TDK Ukrajnába telepítette 200 fős üzemét. Mivel ezeknek a nagyközségeknek, kisvárosoknak a sorsát döntően meghatározza egy-egy üzem léte vagy nemléte.

Az ENSZ beruházási jelentésében található, Magyarországról szóló táblázatból kiolvasható, hogy 2002 júniusa és 2003 júniusa között közel hatezer munkahelyet szüntettek meg, pontosabban telepítettek

Kínába és Ukrajnába a hazánkban megtelepedett multinacionális cégek (UNCTAD, 2005).

Az IBM gyárbezárása miatt a szakszervezetek olyan beruházás ösztönző csomag átgondolását sürgették, amelyben az adókedvezményekért cserébe konkrét követelményeket kellene megfogalmazni a betelepülő multinacionális vállalatokkal szemben, és ezzel kötelezni lehetne a cégeket munkaügyi kapcsolataik kialakítására, és így megvalósítható lenne a foglalkoztatás biztonsága. Emellett az Országos Érdekegyeztető Tanács ülésén az MSZOSZ felvetette, hogy az IBM-gyár bezárásához hasonló helyzetekben növeljék meg a kivonulás költségeit, drágítsák meg a leépítést.

Az ILO és az osztrák IHS kutatóintézet felmérése szerint elsősorban Magyarország versenyképességének romlásával magyarázható, hogy a korábbi egyirányú tőkebeáramlást felváltotta a multinacionális vállalatok „jövése-menése”. A nemzetközi munkaügyi szervezet elemzése szerint a magyarországi termelés költségeit elsősorban a reálbérek növekedése emelte meg.

A Kopint-Datorg tanulmánya szerint több tényező együttes hatása okozta a magyarországi üzemek felszámolását. Ez irányú vizsgálataik szerint az Európai Unió importkereslete, különösen a német import hanyatlott 2002-2003-ban, emellett a magyar gépipari vállalatok versenyelőnye is csökkent, különösen a munkaerőköltségek gyors növekedése miatt. Ezért jó néhány multinacionális társaság a magyar kapacitások leépítéséről döntött, elsősorban a villamosgép- és műszergyártó ágazatban. Ráadásul Magyarországnak az autóalkatrész-gyártásnál sem sikerül évek óta újabb befektetőket becsábítani és a nagyobb befektetők (pl.: Toyota, Hyundai, Peugeot, KIA stb.) ma már sokkal inkább más térségbeli országot és nem Magyarországot választják megvalósítandó beruházásaik színhelyéül.

A multinacionális nagyvállalatok telephelyválasztásában a munkaerőköltség csak egy és korántsem a legfontosabb tényező. Különösen a műszakilag igényesebb, szakképzett munkaerőt igénylő iparágakban az is lényeges, hogy a bevált termelési kultúrára mennyire fogékonyak az adott országban. A külföldi telephelyek termelékenységét, nemzetközi versenyképességét nem csupán a gyárakban alkalmazott technológia határozza meg, hanem a gazdasági környezet minősége is. Ilyen a különféle kiszolgáló tevékenységek, mint például a pénzügyi, tele-

kommunikációs, adatfeldolgozási, logisztikai szolgáltatások, illetve a beszállítók színvonala, megbízhatósága, az infrastruktúra minősége. Nem közömbös a gazdaságpolitika és a közigazgatás vállalkozóbarát mivolta sem.

Átláthatatlan támogatások a multinacionális vállalatoknak

Hazánkban jelenleg megközelítőleg 50 cég élvezi azt az adókedvezményt, amit 10 évre adtak. Az utolsó kifutási ideje 2011-ben jár le. Habár nehéz számszerűsíteni, egyes becslések szerint évi 100-150 milliárd forintra volt tehető az az adókedvezmény, amelyet érintett a versenyfejezet lezárása körüli alkudozás Budapest és Brüsszel között az ország EU-s csatlakozását megelőző főtárgyalói tanácskozáson. Brüsszel és Budapest közötti áthidalhatatlannak tűnő nézetkülönbség abban alakult ki, hogy milyen formában és mértékben élvezhessék a multinacionális vállalatok szerzett jogait a jövőben. Több multinacionális vállalat ugyanis azzal fenyegetőzött, perre megy és/vagy kivonul Magyarországról, ha kár éri.

A versenypolitikai fejezeten belül hosszabb ideje egyetlen rendezetlen probléma volt: a magyarországi nagyberuházóknak nyújtott adókedvezmények rendszere. A legnagyobb támogatott magyarországi cégek: az Audi, a Philips, a General Electric, a General Motors/Opel és a gyártását radikálisan szűkítő IBM. Hazánkban az eddigi rendszer szerint egy meghatározott összegben felül (10, illetve a szegényebb régiókban 3 milliárd forint felett) beruházó vállalatok tíz évre teljes mentességet kaphattak a társasági adó megfizetése alól. A gond ezzel az volt, hogy a kedvezményt nem a beruházás értékéhez viszonyították, vagyis az évek során igénybe vett adókedvezmények kumulált értéke az eredeti beruházás értékét is meghaladhatta, továbbá az uniós szabályoktól eltérően nem szabtak neki felső határt.

Az unió – korábbi álláspontjától eltérően – beleegyezett: az 1997-óta igénybe vett és a csatlakozás után lejáró beruházási adókedvezményeket 2001. január 1. helyett csak 2003. január 1-jétől kell beszámítani, vagyis az új szabályok azokra a befektetésekre vonatkoznak majd, amelyeket 2003. január 1. után hajtanak végre. A rendszert

mindeközben az EU állami támogatási szabályaival összhangban kell átalakítani.

A megszületett megállapodás legkevesebb 48 nagyvállalatot és becslések szerint összesen mintegy négyezer milliárd forintértékű beruházást érintett. A teljes összegből 2500 milliárd forint az 1997 eleje és 2002 vége között megkezdett beruházások összege, 1500 milliárdnyi beruházás pedig a várhatóan 2003-2005 között megkezdettek-re vonatkozott. Az unióval kötött megállapodás átmeneti rendszerről szólt, amely 2005 végéig tart.

Az új rendszerben az adókedvezményt a beruházások értékéhez kell viszonyítani. Erre egy úgynevezett támogatásintenzitás-mutatót hoztak létre. A mutató egyszerű tört: a számlálója minden cég esetében az élvezett adókedvezmények összege (2003. január 1-jétől indulóan), nevezője pedig a beruházás értéke (1997 és 2005 vége között) lett. Az index nem haladhatja meg az EU-ban előírt támogatási intenzitás plafonját.

A legtöbb érintett Magyarországon működő cég számára, amelyek 2000. január 1. előtt kezdték meg a beruházást, 75 százalékos támogatás index lett megengedett. Ötven százalékos szint vonatkozott az ezt követően, de legfeljebb a 2002. végéig megkezdett beruházásokra. Értelemszerűen a 2003-tól kezdve már nem lehetett belépni ebbe a rendszerbe. A 30 és 20 százalékos értékeket pedig az úgynevezett érzékeny ágazatokban – Magyarországon az autóiparban és elméletileg az acéliparban – alkalmazzák. Hazánkban 11 cég tartozik ebbe a kategóriába. A 30 százalékos érték itt is a 2000. január 1. előtt, a 20 százalékos pedig az ezt követően megkezdett beruházásokra vált érvényessé.

A rendelkezés a szóban forgó cégek 75 százalékanak kedvezményeit érintetlenül hagyta. Egyes cégek jogai azonban így is szűkültek az átalakítás következtében. A mechanizmusban hátrányba kerültek azok a cégek, amelyek óriási nyereséget produkálnak (a tört számlálója nagyobb lesz) és amelyek kevesebb beruházási értéket tudnak felmutatni (a tört nevezője kisebb lesz).

Évek óta gyakorlatilag változatlan a hazai vállalkozások által befizetett társasági adó összege, míg a nagyvállalatoknak nyújtott állami támogatások jelentősen megnöttek. A Magyarországon működő nagy cégeket különböző jogcímenek 2005-ben mintegy 200 milliárd forint-

tal több támogatást kaptak vissza az államtól, mint amennyit társasági adó formájában befizettek a költségvetésbe. E nagyvállalati kör 2005-ben 370 milliárd forintnyi pénzügyi támogatást és 118 milliárd forintnyi adókedvezményt kapott a magyar államtól. Az Állami Számvevőszék szakértői szerint indokolt lenne azt megvizsgálni, hogy ezek a kiadások arányban állnak-e a hozadékkal.

1. táblázat: Beruházási támogatások egyedi kormánydöntés alapján

A támogatott megnevezése	Támogatás mértéke (Mrd Ft)
Hankook Kft. (gépjárműabroncsgyár)	25,00
Zoltek Zrt. (szénszál- és kompozitgyár)	2,90
Alcoa-Köfém Kft. (alumíniumipar)	2,41
EDS Kft. (regionális szolgáltatóközpont)	2,37
Bridgestone Kft. (gépjárműabroncsgyár)	2,00
Grundfos Kft. (villanymotorgyártás)	1,96
Elqotec Kft. (elektronikai alkatrész)	1,80
EMEA Kft. (regionális szolgáltatóközpont)	1,16
Diageo Kft. (regionális szolgáltatóközpont)	1,15
SAP Kft. (regionális szolgáltatóközpont)	0,97
GlaxosmithKline Kft. (vakcinagyártás)	0,81
FAG Kft. (csapágygyártó)	0,74
BorsodChem Zrt. (MDI-üzem)	0,70
LuK Savaria Kft. (gépjárműalkatrész)	0,46
Buw Kft. (regionális szolgáltatóközpont)	0,35
Convergys Kft. (regionális szolgáltatóközpont)	0,35
Linde Gáz Zrt. (hűtőtorony létesítése)	0,30

Forrás: Gazdasági Közlöny, Magyar Nemzet, 2007. március 10.

A gazdasági közlöny adatai szerint a legnagyobb mértékű támogatást a Hankook Kft. kapta a magyar államtól. A gumiabroncsgyár – egyedi kormánydöntés alapján – 25 milliárd forintnyi beruházási támogatáshoz jutott a központi költségvetésből. E lista második helyét a szénszálgyártással foglalkozó Zoltek Zrt. foglalja el, amely 2,9 milliárd forintos támogatásban részesült. A kiemelten támogatottak között találjuk még az Alcoa-Köfém Kft-ét és az EDS Kft-ét, amelyek a ka-

binet döntése alapján szintén kétmilliárd forintot meghaladó állami beruházási támogatást vehettek át.

Alapvető probléma, hogy a közvélemény, de még a közgazdász szakma sem ismeri pontosan a nagyvállalati befizetés és a visszakapott támogatások valós egyenlegét. A hazánkban megtelepedett multinacionális vállalatok nemcsak a gazdasági erejük miatt élveznek nálunk kiváltságos szerepet, hanem az államapparátus hozzáállása miatt is. Az ország nemzet stratégiai érdekei alapján az állami és területi támogatások támogatottjainak sokkal inkább a közepes méretű hazai vállalkozásoknak kellene lenniük, mintsem a nagyvállalatoknak.

„Vár állott, most kőhalom”

Végső soron a multinacionális vállalatok térhódításától mintegy tíz éve azt vártuk, hogy Magyarország felzárkózik a fejlett országok közé és sikeressé válik, mivel élenjáró szerepet játszott a multinacionális vállalatok tőkéjének befogadásában és a nálunk létesített multinacionális leányvállalatokon keresztül magunk is tőkeexportőrré válunk.

Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy eltelt 16 év és az ország gazdasági helyzete egyre romlik. Nő a munkanélküliség, csökken a foglalkoztatás. Lassul a gazdasági növekedés. Néhány éve a térség meghatározó, élenjáró országából egyike lettünk az utolsóknak. Romlik az ország versenyképessége. Rohamosan csökkennek a vállalati beruházások. Magyarország ma már nem vonzó a nagy befektetők, különösen a K+F befektetők számára. A multinacionális vállalatok magyarországi leányvállalatai szigetként működnek.

Miközben a multinacionális vállalatok profitja éves szinten 20 százalékkal emelkedett, a hazai vállalkozások többsége a túlélésért küzd. Magas szinten tartósodott hosszú évek óta a külkereskedelmi hiány. Jelentőssé vált az ország fizetési mérlegének a hiánya. Az ország külső adósságállománya egyre növekszik, Magyarország gyakorlatilag adósságszapszába került. Az infláció egyre gyorsulva növekszik. A reálbérek csökkennek. Az életszínvonal romlik.

Hazánk aggasztó helyzetben van. Megteremtődött egy ronda össze-roppanás minden feltétele, leértékelődéssel, lehetséges nem fizetővé válással, recesszióval. Úgy gondolom végképp eljött az ideje annak,

hogy a multinacionális vállalatok magyarországi szerepvállalását illetően is újragondoljuk, mit kellene másképpen tennünk és véglegesen leszámoljunk korábbi illúzióinkkal.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALIBER, R. Z. (1970): A theory of direct foreign investment, in C.P. Kindleberger (ed.) *The International Corporation*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- ANTALÓCZY, Katalin (1998): A multinacionális cégek szerepe a világgazdaságban, Kelet-Közép-Európában és Magyarországon. *Kultúra*, 1998. március.
- BOGÓNÉ, Jehoda Rozália – BERÉNYI, Judit (1998): A multinacionális cégek magyarországi háttériparának fejlődése, az előrelépés lehetőségei. *Kopint-Datorg*, 1998.
- BOGÓNÉ, Jehoda Rozália – FÜLÖP, Györgyi – KOVÁCS, Zoltán Ákos – SZÜCS, Judit (1998): *Multinfo - Multinacionális vállalatok a magyar gazdaságban*. *Kopint-Datorg*, 1996. december.
- CASSON, M. (1986): *Multinationals and World Trade*, London: Alien & Unwin.
- CAVES, R. E. (1982): *Multinational Enterprise and Economic Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DUNNING, J. H. (ed.) (1974): *International Investment: Selected Readings*, Harmondsworth: Penguin.
- DUNNING, J. H. (1993): *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Addison-Wesley Publishing Company.
- DUNNING, J. H. – NORMAN, G. (1985): Intra-industry production as a form of international economic involvement, in A. Erdilek (ed.) *Multinationals as Mutual Invaders*, Beckenham: Croom Helm.
- ECOSTAT (2005): *Transznacionális vállalatok a világgazdaságban*. *Mikroszkóp VIII. évfolyam*, 8. szám, 2005. szeptember

- GRIMWADE, Nigel (1989): *International Trade. New Patterns of Trade, Production and Investment*. Routledge. London and New York, 1989.
- HELLEINER, G. K. (1979): *Transnational corporations and trade structure: the role of intra-firm trade*. In H. Giersch (ed.) *On the Economics of Intra-Industry Trade*, Tübingen: J.C.B. Mohr.
- MAKÓ, Csaba – NOVOSZÁTH, Péter (1994): *Külföldi befektetési minták és a munkaügyi kapcsolatok (a magyarországi multinacionális vállalatok példája)*. Társadalomkutatás, 1994. 1-4.
- NOVOSZÁTH, Péter (2007a): *Külföldi tőkebefektetések, transznacionális vállalatok – globális trendek, várható tendenciák*. In LENTNER, Csaba (Szerk.) (2007): *Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.
- NOVOSZÁTH, Péter (2007b): *Gazprom Ante Portas*. Polgári Szemle, 2007. február.
- RUGMAN, A. (1985): *Determinants of intra-industry direct foreign investment*, in A. Erdilek (ed.) *Multinationals as Mutual Invaders*, Beckenham: Croom Helm, 1985.
- UNCTAD, United Nations Conference on Trade and Development (2005): *World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalisation of R&D*. United Nations. New York and Geneva, 2005.

Dávid Ibolya 5000 milliárdja

A tücsöknemzet legenda

Meseváltozat: A hangya egész nyáron szorgalmasan dolgozott, gür-cölt, gyűjtött, míg a tücsök egész nyáron hegedült, bohémkodott. És egy ronda őszi napon megdőglött mind a kettő...

Az MDF elnök asszonya (is) megrója Medgyessy Pétert és kormányát a 2002. július 17-én meghirdetett 100 napos programért, amely úgymond előidézte az államháztartási hiány 5000 milliárd forinttal való emelkedését. Nos, a 100 napos program lényege – ezen értelmezés szerint – amolyan (felelőtlen) osztogatás volt, ideértve a közalkalmazottak 50%-os béremelését is.

Demján Sándor korábban egyenesen Medgyessy ámokfutásáról beszélt, szintén a „gazdaságilag nem megalapozott” osztogatásra utalva.

2006. augusztus 24-én a Kossuth Rádióban Palkovics Miklós, a Munkástanácsok elnöke kifejtette, hogy „mi magyarok szeretünk jobban élni, mint amennyi a teljesítményünk”. Hangsúlyozom: ezt egy országos szakszervezeti vezető mondta.

Sólyom László államfő is beleszötte a 2006-os évet értékelő beszédebe a megszorítások szükségességét. Nem új dolog ez, annak idején Gönz Árpád is nagy vehemenciával korteskedett a Bokros-csomag elfogadása ügyében.

Simonovics András, a neves közgazda, a Kossuth Rádió 2007. július 13-i reggeli műsorában kifejtette, hogyha a reálbér a terveknek megfelelően 4%-kal fog csökkenni ebben az évben, akkor a reálbérekhez igazított nyugdíjak 2 százalékos csökkentése várható. És hozzátette: „Ez így van rendjén.” Magyarországon 900 ezer nyugdíjas él 50 ezer forintot nem meghaladó nyugdíjból. Gondolom, ők is elfogadják: „ez így van rendjén”...

Vagyis folyik a közvélemény megdolgozása, sőt, dorgálása: te, bérből, fizetésből élő, és te, nyugdíjas, te vagy a felelős az ország álla-

potáért, katasztrofális gazdasági mutatóiért, amiért elfogadtad a felelőtlen osztogatók osztogatását, hagytad, hogy béred emelkedése meghaladja a termelékenység növekedését.

A vízcsapból is dől a mese a tücsöknemzetről, amelyik csak felelőtlenül dorbézol, de dolgozni nem szeret.

Ha megnézzük egy orvos, egy kórházi nővér, egy szakmunkás fizetését és teljesítményét a Lajtán innen és túl, akkor viszont furcsa elentmondást tapasztalunk. Reálértékben 4-8-szoros különbség, viszont a ledolgozott munkaórákban, ügyeletekben mérve, az ellátott betegek számát nézve a Lajtán innen „jobbak” a hatékonysági-terhelési mutatók. Egy magyar orvos, nővér sokkal több beteget lát el, nagyobb az óraterhelése, többet túlórázik, ügyel, mint egy osztrák, vagy német kollégája, és mégis odaát többet keresnek.

Ha az egy főre jutó GDP-t nézzük, akkor a 27-re bővült Unió átlagának 63-65%-át érjük el, míg a reálbér színvonal csupán a 43-45%-on áll, a reálnyugdíjak terén pedig még rosszabb az arány.

Tényleg az a baj, hogy a „magyar” többet fogyaszt, mint a teljesítménye? Az adatok nem ezt igazolják!

Veszélyes tévedés

A gazdaságpolitikához és a közgazdaságtanhoz nálunk ugyanúgy ért mindenki, mint a focihoz. Az orvostól lett fiatal gazdasági miniszter, a jogász demokrata fórumos elnök asszony, a szintén jogász végzettségű volt pénzügyminiszter, majd az Állami Reformbizottság elnöke hihetetlen magabiztossággal nyilatkozik, vagy éppen dönt nagyon is húsbavágó, az ország sorsát eldöntő kérdésekben – mindenfajta elméleti előképzettség nélkül. Pedig a gazdaságpolitika egy nagyon is komoly tudomány, nagyfokú elméleti előképzettséget igényel, ugyanis a gazdaság, és a róla szóló gazdaságpolitika története tele van a *bumeránghatás* eseteivel. Bumeránghatáson azt értjük, hogy a meghozott gazdaságpolitikai intézkedés a céllal ellentétes hatást vált ki.

Időnként a hályogkovács juhász Mikszáth által megírt esete jut az ember eszébe, aki embereken is végzett szürkehályog eltávolítást egyszerű bugylibicskájával, ahogy a juhokon ezt gyakorolta. Amikor egy szemorvos elmagyarázta neki, hogy ez milyen veszélyes, többé nem

vette kezébe a bicskát. Némely politikusunk és gazdaságpolitikusunk alighanem elsápadna, és csak dadogna, ha egy hozzáértő közgazda elmagyarázná végre neki, (és ő meg is értené!) mit is csinált, amikor döntést hozott!

A gazdaságpolitikában és a gazdaságban hihetetlenül sok a megtevesztő mozzanat, nagyon könnyű összekeverni az okot az okozattal, vagy az egymástól független tényezőket egymással ilyen kapcsolatba hozni, miközben elhanyagolunk valós ok-okozati összefüggéseket, mert nem ismerjük, értjük a hatásokat és kereszthatásokat.

Ilyen veszélyes tévedés, rögeszme, dogma a magyar gazdaság kétségtelen zavarait, egyensúlyi feszültségeit ok-okozati viszonyba hozni a *jövedelempolitikával*. Még képzett közgazdák is teljesen „magától értetődően” beszélnek bérinflációról, a felelőtlen bérkiáramoltatás által gerjesztett inflációs nyomásról, annak ellenére, hogy a közgazdaságtudomány az elmúlt 20 évben minden kétséget kizáróan föltárta az infláció *valós* természetét,¹ és bizonyította a bérinfláció (bér-ár spirál) dogmájának tarthatatlanságát. Sőt, nemhogy bérinfláció nincs ma már, de általában vett költséginfláció sincs! A mai nyugati világban a bérek és egyéb költségek dinamikus növekedése ellenére tapasztalható, tartós *deflációs* (tehát árcsökkenési!) tendencia igazolja állításom helyességét. A technikai fejlődés üteme ugyanis meghaladja a költségek, beleértve a bérköltségek növekedési ütemét, és pénzstabilitást, vagy egyenesen deflációt idéz elő a modern gazdaságban.

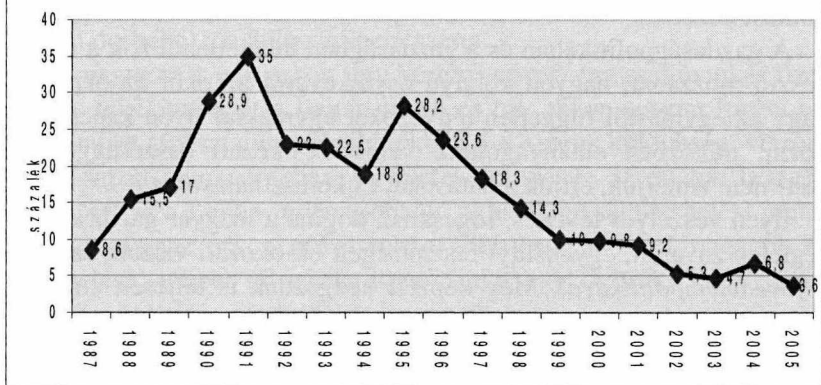
Elég megnézni az infláció alakulásának ábráját, hogy erről „magyar viszonylatban” is meggyőződjünk!

---

¹ Milton Friedman: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. KJK. 1986. Theodore W. Schultz: Beruházás az emberi tőkébe. KJK, 1983. Nagy Pongrác: A rendszerváltás gazdaságpolitikája. Akadémiai K. 2004.

Az infláció alakulása 1987-2005

(előző év = 100)

Egyszer Járai Zsigmond, még mint a Jegybank elnöke, tartott előadást a Pécsi Tudományegyetemen, és ő is a Medgyessy-kormány közalkalmazotti béremelésének inflációs nyomását emlegette, miközben kivetítették az infláció ábráját. Megkértem Járai urat, mutassa már meg ezen az ábrán a Medgyessy-féle béremelés (2002. szeptember) időpontját. A jegybankelnök láthatóan elbizonytalanodott. Segítettem neki: a béremeléseknek semmiféle inflációs hatását nem lehet kimutatni, ment lefelé továbbra is a pénzromlás üteme, ellenben a 2003. június 10-i – valóban felelőtlen! – forintleértékelés inflációs hatása már jól kimutatható!

Vagy nézzük a Bokros-csomag hatását a magyar reálgazdaságra és a monetáris helyzetre! A fenti ábrán a második inflációs csúcs (mindkét csúcson Surányi György volt a jegybankelnök!) a Bokros-csomag következménye volt: az 1994. évi 18%-ról a következő évben 28%-ra ugrott vissza az infláció spirálja. Természetesen a jegybanknak kamatot kellett emelnie emiatt, és a megnövekedett kamatkidadások (az államháztartás legnagyobb tétele, több mint az egészségügyre, vagy az oktatásügyre fordított kiadás!) 160 milliárd (akkori) forinttal romlott! Miközben e bizonyos elhíresült „csomag” tandíjon, kórházi ágyak

leépítésén, egyetemi oktatók elbocsátásán akart „megfogni” egy-két milliárdokat!²

A Horn-kormány idején (1994-98) sikerült 32 milliárd dollárról 22 milliárd dollárra csökkenteni a bruttó adósságállományt. „Mindenk” azt hitte: lám, a Bokros-csomagnak mégis megvolt az eredménye, értelme volt a súlyos társadalmi áldozatnak. Csakhogy a Bokros-csomagnak, és még kevésbé a társadalmi áldozatoknak semmi de semmi köze nem volt ehhez az adósságcsökkentéshez, ugyanis ez kizárólag a privatizációs bevételekből történt, vagyis jelentős nemzeti vagyonesztés volt az ára! De a kettőt össze lehetett kapcsolni!

Volt itt még egy érdekes mozzanat: a Magyar Nemzeti Bank 12 milliárd dolláros „valutatartalékának” a keletkezése. Ezt bejelentették, a sajtó írt róla, „mindenk” föllélegzett, hiszen ha 22 milliárd dollárra csökkentettük az adósságállományt, és közben a Jegybank fölhalmozott 12 milliárd dollár devizatartalékot, akkor a nettó adósságállomány már csak 10 milliárd dollár, és ez ugye már jól „kezelhető”. Ez így, többször is elhangzott a magyar médiában, megjelent a sajtóban, igen neves közgazda guruk szájából, tollából. Csak azért tekintek el a nevek leírásától, mert tényleg nem a megszegyenítés a célo...

Láthattuk, hogy a 10 milliárd dolláros adósságcsökkentés phirruszi győzelem volt, jelentős magyar termelő nemzeti vagyon elvesztése (elkótyavetyélése!) volt az ára. De mi volt ez a „devizatartalék”? A jegybank jelentősen megemelte a devizabetétek kamatait, jóval a nemzetközi átlag fölé. Megérte a külföldi bankoknak ide hozniuk a devizát, vagy a magyar kereskedelmi bankoknak nyakló nélkül fölvenni a devizahiteleket, és betenni ezt a Magyar Nemzeti Bankba: jókora kamatnyereséget kaszálhattak. Láthatjuk, hogy ez nem devizatartalék volt tehát, hanem fölvett hitel, ami nem csökkentette, hanem növelte a hazai adósságállományt!³

2001-re egyébként a bruttó adósságállomány „visszakúszott” 32 milliárd dollárra, vagyis az adósságcsökkentés valóban phirruszi győzelemnek bizonyult. Annyiban romlott csupán a helyzet az eredeti állapothoz képest, hogy most már elvesztek azok a termelőkapacitások is, amelyek korábban még jövedelmet hoztak az államkasszába. Ide

---

² Lásd: Nagy Pongrác, id. mű!

³ Lásd: u.o.!

tartozik az élelmiszeripar színe-virága, amely pedig korszerű volt nyugati mércével mérve is. Hová lettek ezek? Tessék megnézni Európa egykor egyik legnagyobb és legkorszerűbb húskombinátjának romjait Szekszárdon!

Theodore W. Schultz és a bumerángthatás

Már egy lábjegyzet szintjén említettem Theodore W. Schultz Nobel-díjas (1979) művét: Beruházás az emberi tőkébe. Schultz abszolúte szemben halad a közgazdasági mainstream-mel (fő irányvonallal), a „főkönyvelői” („tartozik-követel”) közgazdaságtannal.

Nézzük például, mit javasol a harmadik világban? Ismerjük azt a jól hangzó szlogent, miszerint „az éhezőknek ne halat adj, hanem halászhálót”! Vagyis ne élelmiszersegélyt adjunk, hanem hozzunk létre termelő kapacitásokat. Schultz figyelmeztet arra, hogy ahol százezrek, milliók éheznek, ott nem drága üzemeket kell létesíteni, hanem éppenséggel ezen éhező milliókat kellene föltáplálni, megfelelő fizikai, szellemi és mentális kondícióba hozni.

A Világbank és az IMF jelentős hitelekből támogatta a Szahel-övezet (a Szaharától délre levő térség) országait, hogy fejlesszék gyapottermelésüket. A cél az volt, hogy a gyapotkivitel révén devizához jutva, ezek az országok ledolgozhatják adósságaikat. Nos, az 1980-as évek első felében ezek az országok évről évre gyapotkiviteli rekordokat döntögettek, javult is az államháztartás, csak éppen milliók haltak éhen. Ugyanis a tehetősebb gazdák, ültetvénytulajdonosok fölvásárolták a kis családi gazdaságokat is, majd azon nem gabonát termeltek, mint eddig, hanem kivitelre szánt gyapotot. Ma a Szahel-övezet állítólagos szanálását, mint nagy győzelmet ünneplik és reklámozzák a Világbank berkeiben.

Hasonló volt Ghána „szanálása”, amikor úgymond rendbe tették az államháztartást, csak közben megháromszorozódott a nyomorgók, segélyeken élők száma, és visszatért a Ghánában már elfeledettnek élt klasszikus afrikai tömeges éhínség.

Ma a Világbank másik nagy „sikertörténete” a braziliai gazohol (gázolaj + bioalkohol) program, amibe hatalmas összegeket investáltak be. Nos, a tehetős gazdák itt is fölvásárolták a Világbank pénzén a

kisparasztok gabonaföldjeit, bevetették cukornáddal, valamint hatalmas területen pusztították ki az őserdőket, szintén cukornád termelés céljára. (A cukornádból állítják elő az alkoholt a közlekedés céljára.) Ezt a programot ráadásul, mint környezetvédelmi programot is reklámozzák a Világbank tisztviselői, hiszen a gazohol ugye környezetbarát üzemanyag.

A harmadik világban világbanki pénzekből hatalmas ütemben fejlesztették a kávé-, kakaó-, dohány-, citrustermelést, exportcélra, ami megint csak a gabonatermő területeket növelte, fokozva ezzel az éhínséget. Nem véletlenül állítják azt emberjogi szervezetek, „hogya megiszol reggel egy kávé, vagy gyermekednek kakaót, banánt adsz, akkor megöltél valahol egy afrikai kisgyermeket”.

Theodor Schultz élesen föllép az ellen a nézet ellen, miszerint a végső fogyasztást szembe kell állítani a termeléssel, amolyan tartozikövetel logika szerint. Schultz azt tartja, hogy a végső fogyasztás legnagyobb része valójában a humán tényező újratermelése, márpedig a legfontosabb termelési tényezőről van szó. Számításai szerint a fejlett országok termelővagyonának 60-65%-a (az 1970-es években) a felhalmozott emberi tudás és képesség, és csak 35-40% a tárgyasult (holt) tőke. Ezt az arányt azóta már több közgazda is módosította: a termelőtőke 70-75%-a humán tőke egy vállalatnál, és csak a maradék a tárgyasult tőke.

Mindebből láthatjuk, hogy a nadrágszűj meghúzó, egyensúly javító fiskális-restrikciós csomagok logikája teljesen ellentmond a modern közgazdasági elmélet nézetrendszerének, felfogásának. Sajnos a magyar közgazdasági gondolkodásban, a gazdaságpolitika művelőinek körében szinte teljesen ismeretlenek ezek az új empirikus és elméleti eredmények.

„Az öreg tábornokok mindig a múlt háborúira készülnek föl” – mondja Napóleon.

Nos, az „öreg” (vagy egyszerűen csak képzetlen, szakmai téren műveletlen) közgazda guruk és gazdaságpolitikusok mindig a múlt válságaira készülnek föl, és a múlt receptjeit alkalmazzák a múlt terapeutáiként.

5000 milliárdos növekmény

Öt év alatt valóban 5000 milliárd forinttal nőtt az államháztartás hiánya, és így elérte a 15000 milliárd forintot.

Ebből 4700 milliárd forint a külső államadósság (a magánszféra adóssága ebben nincs benne), amelynek kamatterhe 4%. Ezzel szemben a nagyobbik részt kitevő 10 300 milliárd forintnyi belső adósság, vagyis amit a Magyar Nemzeti Banktól fölvelt hitelekért, valamint a kibocsátott értékpapírokért fizet az állam. Ennek a kamatterhe átlagosan viszont 8%.

A fix kamatozású értékpapírokkal, vagy egyéb hitelfölvétellel már nem sok mindent lehet kezdeni, meg kell várni, míg lejárnak, de a jövőben a kamatláb csökkentése a devizahitelek kamatainak mértékére, tehát 8%-ról 4%-ra öt év alatt 1200 milliárd forintos kamatkiadás csökkentést eredményezne Nagy Pongrác⁴ számításai szerint.

Elég, ha annyit megjegyzünk, hogy egyetlen százalékpont kamatláb az államháztartás egyenlegében 150 milliárd forintot jelent. A kamatláb nagysága természetesen az infláció függvénye, tehát ha kamatot akarunk csökkenteni, ahhoz le kell törni az inflációt. A 4700 milliárd forint külföldi devizaadósság 4%-os kamatlábiához persze nem tudunk hozzájárulni, de a többi 10 300 milliárd forint belső adósság kamatlábiához már igen.

Ugyanakkor a 2003. június 10-i forintleértékelés olyan inflációs nyomást váltott ki, hogy a Jegybank 6,5%-ról 12,5%-ra emelte több lépésben az irányadó jegybanki kamatlábat. Ez hat százalékpontos emelés! Szorozzuk be az akkori (2003) 8 000 milliárd forintnyi belső adósság 80 milliárd forintnyi (egy százalékpontnyi) kamatterhét hatál: az 480 milliárd forint. Egy év alatt ennyivel nőtt az államháztartás deficitje, csak e lépés következtében. Azóta persze csökkent a kamatláb, lement 8%-ra, de most már jóval nagyobb a hitelállomány, ami után fizetni kell: 12 300 milliárd forint.

Az adatok persze nem pontosak, hiszen például a kötvények kamata eltér a jegybanki alapkamattól stb. A nagyságrend viszont jó, és számunkra ez az érdekes!

⁴ Lásd: Magyar Nemzet, 2007. június 29-30. 6. o. Nagy Pongrác kétrészes cikke.

Jelenleg a külső és belső adósság után fizetett kamatteher és hiteltörlesztés összesen 1500 milliárd forint évente, és mint említettem, ez a költségvetés legnagyobb kiadási tétele.

Ha a kamatteher + hiteltörlesztő részlet kiadást egy százalékkal sikerül csökkenteni, a javulás 150 milliárd forint éves szinten. Most az egészségügy „reformjával” mennyit akar megtakarítani a költségvetés? 35 milliárd forintot.

Mi következik ebből?

Forduljunk újra az elmélethez, vagyis a tudományhoz!

Az 1970-es évek elejére az állami beavatkozásra épülő keynesi politika eszköztára, a *költségvetési politika* kimerült, alkalmazhatatlanná vált. Ezt a mai magyar helyzet is jól igazolja! A költségvetés bevételi és kiadási oldalai politikai okokból merevekké váltak, bármely oldalhoz nyúlunk, az súlyos politikai konfliktusokat gerjeszt, mert azonnal jelentős csoportérdekeket sért. Ne feledjük el, hogy az *adócsökkentés* is idetartozik, hiszen a bevételi oldal megnyirbálásáról van szó. Megint fölhívnam a figyelmet arra a veszélyes, vulgáris felfogásra, miszerint az adócsökkentés gazdasági fellendüléshez vezet automatikusan. Semmi nem igazolja e tétel helyességét, ellenben az empiria kifejezetten cáfolja!

1993-2000 között Bill Clinton (jelentősen) adót emelt, föllandult a gazdaság, 10 millió új munkahely jött létre 8 év alatt, és az államháztartás szufficites lett 1998-ra! George W. Bush ezzel szemben 150 milliárd dollárral csökkentette az adót 2001 után, a gazdaság lendülete megtorpant, az állami deficit újra csillagászati mértékűvé nőtt, de még a külkereskedelmi mérleg is drámaian romlott, és 2005-re elérte a 805 milliárd dollárt. Vagyis az adócsökkentésből nem lett gazdasági föllandulás, exporttöbblet és hasonlók.

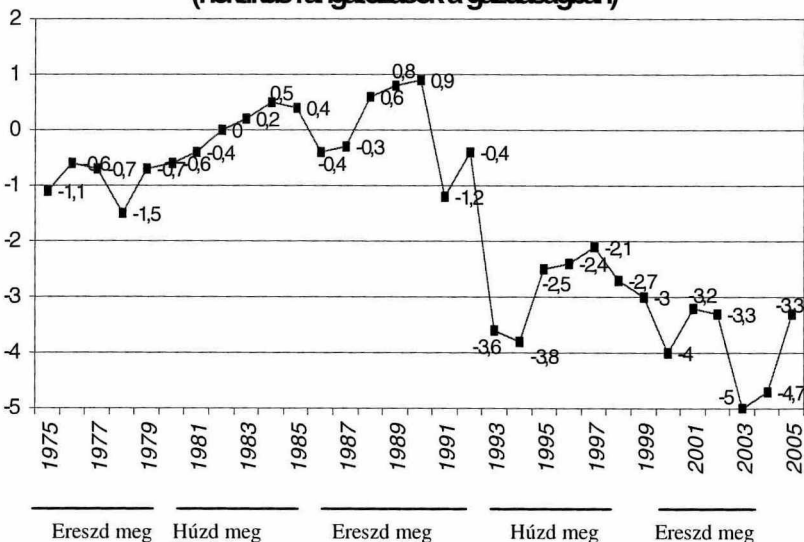
A költségvetési politika eszköztárának kimerülése vezette a monetaristákat (neoklasszikusokat) arra, hogy a költségvetési politikáról a monetáris politikára helyezték át a szabályozás súlypontját. Nem kell a kiadásokkal és bevételekkel foglalkozni, azok (ex ante) adottak, hanem a pénz mennyiségének egyenletes adagolásával kell a gazdaságot a tartós növekedési pályán tartani. E politika alkalmazása közben

nem szabad törödni a rövid távú konjunkturális ingadozásokkal, véletlenszerű kilengésekkel, szezonális és egyéb természetű fluktuációkkal sem, tehát nem szabad letérni az egyenletes, fluktuációmentes, rángatózás mentes pénzellátás stratégiájáról. Ebben az esetben, ha mindezt következetesen csináljuk, a reálgazdaság idomul a monetáris rendszer szabályaihoz, átveszi annak fluktuációmentes működési mechanizmusait, és önmagától, önszabályozó módon „kisimul” a növekedés trendje, szűkülnek az amplitúdók, zavarmentesen növekszik a gazdaság.

Nos, éppen ennek a logikának mond ellent az elmúlt 3 három évtized magyar gazdaságpolitikája, mégpedig kormányzati ciklusokon túlnyúlva, azokat túlélve, tartós tendenciaként. Bármilyen egyensúlyromlás idején belép a pánikreakció, a fiskális-restrikciós fékberántás, és következik a még súlyosabb zavar. A magyar gazdaság az elmúlt három évtizedben a folyamatos rángatózások állapota jellemezte, amit viszont a monetáris és fiskális rángatózások vittek, visznek bele a rendszerbe, a reálgazdaságba.

Jól érzékelteti ezt a magyar külkereskedelmi mérleg alakulása:

**Külkereskedelmi mérleg, 1975-2005, md\$
(hektikus rángatózások a gazdaságban)**

Ez az ábra másról is tanúskodik. A Bokros-csomag már külkereskedelmi aktívumot sem tudott kihozni a reálgazdaságból. Ezzel szemben furcsa módon a Medgyessy-féle nagyarányú közalkalmazotti béremelés után drámai módon javulni kezdett a külkereskedelmi mérleg. Ez két dolgot bizonyít:

1. A külkereskedelmi hiány nem függ a hazai fogyasztási színvonalától. Nem nagy fölfedezés, ez eddig is világos volt, hiszen az import legnagyobb része nem fogyasztási cikk, hanem termelési célú nyersanyag, energiahordozó és alkatrész. Az elavult gazdaságszerkezet a felelős a krónikus külkereskedelmi mérleghiányért, és nem a „túlzott” fogyasztás.
2. Az államháztartás egyenlegének romlása nem a külkereskedelmi mérleg romlásával magyarázható, miután az két éven át nem romlott, hanem javult.

Az államháztartás drámai romlása mögött egyértelműen a hibás monetáris politika, az infláció felpörgése, a kamatteher növekedése áll.

A fenti ábrával kapcsolatban még valamire föl hívnám a figyelmet. A Bokros-csomag mítosz – és a valóság c. könyvemben (Laurus K, 2007) ezzel bővebben foglalkozom. Itt van megint egy megtévesztő mozzanat! 1990-93 között gyorsan romlott a külkereskedelmi mérleg, de 1994-ben már ez a tendencia megfordul, és abban az évben 16,6%-kal nőtt az export. A GDP is nőtt 3,1%-kal, a korábbi négyévi zsugorodás után.

A külkereskedelmi mérleg ábráján azonban ez nem látszik. Sőt, úgy tűnik, mintha a Bokros-csomag fordította volna meg a romló trendet. De ez nem így van. A külkereskedelem volumene nőtt 16,6%-kal 1994-ben, de ennek bevételei csak 1995-ben realizálódtak a külkereskedelmi mérlegben. Mi volt ennek az oka? Az, hogy az exportőrök forintleértékelésre spekulálva nem utalták haza bevételeiket, csak az 1995. március 13-i leértékelés után. A spekuláció melleleg bejött, az exportőrök forintbevételeinek növekménye meghaladta a 60%-ot. Valójában az 1994-es jó gazdasági teljesítmény külkereskedelmi eredményét az 1995-ös évben látjuk, és bárki fölkiálthat (mint ahogy sokan meg is tették!): lám, milyen pozitív hatása volt a Bokros-csomagnak. Valójában a Bokros-csomag igazi hatása a külker mérleg-

re az 1996-os *meztöré*sen érhető tetten! 1995-ben a kivitel növekménye már az 1994. évi felére, 8,3%-ra esett vissza.

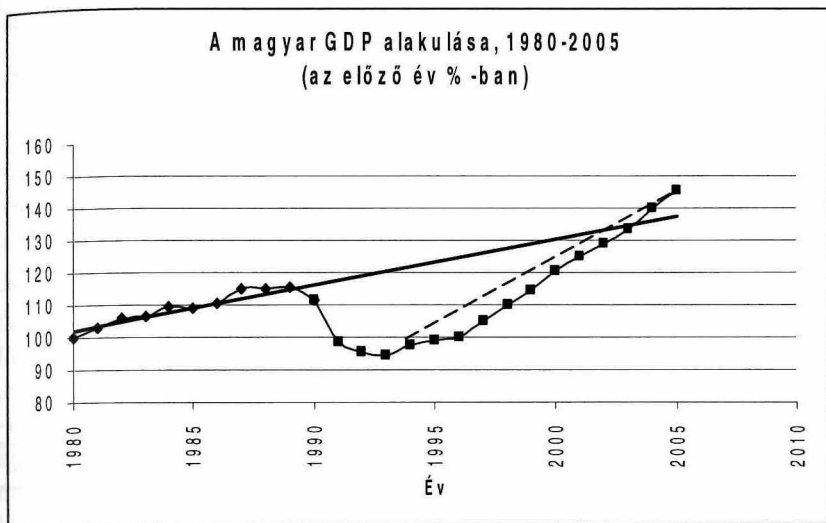
1997-ben még van egy utolsó föllángolás, egy kicsi javulás, aztán a trend újra átmegy lejtmenetbe. Pedig ez már az Orbán-kormány időszakában, amikor 4% fölötti a GDP növekedési üteme évente, és a mi ütemünk a „duplája az EU átlagának”. Volt is ebből nagy önvállalás akkoriban. Holott ez csupán egy Jánossy-féle helyreállítási periódus szimpla esete. (Bármely gazdaság egy trauma, pl.: háború, válság, katasztrófa után spontán kilábalásba kezd, mozgósítva rövidtávú tartalékait, gyorsan növekszik pár évig, majd amikor eléri a krízis előtti trendet, meztörnek és belesimul abba.)⁵

Csak emlékeztetőül: ekkor, 1998-2001 között kúszott vissza a bruttó adósságállomány 22 milliárd dollárról 32 milliárd dollárra.

1996-ban az összes makrogazdasági mutató jelentősen romlott 1994-hez képest. De a leírt meztévesztő mozzanatok miatt a Bokros-csomag mítosza ma is él, neves közgazda guruk elkönnyvelik, mint valamiféle ország-és nemzetmentő akciót. Valójában maga a Bokros-csomag idézte elő a válságot, amely 1994-ben már magától megoldódóban volt, a gazdaság egy spontán helyreállítási periódus keretében, részben a bejövő külföldi tőke segítségével, elkezdett regenerálódni, kifelé jönni a gödörből. Ezt a spontán regenerálódást, újraépülést blokkolta a Bokros-csomag, és toltta el a kilábalást 3 évvel. Nagy Pongrác, idézett művében úgy fogalmaz, hogy a gőzkalapács feltörte a diót, de péppé is zúzta!

Mindezt jól érzékelteti a GDP ábrája, amelybe berajoltam a '80-as évek trendjét is:

⁵ Lásd: Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető K. 1975.

Amint látjuk, ha meghosszabbítjuk az 1994-es növekedés trendjét, akkor a kilábalás három évvel hamarabb kezdődött volna el, mint így, a Bokros-csomaggal, amely csak megakasztotta a kilábalást.

Azért foglalkoztam mindezzel ilyen hosszan, részletesen, hogy az olvasó érzékelje: milyen sok a veszélyes csapdahelyzet, a megtévesztő mozzanat a gazdaságban, a gazdaságpolitikában, és milyen könnyű „fömlülni” felszíni mozzanatoknak, csalóka látszatoknak.

Dávid Ibolya is szélmalommal harcol, amikor a (Medgyessy-féle) jövedelempolitikát kárhoztatja, mert egyszerűen nem érti a probléma lényegét. „Fecseg a felszín, hallgat a mély” – írja József Attila. Ez bizony a gazdaságban, a közgazdaságtanban és a gazdaságpolitikában fokozottan igaz. Iszonyú károkat lehet okozni egy nemzet, egy ország számára a hozzá nem értéssel, és ugyanakkor csodákat lehet tenni, és javítani egy ország egy nép helyzetén, ha hozzáértő kezekben van a gazdaságpolitika hajója. Ez sajnos ma nincs így, és az elmúlt három évtizedben sem valósult meg soha.

Az ÁFA szerepe az Európai Unión belüli kereskedelemben

Az Európai Unióhoz való csatlakozást követően a vámbevételek mellett különösen fontos és jelentős szerephez jutottak a tagországokat érintő ÁFA-bevételek. Ennek oka az, hogy az Európai Unión belül érvényesül az áruk szabad áramlása, melynek során vámkiszabás nem, hanem az azt felváltó ÁFA-tartalom nélkül történő értékesítések történnek oly módon, hogy az ÁFÁ-t csak a végfelhasználó országban szükséges megfizetni. Mivel a tagországokban az ÁFA-szint nem egyezik meg, így lehetőség nyílik arra, hogy az adózási szempontból kedvező országban történjen az ÁFA megfizetése.

Az adóeljárás rendszer

Az adóeljárás rendszer az uniós tagállamokban a nemzeti szabályok alakítják, az ÁFA beszedése azonban nemzetközi együttműködést igényel. Ennek érdekében vezették be az uniós adószámot, az ennek alapján működő uniós adatbázisnak naprakészen tartalmaznia kell a közösségen belüli árumozgásokat. A tagállamok vállalják a kölcsönös és automatikus adattovábbítást, és egy adott tagállamban folyó vizsgálatnál jelen lehetnek érintettség alapján más tagállam adóisztviselői is. A csatlakozást követően már a tagállamok közötti kereskedelem feltétele a közösségi adószám, amelyet 2003 augusztusától Magyarországon is lehetett igényelni. Az EVA hatálya alá tartozó vállalkozások azonban nem kereskedhetnek más tagállammal, tehát az EVA és az uniós adószám kizárják egymást. A más tagállamokkal kereskedő magyar vállalkozóknak a csatlakozás után nyilvántartást kell vezetniük szállítmányonként, vevőnként és célországonként, amelyek összeállítását, az ÁFA-bevallás időintervallumától függetlenül, negyedévente kell benyújtaniuk az adóhatóságnak.

A csomagküldő szolgálatok ÁFA-kötelezettsége

A tagállamok közötti távértékesítés (csomagküldő szolgálatok) adóbevallási szabályai megváltoztak a csatlakozás után. A közösségi jog úgy rendelkezik, hogy bizonyos értékhatár felett másik tagállamba történő értékesítéskor az eladónak kell befizetnie az áfát abban az országba, ahová az árut küldi. Ez az értékhatár százezer euró, de a tagállamok saját hatáskörben 35 ezer euróra csökkenthetik. A távolsági értékesítésnél a célországban előírt kötelező bejelentkezést igénylő értékhatárok a következők:

1. táblázat: A távolsági értékesítésnél a célországban előírt kötelező bejelentkezést igénylő értékhatárok

Tagállam	Küszöbérték	Tagállam	Küszöbérték
Ausztria	100.000 €	Litvánia	125.000 LTL (36.207 €)
Belgium	5.000 €	Luxemburg	100.000 €
Ciprus	20.000 CY font (34.220)	Magyarország	35.000 €
Csehország	35.000 €	Málta	35.000 €
Dánia	280.000 DKK (37.528 €)	Nagy-Britannia	70.000 GBP (109.598 €)
Észtország	550.000 EEK (35.150 €)	Németország	100.000 €
Finnország	35.000 €	Olaszország	27.889 €
Franciaország	100.000 €	Portugália	31.424 €
Görögország	35.000 €	Spanyolország	35.000 €
Hollandia	100.000 €	Svédország	320.000 SEK (35.809 €)
Írország	35.000 €	Szlovákia	35.000 €
Lengyelország	35.000 €	Szlovénia	35.000 €
Lettország	24.000 LVL (36.952 €)		

Forrás: http://www.euvonal.hu/index.php?op=mindennapok_vallalkozas&id=116

Amennyiben a cég eléri az adott országban a megszabott értékhatárt, a célországnak kell befizetnie az oda eladott termékek áfáját, de a távértékesítő cég az értékhatár alatt is választhatja ezt az adózási formát, ha úgy ítéli meg, hogy számára ez kedvezőbb (a célországban alacsonyabb az ÁFA). Ehhez a célországban pénzügyi képviselőre lesz szüksége, vagy közvetlenül a helyi adóhatóságtól igényelhet adószámot.

Adórendszerek

Az adórendszer meghatározása alapvetően a tagállamok belső jogára tartozik, az általános forgalmi adó szabályainak az összehangolása a közösségen belüli vámhatárok megszűnése miatt azonban elengedhetetlenül szükséges. Az ún. közvetett adóztatásból (hozzáadott érték adó) származó bevételek beszedése kiemelkedően fontos feladat, mivel az Uniónak fizetendő tagdíj összege az ÁFA-bevételek százalékosan meghatározott aránya.

Az általános forgalmi adózás területén Magyarország az elmúlt évek során folyamatosan teljesítette az uniós csatlakozás feltételeként előírt jogharmonizációs kötelezettségét. A csatlakozást követően is megmaradtak az ÁFA-rendszer szabályai, és ezeket kell alkalmazni, újdonságnak tekinthető azonban a tagállamok közötti kereskedelem szabályozása.

Az egységes uniós ÁFA-rendszert, főként az adóbevételek elosztásával kapcsolatos kérdések megoldatlansága miatt, nem sikerült idáig megvalósítani. A közösségen belüli – tagországok közötti – árubeszerzés esetén a közvetett adózás egységes rendszerének létrejöttéig – átmenetileg – a **célország (rendeltetési ország) szerinti adóztatás** szabályai alkalmazandók. Azaz a tagországok közötti áruforgalomban az áfát a vevőnek kell a rendeltetési helyre vonatkozó szabályok alapján – mértékben – megfizetnie.

A tagországok jelenlegi forgalmi adóztatási rendszerei alapvetően megegyeznek. Az adókulcsokat azonban egyelőre nem sikerült teljes mértékben harmonizálni. E tekintetben a közösségi jog sem tartalmaz kötelező előírásokat, kizárólag ajánlásokat fogalmazott meg. A közve-

tett adózás területén történő igazgatási együttműködésről szóló rendelet szabályait ellenben minden ország köteles a belső jogába beépíteni.

Az Európai Unió belüli kereskedelem, közösségi adószám

Az Európai Unióhoz történő csatlakozással Magyarország is az egységes vámunió részévé vált, amely a belső vámhatárok megszűnését vonja maga után. Így tehát a hagyományos bel- és külkereskedelmi kategóriák közé az ún. **közösségen belüli kereskedelem** kategóriája ékelődik a maga sajátos szabályaival. A tagállamok közötti ún. közösségen belüli beszerzésnek, értékesítésnek kizárólag az általános forgalmi adó szempontjából vannak speciális szabályai. (A vámunió következtében ezek a jogügyletek kikerülnek a vámeljárási hatálya alól.) Közösségen belüli értékesítés általános szabálya szerint az értékesítés, amennyiben áfaalanyok (gazdálkodószervezetek) között valósul meg „adómentességet” élvez (nem kell az eladónak adót felszámítania), ha az áru elhagyja az országot.

Az ÁFÁ-t a vevő a célországban, a **célország adókulcsának alkalmazásával** önadózás útján köteles bevallani és megfizetni. Pl.: az Ausztriában vásárolt árurol kiállított számlában az osztrák kereskedő kizárólag az ÁFA nélküli vételárat tünteti fel. A magyar vevőnek is csak a nettó vételárat kell megfizetnie. Az áfát ellenben itthon, a hazai szabályok szerint köteles felszámítani, bevallani és – levonási jog hiányában – megfizetni. Ha az adózó adólevonási joggal rendelkezik, az uniós beszerzéseit terhelő ÁFÁ-t ugyanazon adóbevallási időszakban (hónapban, negyedévben) levonható adóként érvényesítheti, azaz a közösségi beszerzési tényleges adófizetési kötelezettséggel nem jár. Az unióban beszerzett áru továbbértékesítésekor a kereskedő az ÁFÁ-t a hazai szabályok szerint köteles felszámítani.

A tagállamok közötti kereskedelmi szabályok alkalmazásához a vevőnek úgynevezett **közösségi adószámra** van szüksége, amelyet a hazai adóhatóságától kell kérnie. (Az adószám első két karaktere az adott tagállamra történő utalást tartalmazza.) Érvényes közösségi adószám hiányában az eladó köteles az értékesítéskor a saját állama szerinti ÁFÁ-t felszámítani. A vevőnek ugyanakkor a későbbiekben már nem lesz lehetősége a külföldön felszámított adót visszaigényelni

(ahogy ez a jelenleg hatályos szabályok szerint történik.) Fontos szabály, hogy az adófizetés alól a vevő utólag már egyetlen esetben sem mentesíthető. A közösségi adószám nélkül külföldön vásárolt áru esetében a vevő a teljes, áfával növelt, ún. bruttó vételárát köteles megfizetni, az ÁFA-t azonban utóbb már nem jogosult visszaigényelni. (Ez a lehetőség az uniót elhagyó áruk tekintetében megmarad.)

Az Unión belüli értékesítéshez kapcsolódó adómentesség feltétele, hogy az értékesítésről szóló számlán (bizonylaton) a vevő érvényes közösségi adószámát fel kell tüntetni (az érvényességet igazolása szükséges), továbbá az értékesített terméknek az eladó tagállamát el kell hagynia.

A továbbértékesítési célú – **háromszög vagy sokszög** – ügyletek kapcsán az unió sajátos szabályokat alkotott. Az ilyen ügyleteket esetében a szállítótól a megbízotthoz kerül az áru, aki továbbküldi azt a megrendelőnek. Az általános forgalmi adót végső soron a megrendelő köteles a saját állama szerinti mértékben megfizetni. A közbenső szereplőknek a célországban nem kell áfaalannyá válniuk. Saját országukban pedig a megvásárolt árut terhelő áfát a továbbértékesítés miatt visszaigényelhetik.

ÁFA-kulcsok

Az ÁFA tekintetében a legfontosabb változás Magyarországon az volt, hogy az uniós jogharmonizáció jegyében egyes termékeket, szolgáltatásokat más adókulcs alá a kedvezményes (12 százalékos) kulcsból vagy a tárgyi adómentesség köréből a 25 százalékos normál adókulcsba soroltak át. Kivételt jelentettek azok a termékértékesítések és szolgáltatásnyújtások, amelyek az ÁFA-törvény 1. számú mellékletében szerepeltek (15% és 5%-os adómérték alá eső termékértékesítések és szolgáltatásnyújtások). A fentiekén kívül adómentes levonási joggal a termékexport, a termékexporttal egy tekintet alá eső termékértékesítés, valamint a nemzetközi közlekedéshez és a termékek nemzetközi forgalmához közvetlenül kapcsolódó termékértékesítés és szolgáltatásnyújtás és a Közösségen belüli termékértékesítés (feltéve, hogy annak jogszabályi feltételei fennálltak).

Azonban az általános forgalmi adó mértéke az utóbbi időben többszöri változáson esett át. Jelenleg a szolgáltatásnyújtások illetve termékértékesítések után fizetendő adó mértéke az ÁFA-törvény 28.§ (1) bekezdése szerint az adó alapjának 20 százaléka, mivel az egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2006. évi LXI. törvény 2006. szeptember 1-től 5%-os, és 20%-os általános forgalmi adó mértéket állapított meg megszüntetve a 15%-os kulcsot.

ÁFA-visszaigénylési problémák

Az adóhivatal feladata, illetve tevékenységének fontossága azzal, hogy Magyarország az Európai Unióhoz csatlakozott jelentősen megnőtt. Az uniós adószámot birtokló vállalkozások ÁFA-visszaigénylése, ha az más EU-tagállamból származó importhoz kapcsolódik az adóhivatal egyik legjelentősebb feladatává fogja kinőni magát. Ehhez az APEH felhasználja a más adóhatóságok által szolgáltatott kontrolladatokat, amelyek nem állnak azonnal rendelkezésre.

Magyarországon a csatlakozás következményeképpen, folyamatosan alakult ki a rendszer, amely az adóbevallások után tételesen ellenőrizhető. Kezdetben a behozatallal összefüggő ÁFA-bevételek nem voltak összhangban a gazdasággal és kérdés, hogy jelenleg amikor az Európai Unió belüli tagországoknak is egyik legnagyobb problémája a jogtalan előnyszerzés, hogyan változott a megítélés.

A kezdeti kontrolladatok alapján a vállalkozások sokaságánál nem egyeztek a bevallásokban szereplő és a partnerország adóhivatala által szolgáltatott információk. Az eltérésekre nincs egyértelmű magyarázat, gyakori a hibás kerekítés, a téves sorba írt adat, ám okként lehet említeni az eladó és a vevő eltérő árfolyamszámításait is. Az esetek egy részében vélelmezhető volt a szándékosság; sokan úgy gondolhatják, hogy az önbevallásos rendszer egyúttal kiskaput jelenthet az ÁFA-fizetés elkerülésére.

A csatlakozást követően az elhúzódó adórevíziók miatt előfordult, hogy a gazdálkodók nem jutottak hozzá visszaigényelt áfájához, mely összeg elérte a százmilliárd forintot. A makroelemzők szerint indokolt volt a bevallások tételes ellenőrzése, az adótanácsadó csak a költségvetési pozíciók javításának szándékát érzékelte. A szigorított ellenőr-

zés kizárólag az ÁFA-nemre vonatkozott. A visszatartás nem sértette az uniós szabályokat, a magyar adóhatóság csak előzetes ellenőrzés után térítette vissza az általános forgalmi adót. Brüsszel azonban nem várja ezt el, s az uniós szabályok sem nyújtanak kielégítő védelmet a tagországok ÁFA-bevételének tíz százalékát kitevő csalások ellen.

Ugyanakkor hiába a nagy központi adatbázis, az Európai Uniót évente több mint 50 milliárd euróval rövidítik meg az ÁFA-csalók. Brüsszel egyre nagyobb lépéseket folytat a visszaszorítás miatt, azonban kérdés, hogy a kiskapuk mennyire csukhatók be?

Ha az APEH nem képes tartani a határidőket, az érintett cégek némelyikénél finanszírozási gondokat okozhatott a szigorított ellenőrzés. (A határidő be nem tartása esetén csak azon cégeknek fizetnek késedelmi kamatot, amelyeknél a visszaigényelt összeg legalább a fele jogos volt.) Ráadásul az ellenőrzések jegyzőkönyves befejezését követően sem lehetett automatikusan elindítani a visszautalást, meg kell várni a Pénzügyminisztérium engedélyét. Az elcsúszó visszautalások után természetesen késedelmi kamatot kényszerült fizetni az APEH.

Az uniós csatlakozás utáni első néhány hónapról adott ÁFA-bevallások hibáit részben megmagyarázza, hogy akkor tanulták a vállalkozók az új rendszert, ezeknek a tévedéseknek azonban nincs kihatásuk az ÁFA összegére.

Az EU-s kontrolladatok és a bevallások közötti esetenkénti eltéréseket szerinte is okozhatja az árfolyamszámítások különbözősége, de ez a hibaforrás a későbbiekben is kiküszöbölhetetlen lesz. Az azonban kizárt, hogy a nagy összegű ÁFA-hiány szándékossággal, csalással lenne magyarázható.

Megítélésem szerint a szigorított ellenőrzés lehet jogos, de ilyen körben nem az. Túl tág a vizsgálat alanyainak köre, és ez azt sejteti, mintha a teljes csoport adócsaló lenne. Holott az, hogy egy bizonylat nem megfelelő, még nem fiktív ügylet. Igaz, a hatóságok nem készültek fel – nem tudtak – eléggé az átállásra és az adózók pedig könyörtelenül kihasználják a kiskapukat. De ne feledkezzünk el közben arról sem, hogy a közszféra teljes leépítése napjainkban is folyamatban van.

Jelenleg az államháztartás egyik neuralgikus pontja az ÁFA-bevételek alakulása. Magyarországon végre ki kellene egy egységes rendszert alakítani annak érdekében, hogy a bevallások egyszerűek, egyszerűen ellenőrizhetőek és számonkérhetőek legyenek.

A 2004. május elsejei csatlakozás előtt mintegy 18000 közösségi adószámmal számoltak a hatóságok. Ezzel szemben a valóság az, hogy jelenleg mintegy 70000 társaságnak van. Ezek között jó néhány biztosan csak adómegkerülési céllal jött létre.

Több cég közötti kereskedelemben is gyakori a visszaélés, amelynek Európa-szerte a legelterjedtebb technikája az úgynevezett körhintacsálás. Ebben egy erre a célra létrehozott cég – elsősorban nagy értékű, könnyen szállítható, főleg elektronikai – árukat vásárol egy másik tagállamból. ÁFÁ-t az eladónak nem kell felszámítania, az értékesítés országában működő vevő dolga lenne a külföldről beszerzett áru után fizetendő ÁFA-bevallása. Ezt azonban nem teszi meg, ezzel szemben az árut belföldön tovább értékesíti – akár egy teljesen ártatlan, mit sem sejtő társaságnak, s számlájában áfát számít fel. A cég ezt a kiszámlázott ÁFÁ-t zsebre vágja, nem vallja be az adóhatóság felé. Mivel nincsen visszaigénylő helyzetben, az adóhatóság nem is vizsgálja tüzetesebben. Vevője levonásba helyezi az adót, de miután ez lehet egy normális gazdasági tevékenységet folytató cég is, ez nem feltétlenül tűnik fel. Mire a csaló társaság lebukna (vagy az uniós kontrolladatok hónapokkal későbbi beérkezése után, vagy kapcsolódó vizsgálatok alapján), addigra nyomtalanul eltűnik. (fiktivitás)

Ráadásul az áru gyakran – több értékesítést követően – ismét az eredeti eladóhoz kerül az eredeti eladás tagállamába, ahonnan aztán az eltűnő cég ismét visszavásárolhatja, újra eladhatja, ismét zsebre vágva a felszámított, de be nem fizetett ÁFÁ-t. Ez adja a technika körhinta jellegét.

A cél tehát a lánc utolsó eleménél a beszerzés utáni ÁFA-visszaigénylése amellet, hogy az értékesítő adófizetési kötelezettségét nem teljesíti (például megszűnik a cég), vagy az olyan ügyletek, amelyeknél a láncértékesítés valamennyi bizonylata fiktív. Vagyis mögötte egyáltalán nincs gazdasági esemény. Az EU minden lehetőséget igyekszik megragadni ennek visszaszorítására, de az esetek többségében az ilyen módon lecsapolt összegek rohamosan növekvő mutatója arra enged következtetni, hogy mindezt nem sok sikerrel teszi.

A múlt év végén az Egyesült Királyság – jelenleg az adócsalás birodalmának is nevezik – a tagállamok forgalmi adóra vonatkozó jogszabályainak összehangolásáról szóló 77/388/EGK tanácsi irányelv 21. cikke (1) bekezdésének a) pontjától eltérő különös intézkedés be-

vezetésének engedélyezését kérte. Mivel a cikk alapján a Tanács a Bizottság javaslatára egyhangúlag eljárva az adókivetésre különös intézkedést vezethet be. Az Egyesült Királyság fordított adózási eljárást kíván alkalmazni, amelynek révén a termékértékesítésben részesült adóalanyt kötelezik a HÉA – hozzáadott érték – megfizetésére azon árukra vonatkozóan, melyekkel kapcsolatban a visszaélések a legszembetűnőbbek (pl. mobiltelefon, MP3 lejátszók stb.).

Az intézkedés következményeként az ügyfél által az értékesítőnek az ilyen termékekért fizetett ár nem tartalmazza a HÉA összegét. Ehelyett az ügyfél számolná el az értékesítést érintő hozzáadottérték-adót a saját HÉA-bevallásában. A rendes szabályok szerint ugyanebben a bevallásban le is vonná ezt a HÉA-t. Így nem kerülne sor adófizetésre az adóköteles tevékenységű adóalanyok közötti ilyen jellegű értékesítések esetén, hanem a kiskereskedő, a beszállítói lánc utolsó eleme fizetné be a HÉA teljes összegét. Az Egyesült Királyság ily módon kíván eltérni a HÉA egyik alapelvétől: a megosztott megfizetés rendszerétől, amelyben a beszállítói lánc minden adóalanya az értékesítés után járó végső HÉA egy részét kifizeti. A csalás problémája a fent említett termékek értékesítése során az Egyesült Királyságban nagyon nagy mértékű adókikerülést eredményezett. Az adókikerülés leginkább elterjedt formája az, hogy a HÉA-nyilvántartásban szereplő értékesítő értékesítéseket számláz ki, majd eltűnik az adó megfizetése nélkül. Ennek során azonban érvényes HÉA-t tartalmazó számlát biztosít az ügyfél részére, aki így visszaigényelheti az előzetesen felszámított HÉA-t. Ez azt eredményezi, hogy a kincstár nem kapja meg az értékesítés után járó HÉA-t, de a láncban következő kereskedőnek meg kell hiteleznie az előzetesen felszámított HÉA-t, mintha azt kifizették volna. Ebből alakult ki a közösségen belüli, „eltűnő kereskedő” útján elkövetett csalás (Missing Trader Intra-Community Fraud – MTIC), amely egy igen kifinomult és jól szervezett, gyakran szervezett bűnözők által elkövetett támadás a HÉA-rendszer ellen.

A rövid szemléltetés kapcsán látható, hogy az egyes tagországok cégbíróságainak a felelőssége is közrejátszhat abban, hogy az értékesítési láncban szerepelhet az említett „eltűnő kereskedő”.

A Bizottság általában nem javasolja a fordított adózás alkalmazása iránti kérelem elfogadását, mivel egy ilyen intézkedés a HÉA-rendszer egy központi elemét, a megosztott megfizetést szünteti meg. Továbbá

a fordított adózás alkalmazása új családi lehetőségeket kínálna különösen a végső fogyasztói szinten, – ugyanakkor a rendszer előnye lenne, hogy csalásra a folyamat egyetlen pontján van lehetőség – és ezért megfelelő ellenőrző intézkedéseknek kellene kísérnie annak garantálására, hogy a végső fogyasztó a megfelelően működő megosztott megfizetési rendszer hiányában nem kerüli ki az adózást.

Az évek során számos alkalommal felvetődött az is, hogy az uniós rendszer túl lassú: a bevallások, nyilatkozatok leadása általában negyedévente történik, és az uniós adatbázist, a VIES-rendszert csak ezután töltik fel adatokkal. Így egy ügylet teljesítését követően még legalább három, a gyakorlatban jóval több hónapig még nincs igazi kontrollinformáció a hatóságok kezében.

A rendszer hiányosságai miatt elképzelhető csalások megakadályozására megoldást jelentene az, ha az új cégek ÁFA-fizetési kötelezettségét havonta várná el az adóhatóság. Ez nemcsak az ellenőrzést gyorsítaná fel, de a cégek „eltűnését” is megnehezítené. A körhintacsalások esetében az is elképzelhető, hogy az adóhatóság vagy a bíróság annak ellenére nem valós gazdasági tevékenységnek tekinti az ügyletkezt, hogy az áru végigjárta a cégeket.

Korábban ahhoz, hogy egy árut ÁFA nélkül, exportként számlázhasson az eladó, azt a vámhatóságnak ki kellett léptetnie Magyarországról. A csatlakozást követően más EU-tagállamokba vizsgálat nélkül lépnek ki az áruk, a kiszállítás bizonyítására az adózók csak utólag, a maguk által választott módszerekkel, dokumentumokkal kötelesek. Ilyen feltételek mellett egyszerűbb a csalónak azt hazudnia, hogy az áru elhagyta Magyarországot, s belföldi értékesítéseit is ÁFA nélkül számláznia.

Ami a behozatalt illeti: az importőr korábban az ÁFÁ-t megfizette a vámhatóságnak, és azt vissza kellett igényelnie az adóhatóságtól. A közösségen belüli behozatalnál (Magyarországon még közösségen kívülről importált áru esetében is) az ÁFÁ-t már nem kell megfizetni, majd visszaigényelni; elegendő, ha az adózó saját bevallásában jelzi az adó összegét. A könnyített elszámolás is egyszerűsíti a csalók dolgát, hiszen az adóhatóság később bukkan a csalók, a helytelen adóelszámolások nyomára.

Az ÁFA-csalásokkal szembeni fellépés egyik szervezeti formája az Európai Unió pénzügyi visszaélések kivizsgálására létrehozott szerve,

az Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF). Az OLAF az unión belül független intézményként működik, saját költségvetéssel és személyzettel rendelkezik. Tevékenysége magába foglalja az adminisztratív ügyintézés, statisztikák készítése mellett az információgyűjtést és feldolgozást, valamint a tagállamok közötti koordinációt. Magyarországon a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságán működik az OLAF Koordinációs Iroda (AFCOS). Az AFCOS vezetésével állandó tárcaközi munkacsoportot hoztak létre, amelyben az EU-támogatásokkal kapcsolatba kerülő kormányzati szervek mellett a nyomozóhatóságok, az APEH és a Nemzetbiztonsági Hivatal is képviselteti magát.

Hogy mi lehet a megoldás az ÁFA-csalások visszaszorítására? Nehéz egyértelmű választ adni a kérdésre. Az azonban biztos, hogy a fennálló ÁFA-rendszer szigorítása indokolt, növelni kell az ellenőrzést, javítani a tagállamok adóhivatalai, illetve az EU-n kívüli országok közötti együttműködést, és gyorsítani az információcserét a tagállamok, valamint az egyes tagállamokon belüli szervek között. Ehhez szükséges azonban az ellenőrzést végzők kisebb volumenű leterheltsége, illetve létszámának a növelése.

Gyakorlati észrevételek

A következő fejezetrészekben gyakorlati példákon keresztül bemutatom a legáltalánosabb, az általános forgalmi adóra vonatkozó visszaélési magatartásokat, melyek az Európai Unió egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb bevételkiesését eredményezi.

Körhintacsálás (carousel fraud) a gyakorlatban

Az elkövetési magatartásnak a lényege, hogy a gazdasági folyamatot igyekszik átláthatatlanná, követhetetlenné tenni. A gyakorlati példa ismertetése során bemutatom a folyamatot, melynek a lényege az általános forgalmi adó meg nem fizetésére irányul. Az esetet kiegészítek egy harmadik ország bevonásával, ahonnan indul az értékesítés. A példa megértéséhez az alábbi információk szükségesek. Minimálisan szükséges hozzá 4 gazdasági társaság, a harmadik országbeli „A”,

két magyarországi „B”, illetve „C”, valamint egy Uniós tagország „D”.

Ugyanakkor tekintsük át a termékimportra vonatkozó szabályozást a példa bemutatásának folyamatában.

Termékimport esetén a teljesítés helyének azon tagállam területét kell tekinteni, amelybe az importált terméket a Közösség területére behozták. A kivételeket az ÁFA-törvény 14/C. §. (2) bekezdése határozza meg, melyek a Közösség területére történő közvetlen belépést követően folyamatosan:

- vámszabad területen vagy vámszabad raktárban történő raktározás
- vámraktározás vagy aktív feldolgozás felfüggesztő eljárás
- teljes vámmentességgel járó ideiglenes behozatal
- külső közösségi árutovábbítási eljárás,

mivel ilyenkor a teljesítés helyének azt a helyet kell tekinteni, ahol a terméket vámjogi szabadforgalomba helyezik, vagy vámjogi szabadforgalomnak kell tekinteni.

A példánk alapján az „A” – tehát a harmadik országbeli vállalkozás – értékesíti a termékét „B” részére. Az áru átvétele megtörténik és a szállítás során a vámhatóság részére jelzi „B”, hogy ÁFA-felfüggesztést kér, mivel az árut továbbértékesíti „D” részére és a forgalomba helyezésre, így nem Magyarországon, hanem más tagországban kerül sor.

Ez azt jelenti egyben, hogy mivel az adó alapja termékimportnál a termék jogszabály szerinti vámértéke, hogy az Uniós tagország adózási szabályai lesznek az irányadóak. Ugyanis ez egy Közösségen belüli ügyletnek minősül, amikor is a termékbeszerzés teljesítésének a megállapításához az azonos, belföldön történt ügyletek teljesítése a szabály.

Említést igényel jelen vizsgálati szakaszban az ÁFA-raktár szerepe, mivel a jövedéki termékek kivételével, a közösségi áru korlátlan ideig történő tárolása céljából létesített raktár, melyet olyan belföldön nyilvántartásba vet adóalany üzemeltet, amely rendelkezik a Közösségi Vámkódexet létrehozó 2913/92. (EGK) számú Tanácsi Rendelet végrehajtásáról szóló 1993. július 2-i 2454/93. (EGK) számú Bizottsági Rendelete 525. cikkében meghatározott „A” típusú vámraktári engedéllyel. Az ÁFA-raktár üzemeltetését a raktár működési helye

szerint illetékes fővámhivatal engedélyezi. Az ÁFA-raktárban tárolt termékek a Vám- és Pénzügyőrség közvetlen vagy közvetett felügyelete alatt állnak.

A raktárban elhelyezett árukat nem szükségszerű azonnal, illetve 30 napon belül kiszállítani az országból, ha a törvény nem rendel. Az ÁFA-raktár az a célt is szolgálhatja, hogy csak akkor kerül kivételre az áru a raktárból, ha annak a járulékait meg tudja, illetve akarja fizetni annak tulajdonosa. A raktározásért természetesen díjat számítanak fel, azonban lehetőséget ad arra, hogy a kisebb vállalkozások likviditása folyamatos legyen.

Azonban az ÁFA-felfüggesztés kérésekor tudatában kell lenni az a szabályozással, hogy 30 napon belül el kell hagynia az árunak az országhatárt, különben bírság kiszabására kerül sor.

Esetünkben természetesen ennek a lehetősége fel sem merül, mivel az elkövetők igyekeznek a lehető leghamarabb a „jövedelmük” megszerzésére. Így az árut kiszállítják. Gyakorlatban azonban előfordul, hogy a kiszállítás is kizárólag papíron történik meg, ezzel is megspórolva a szállítási költségeket. Majd a „D” vállalkozás az árut visszaértékesíti „C” részére – amely már ismét magyar vállalkozás –, majd az továbbszámlázza már ÁFÁ-val megnövelt értéken „B” részére. A folyamat egészében érvényben maradt az ÁFA-felfüggesztés, és a „C” vállalkozás – fiktív¹ □ költség számlákkal csökkentette a befizetéseit, így az ÁFA megfizetése nem valósult meg. Ezt követően „B” már ÁFÁ-val növelt értéken a szabályoknak megfelelően tudta értékesíteni az árut. Létrejött tehát a körhinta.

Ugyanis az ÁFA-ról szóló 1992. évi LXXIV. törvény 29/A. §. a) pontja alapján adómentességet élvez az a termékértékesítés, melyet Magyarországtól eltérő tagállamban nyilvántartásba vett adóalany számára teljesítenek, s melynek következtében az értékesített terméket belsődről igazoltan más tagállam területére fuvaroznak vagy juttatnak el.

Az ilyen jellegű, közösségen belüli adómentes termékértékesítés céljából teljesített termékimport 2006. szeptember 1. napjáig, majd az

¹ Azaz nem valós számlának minősül az a számla, amely valótlan adatokat tartalmaz az általa dokumentált gazdasági eseményekre és/vagy az abban résztvevő feltételekre vonatkozóan. Harsányi Istvánné – Ficzérené Dr. Pelyhe Márta: Fiktív számlák feltárása, a bizonyítás gyakorlata (KompKonzult 2000).

1992. évi LXXIV. tv. 31. §. (7) bekezdés, majd 2006. szeptember 1. napjától az 1992. évi LXXIV. törvény 31/A. §. (1) bekezdés b) pontja alapján tárgyi adómentességet élvez, amennyiben az importált termékeket a vámjogi szabadforgalomba bocsátásról szóló határozat közlésének napját követő 30 napon belül az EU más tagállamába igazoltan eljuttatják vagy elfuvarozzák.

A megfogalmazott passzusban az egyik kulcsszó az „igazoltan eljuttatják vagy elfuvarozzák”, mivel így az áru mozgása folyamatosan nyomonkövethetővé válik, az adott állam mindig tisztában lehet vele, hogy az egyes gazdasági kapcsolatok között az ÁFA-felfüggesztés milyen stádiumban van.

A változás megkísérli kizárni annak a lehetőségét, hogy az áruk „csak” papíron kerüljenek kiszállításokra, megnehezítve ezzel a bűncselekmény elkövetését. A változások közé tartozik továbbá, hogy az ÁFA-törvény 13. §. (1) bekezdés 41. pontjában meghatározott adóbiztosíték –, amely a 31/A. §. szerinti adómentes termékimport feltételeinek teljesítése hiányában termékimport jogcímén keletkező adófizetési kötelezettség biztosítására szolgáló, az importált termékekre vonatkozó adómértékkel kiszámított adó összegének megfelelő összeg, mely a Közösségi vámjog végrehajtásáról szóló törvényben a vámbiztosíték nyújtására irányadó szabályok szerint nyújtható – megfizetéséről rendelkezni kell, azaz az Unió tagországban „működő” „D” vállalkozás átvállaló nyilatkozat formájában el kell ismerje az ÁFA-felfüggesztés következtében felmerülő tartozást.

„Egy speciális eset az ÁFA-csalásra”

Leginkább Magyarország fővárosára, Budapestre – azonban egyre jobban terjed a nagyobb városokban is – jellemző, hogy a Távol-Keletről különböző könnyűipari, ruha és textiltermékeket exportálnak kínai, vietnámi érdekeltségű Magyarországon a közhiteles cégnyilvántartásba bejegyzett gazdasági társaságok végső felhasználóknak történő értékesítés céljából. Az egyik legnagyobb feltalálási helye a behozott termékeknek pl.: Budapesten a Józsefvárosi piac. A vállalkozások „piaci kofa” módjára működnek. A behozott termékek, mint ahogy

mindenki a saját élettapasztalatából megismerte, lényegesen olcsóbb áron kaphatóak, mint egyéb üzletekben.

Előfordulnak olyan termékek is, melyek az árut hamis megjelöléssel látják el, részben megtévesztve ezzel a vásárlót, részben ennek tudatában vásárolják meg az emberek. De, hogy mi az oka, hogy az „árusok” tudják az alacsony árat garantálni. A példa bemutatja, hogyan ötvöződik a számlakicserélési probléma, és az ÁFA-csalás problematikája.

Azt az alapmetodikát alkalmazzák a Távols-Keletről érkező emberek, hogy miután megérkeznek Magyarországra, céget alapítanak, természetesen magyarországi székhellyel. Ezt követően már tényleges kereskedelmet folytathatnak az anyaországukkal, ahol a kapcsolatot már korábban kialakították, mivel megteremtették a szükséges feltételeket a kereskedelemhez. A kialakult kapcsolatnak köszönhetően Magyarországra történő exportot kezdeményeznek, az áruikat konténerekben szállítatják le.

Ezt követően az eredeti hajózási dokumentumokat, iratokat átadják közvetítő személyeknek, akik, más Magyarországon bejegyzett cég nevében – amely tényleges gazdasági tevékenységet nem folytat –, az Európai Unió más tagországaiban – Ausztria, Szlovákia – szabadforgalomba bocsátásokat kezdeményeznek. Ezt oly módon teszik, hogy a távols-keleti érdekeltségű magyarországi vállalkozások képviselői által átadott eredeti „bill of lading” okmányokkal a megváltozott tulajdonjog látszatát keltik, azzal a céllal, hogy az áruk eredeti tulajdonosa ne legyen megállapítható. A cégek képviselői az eredeti hajózási fuvarlevél alapján tehát egy lemondó rendelkezést készítenek, melyen az eredeti tulajdonos lemond az áru tulajdonjogáról a Magyarországon bejegyzett cégek javára. A közvetítő személyek az okmányokat továbbadták más vállalkozónak pl.: vámügynökség.

Az átadott eredeti okmányok alapján elkészítik a szükséges hamis okmányokat, származási igazolásokat, fiktív külföldi számlákat, melyeken a vételár egy részét tüntetik csak fel – az alacsonyabb vámteher miatt. Az elkészített hamis okmányokat, ezt követően ellátják a szükséges szárazbélyegző és egyéb más bélyegzők lenyomataival. Az árut tartalmazó konténereket – már az új tulajdonos adatainak a felhasználásával – leszállítják az EU más tagországába. A fiktív bizonylatok alapján kezdeményezték a vámkezeléseket, az áru szabad forgalomba

bocsátását ÁFA-felfüggesztéssel – 4200 eljáráskóddal – hogy az ÁFA összegét majd Magyarországon kívánják megfizetni. A konténerek fuvarozását végző vállalkozást egyben return fuvarral bízzák meg, amely a vám kifizetését követően az árut visszaszállítja Magyarországra. Ezzel párhuzamosan egy hamisított belföldi készpénzfizetési számlát készítettek, melyen a vámkezelés alkalmával feltüntetett gazdasági társaság nevét tüntették fel értékesítőként, míg a vevőként az áru valós tulajdonosát, azt a vállalkozást, amely a lemondó rendelkezőt elkészítette.

A visszaszállítás során az új számlán szereplő cím már az a cím, ahol az eredeti tulajdonos elvégezi a lepakolást. A számlákon feltüntetett értékeket már úgy alakítják, mintha az ÁFA fizetése megtörtént volna.

Az ügylet további „tisztítása” érdekében esetenként a visszaszállítást és kirakodást követően a tényleges tulajdonos részére kiállított fiktív számlát visszahelyezik a számlatömbbe és „rontott” minősítéssel látják el. A távol-keleti érdekeltségű „magyar” vállalkozás pedig két könyvelést vezet saját maga, illetve az ellenőrző szervek részére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARNOLD Mihály et. al. (1995): Törvény a vámjogról, a vámeljárásról, valamint a vámigazgatásról. VIVA, 1995.
- ARNOLD Mihály – Bezsteri Sára (szerk.) (1994): Az Európai Közösség vámkódexe. VIVA, 1994.
- Az Európai Unió joga I – II. KJK-Kerszöv, 2000.
- BALASI Bálint et. al. (2006): Közösségi Vámkódex I., VIVA MÉDIA HOLDING, 2006.
- BALAZS et. al. (2002): Az Európai Unió. Lövér Print Nyomda, 2002.
- BALASSA Béla: Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés. KJK, 1990
- BARACS Dénes (1990): Felfordult forduló: A GATT kudarc után. Fügylő, 1990.
- BODNÁR Bertalan (1992): Az Európai Közösség és Magyarország közötti kereskedelem származási szabályai. VIVA, 1992

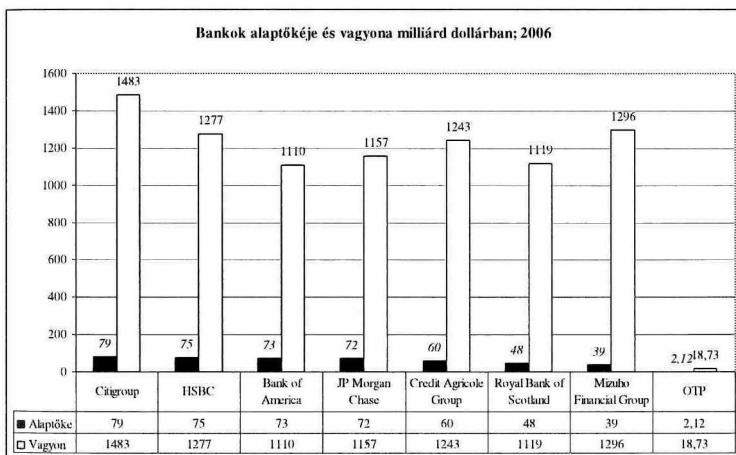
- Gyakorlati tudnivalók az Európai Unióról – Kis és középvállalkozóknak – Kézikönyv – szerzői munkaközösség. GKM, 2003
- HARSÁNYI Istvánné – FICZERÉNÉ Dr. Pelyhe Márta (2000): Fiktív számlák feltárása, a bizonyítás gyakorlata. KompKonzult, 2000
- KÁLLAI Lajos – SZTANÓ Imréné dr. (2000): Adók, illetékek, járulékok és vámok. SALDO, 2000.
- KANTA Tünde – FÜLÖP Csaba (szerk.) (2006): A bűncselekmények vám- és pénzügyőrségi nyomozásával kapcsolatos jogszabályok és jogi rendelkezések gyűjteménye. VIVA, 2006
- KÁLLÓNÉ Gallé Júlia (szerk.) (2006): Származási szabályok. VIVA, 2006
- LÁNG Lajos (1904): Vámpolitika az utolsó száz évben. Politzer Lajos és fia kiadványa, 1904
- Ljubo Brentano: Védővám és szabadkereskedelem. Magyar Cobden Szöv.
- SAMUELSON – NORDHAUS (1987): Közgazdaságtan I - II - III., KJK, 1987
- SEBESTYÉN Géza et. al. (2004): Az EU-csatlakozás kapcsán tudnivalók kis- és középvállalkozásoknak. Kamarapressz Kht., 2004
- SZEBELLÉDI István (szerk.) (1997): Illeték, helyi adók, vám, deviza, költségvetési támogatás. CCA Adó és Pénzügyi Tanácsadó, Menzser Rt., 1997

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Vértesy László

Egyes hazai banki felelősségi kérdések

A cikk a hitelélet legtipikusabb alanyaival kapcsolatos egyes felelősségi kérdések elemző bemutatását, körüljárását dolgozza fel, rávilágítva néhány a hazai gyakorlatban is sokszor jelentkező problémára. A mára – szinte a világ minden pontján – teljes mértékben kialakult, megnövekedett és intenzívvé vált piacgazdasági életben általánosnak mondható, hogy a magánszemélyek és a vállalkozások pénzügyeiket hitelintézeteken keresztül végzik. Érdekes módon ehhez társul az a jelenség, hogy a társadalomban, szűkebb értelemben az ügyfelekben, fogyasztókban megerősödött az a kép, hogy kiszolgáltatott helyzetbe kerültek a bankokkal szemben. Természetesen a pénzintézetek és a nemzetközi hitel-holdingtársaságok gazdasági életben elfoglalt ereje nem vitatható, sokuk szerepe meghatározó egy-egy nemzetgazdaságban vagy akár a világgazdaságban. Néhány nagy bank alaptőkéjét a következő grafikon szemlélteti:

Forrás: www.ecb.int; www.mnb.hu; www.wikipedia.org

A táblázat célja, hogy érzékeltesse: valójában mekkora pénzüsszegek állnak a világ hét legnagyobb bankcsoportja mögött. Azonban e pénzügyi konglomerátumok vagyona és különösen a rendelkezésükre álló pénzeszközök nagysága sokkal több mint az alaptőkéjük.¹ A nagyságrend szemléltetése érdekében került az ábrához az OTP csoport, amely a hazai bank- és hitelélet legnagyobb szereplője. Kiegészítésül érdemes azt is hozzáfűzni, hogy a Magyar Nemzeti Bank, amely az előbbi csoportokhoz képest csekély alaptőkével rendelkezik (10 milliárd forint), párosulva megfelelő jogosítványokkal és intézkedési lehetőségekkel elegendő pénzügyi erőt jelent ahhoz, hogy egy kis ország valutájának értékállóságát biztosítsa, ha a nemzetközi pénzügyi életben és különösen a spekulációs világban nincsenek hullámzások.

Mindezek ellenére a helyzet mégsem olyan kiszolgáltatott, mint amilyennek a számok alapján tűnik, mert a jogállami és alkotmányos berendezkedés kellő jogvédelmet képes nyújtani a „kisemberek” számára is, mivel a hitelintézetek a jogszabályok alapján, továbbá a bíróságok és a hatóságok előtt ugyanolyan, egyenlő jogalanyok, mint bármely más vállalkozás, természetes személy. Tehát ezek a pénzügyintézetek, bármennyire hatalmasak, felelősséggel tartoznak működésükért, tevékenységükért, illetve az ezzel összefüggésben okozott károkért is. A bankok ezirányú kötelezettsége három részre bontható: az egyik – jelenleg még nem kellően hangsúlyozott terület – az adatvédelmi, a másik a megfelelő, prudens működésért való, a harmadik pedig a szerződésekért vállalt (ügyleti) felelősség. A tanulmány e legutóbbit túlságos szerteágazósága miatt csak vázlatosan ismerteti, azaz inkább az elhanyagoltabb területek elemzésére kerül sor.

1. Adatvédelmi és tájékoztatási felelősség

A hitelintézetek adatvédelemmel és tájékoztatási kötelezettséggel kapcsolatos felelősségét szabályozó joganyagot Magyarországon a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (a továbbiakban Avtv.), illetve a hitel-

¹ Pl.: a Citigroup holding mérlegfőösszege 1 484 milliárd dollár, ez 284 928 milliárd forint, azaz a magyar éves költségvetés mintegy 57-szerese.

intézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (a továbbiakban Hpt.) tartalmazza. Ehhez kapcsolódnak az adatvédelmi biztos ajánlásai, tájékoztatói, állásfoglalásai, továbbá a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének határozatai. Ezt a joganyagot tartalmuk és tárgyuk alapján négy témakör köré lehet csoportosítani. A közös kiindulópont az, hogy a bankok szerződéskötéseik során rengeteg információhoz jutnak, amelyek legnagyobb része kimeríti a személyes adatok fogalmát.² A felelősséget az Avtv. 3. § (1) bekezdése alapozza meg, amely szerint személyes adat csak akkor kezelhető, ha az érintett ahhoz hozzájárult, vagy az adatkezelést törvény rendeli el. Az adatvédelmi biztoshoz évente 100-120 panasz érkezik,³ amelyek legtöbbször ezzel a jogszabályhellyel függ össze. Szomorú, hogy még a mai napig is találkozunk rutinszerűnek mondható, évenként visszaköszönő jogsértő esetekkel. Ennek következtében pedig egy sajnálatosan kialakult jogszerűtlen gyakorlatról – már-már „szokásjogról” – beszélhetünk. Ugyanakkor pozitívumot is lehet itt megemlíteni: szerencsére az elmúlt években a személyi szám hitelintézeti nyilvántartása már nem jelentkezik problémaként a mindennapi hiteléletben, de ennek ellenére még a közelmúltban is találkozhatunk olyan tudományos publikációkkal, amelyek javasolják ennek az azonosítónak az újbóli használatát.⁴ Ilyenkor az emberben anakronosztikus érzés támad: a tudományos élet valóban megelőzi-e a jogalkotást és a napi gyakorlatot, vagy ez utóbbiak működnek valamelyest összhangban és a tudomány művelői némi lemaradással próbálják meg elfogadni azok létjogosultságát?

---

² A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 2. § 1. pontja értelmében személyes adat: bármely meghatározott (azonosított vagy azonosítható) természetes személlyel (a továbbiakban: érintett) kapcsolatba hozható adat, az adatból levonható az érintettre vonatkozó következtetés. A személyes adat az adatkezelés során mindaddig megőrzi e minőségét, amíg kapcsolata az érintettel helyreállítható. A személy különösen akkor tekinthető azonosíthatónak, ha őt – közvetlenül vagy közvetve – név, azonosító jel, illetőleg egy vagy több, fizikai, fiziológiai, mentális, gazdasági, kulturális vagy szociális azonosságára jellemző tényező alapján azonosítani lehet.

³ <http://abiweb.obh.hu/abi/>

⁴ Pl.: Árvai-Dávid-Vincze: Hitelinformációs rendszerek; Hitelintézeti Szemle, 2002/5.

1.a. Személyi igazolvány

Az első témakör a személyi igazolvánnyal kapcsolatos adatkezelési gyakorlattal függ össze, amely az elmúlt 10-12 évben sem mutat számottevő javulást, minden évben találkozhatunk az ombudsman éves összefoglalójában visszaélésekkel kapcsolatos panaszokkal, állásfoglalásokkal. Gyakran előforduló eset, hogy a hitelintézeti alkalmazottak szerződéskötéskor – tipikusan hiteligénylés esetén – az ügyfél személyi igazolványáról fénymásolatot készítenek, figyelmen kívül hagyva, hogy erre jogszabály nem jogosítja fel őket, s az esetek nagy részében az állampolgárok hozzájárulását sem kérik. Ez esetben az Avtv. és az adatvédelmi biztos állásfoglalása alapján az ügyfélnek jogában áll felvilágosítást kérni arról, miért készítenek személyi igazolványáról másolatot, továbbá kérheti annak megsemmisítését is.⁵ Az ombudsmannak azonban még 2005-ben is tájékoztatást kellett kérnie a Magyar Bankszövetségtől, valamint a Takarékszövetkezetek Országos Szövetségétől a pénzügyi szektor személyazonosító igazolvány másolásával és az ez irányú adatkezelési gyakorlatával összefüggésben. A megkeresésre válaszolva a szövetségek és hitelintézetek részletesen ismertették a kérdéses banki gyakorlatot és annak indokait is, hivatkozva a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2003. évi XV. törvényre (a továbbiakban: Pmt.). A problémát valójában jogszabályi félreértelmezés okozta, mivel a bankok beleértettek olyant is a törvénybe, amit az nem tartalmazott. A Pmt. ugyanis egyértelműen szabályozza, hogy a meghatározott esetekben azonosítás céljából mely okmányokat kell bemutatni,⁶ továbbá megjelöli, hogy mely ada-

⁵ Lásd a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 14. § (2) bekezdését továbbá az adatvédelmi biztos 109/A/1997 számú állásfoglalását.

⁶ A pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2003. évi XV. törvény 4. §-a szerint:

(1) Azonosítás során a szolgáltató köteles megkövetelni az alábbi azonosságot igazoló okiratok (okmányok) bemutatását: a) természetes személy esetén 1. *belföldi természetes személy* személyazonosító igazolványa (személyi igazolványa) és lakcímet igazoló hatósági igazolványa, vagy útlevele és lakcímet igazoló hatósági igazolványa, vagy kártya formátumú vezetői engedélye és lakcímet igazoló hatósági igazolványa, 2. *külföldi természetes személy* útlevele, személyi azonosító igazolványa, feltéve, hogy az magyarországi tartózkodásra jogosít, vagy érvényes tartózkodási engedélye, 3. *14. életévét be nem töltött természetes személy* személyi azonosítót igazoló hatósági igazolványa vagy útlevele, diákigazolványa.

tokat kell az azonosítás érdekében rögzíteni,⁷ de az azokról való másolatkészítést a Pmt. nem rendel el, így az jogellenes. (A törvény hiányosságának tekinthető, hogy az adatrögzítés módját nem határozza meg.) Az adatvédelmi biztos egyébként a további felhozott érveket sem tudta elfogadni, mert az általuk kifejtett adatkezelési célok pontatlanok voltak, illetve a másolás hasznossága is kétségesnek bizonyul a pénzmosás elleni harcban.⁸

Fontos azonban kiemelni, hogy a pénzügyi szektorban a személyigazolvány száma nem élvez abszolút felhasználhatatlanságot, a hitelintézetek például pénzfelvétel során jogosan kérhetik azt,⁹ ugyanis a Hpt. 3. számú melléklete tartalmazza, hogy a bankok mely adatok kezelésére jogosultak. Továbbá Magyarország nemzetközi jogi kötelezettséget vállalt a pénzmosás bűncselekménnyé nyilvánítására, illetve a pénzmosást tiltó jogszabályok megalkotására.¹⁰ Ennek jogalkotási eredménye, hogy az Országgyűlés elfogadta a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 1994. évi XXIV. törvényt, amelyet 2006 június 16-i hatállyal váltott fel a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2003. évi XV. törvény (Pmt.). E jogszabály 3. §-a szerint a pénzügyi szolgáltató nemcsak üzleti kapcsolat létesítéskor köteles az ügyfél, annak meghatalmazottja, a rendelkezésre jogosult, továbbá a képviselő azonosítását elvégezni, hanem akkor is, ha az – akár egymással ténylegesen összefüggő – ügyleti megbízás eléri

---

⁷ A pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2003. évi XV. törvény 5. §-a szerint:

(1) A szolgáltató az azonosítás során az alábbi adatokat köteles rögzíteni: a) természetes személy 1. családi és utónevét (születési név), amennyiben van, házassági nevét, 2. lakcímét, 3. születési helyét, idejét, 4. állampolgárságát, 5. anyja születési nevét, 6. az azonosító okmányának típusát és számát, 7. külföldi természetes személy esetében az 1–6. pontban meghatározott adatok közül az azonosító okmány alapján megállapítható adatokat, valamint a magyarországi tartózkodási helyét;... c) a üzleti kapcsolatra és az ügyleti megbízásra vonatkozó és ahhoz kapcsolódó legfontosabb adatokat.

⁸ Bővebben lásd az adatvédelmi biztos 1477/A/2005 számú állásfoglalásában.

⁹ Ezt az adatvédelmi biztos 330/A/1997 számú állásfoglalása is megerősíti.

¹⁰ Az 1988. évi Bécsi Egyezmény a kábítószeres és pszichotrop anyagok tiltott forgalmazásáról, kihirdetve az 1998. évi L. törvénnyel (5. cikkely); az 1990. novemberi Strasbourgi Egyezmény kihirdetéséről szóló 2000. évi CI. törvény (A pénzmosásról, a bűncselekményből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról), továbbá a 308/91. sz. EU Direktíva és a 2001/97. sz. EU Direktíva a pénzmosás megelőzése és megakadályozása érdekében.

vagy meghaladja a kétmillió forintot,¹¹ továbbá ha pénzmosásra utaló tény, vagy körülmény merül fel. Ennek következtében a bemutatóra szóló takarékbetétekre vonatkozó joganyagot is módosítani kellett,¹² mivel az előbb említett összeg felett a hitelintézet a betét feletti rendelkezési jogosultságtól függetlenül köteles az ügyfél személyazonosságát megállapítani. Ez azonban nem sérti a takarékbetétek, illetve értékpapírok bemutatóra szóló jellegét, mivel nem a felvételre való jogosultság vizsgálata a cél, hanem a nagyobb összegű pénzmozgások nyomon követése, azaz a Pmt. preambulumaának való megfelelés, azaz a pénzmosás elleni küzdelem.

1.b. Személyes adatok

A következő gondolatkör azzal függ össze, hogy a hitelintézetek az egyes banki ügyletek során milyen személyes adatok kezelésére jogosultak. A Hpt. 3. melléklete erre vonatkozólag egy részletes taxatív listát állapít meg,¹³ amelyet azonban egyes esetekben más jogszabályi rendelkezések kiegészítenek.

Már szó volt róla: a pénzügyi életben a személyi szám kezelése az utóbbi években nem okoz problémát, de még 6-7 évvel a rendszerváltozást követően is lehetett találkozni olyan panasszal, hogy vezető hazai bank fiókjában értékpapír-vásárlásnál az ügyfél kifejezett tiltakozása ellenére személyi igazolványából kiírták egykori személyi számát. A vizsgálat során az ombudsman megállapította, hogy az 1996. évi XX. törvény alapján a kereskedelmi bankok nem jogosultak a személyi azonosító kezelésre. Hasonló esetek elkerülése érdekében felhívta a bank hálózati egységeinek figyelmét, hogy az ügyfelek személyi azonosítóját nem rögzíthetik. A panaszt pedig tájékoztatták,

¹¹ Ide értendő a valuta és a deviza is.

¹² A takarékbetétről szóló 1989. évi 2. törvényerejű rendelet.

¹³ A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény 3. számú melléklete szerint: természetes személy személyazonosító és lakcím adatai: név, születési név, anyja neve, születési hely, idő, állampolgárság, lakcím, postacím, személyi igazolvány (útlevél) száma, egyéb, a személyazonosság igazolására a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. törvény szerint alkalmas igazolvány száma.

hogyan az Avtv. értelmében kérheti személyi azonosítója törlését.¹⁴ Ugyancsak probléma, hogy a hitelintézetek az azonosításra szolgáló közokiratok körét is pontatlanul értelmezik, összekeverik a jogszabályok rendelkezéseit, így s egyes dokumentumokat nem tartanak megfelelőnek, holott azok teljes mértékben kimerítik a Hpt-ben meghatározott definíciót. Ezt támasztja alá egy 2005-ös panasz, amely azzal érkezett az adatvédelmi biztoshoz, hogy az ügyfél számlavezető bankja személyazonosságának igazolásához az új típusú vezetői engedélyét önmagában nem fogadta el. Az ombudsman azonban helyesen mutatott rá, hogy az új típusú – kártya formátumú – vezetői engedély is olyan adattartalmú hatósági igazolvány, amely a polgár személyazonosságát közhitelűen igazolja, tehát a személyazonosság igazolásához el kell fogadni. Valószínűleg itt a Pmt. rendelkezéseit keverték össze a Hpt. szabályaival. A pénzmossárról szóló törvény ugyanis részletesen meghatározza a személyazonosítás feltételeit és módját, előírva a személyes adatokat tartalmazó igazolványok¹⁵ mellett a lakcímet igazoló hatósági igazolvány kötelező alkalmazását. De ezt az összetettebb azonosítást csak a Pmt-ben szabályozott esetekben kell alkalmazni¹⁶, egyéb ügyletekkor – például alacsonyabb összeg felvétele, pénzlekötés, felvilágosítás-kérés, közműdíjak átutalásos megbízással való teljesítése stb. – nem indokolt, a jogalkotó céljával is ellentétes a szigorúbb rendelkezés előírása, pl. a lakcímkártya bemutatása.¹⁷

Ugyanakkor, bár első hallásra megdöbbentőnek tűnik, mégis, ha az ember jobban utánanéz a hatályos joganyagának, talál olyan más közhiteles azonosítót, amely elkérése a hitelintézetek részéről az adott esetben jogszerűnek minősül. Ilyen például az ügyfél adóazonosító jele, de csak akkor, ha a kifizető – jelesül hitelintézet – olyan kifizetést teljesít, amely után az ügyfélnek (adózó) adófizetési kötelezettsége lenne. Ugyanis ez esetben az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII.

---

¹⁴ Lásd bővebben az adatvédelmi biztos 454/A/1997. sz. állásfoglalását. (Érdekességként említendő, hogy ez a panasz az OTP gyakorlatához kapcsolódott.)

¹⁵ A pénzmosság megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2003. évi XV. törvény alapján ilyen a személyi igazolvány, az útlevél és a kártya formátumú vezetői engedély.

¹⁶ Lásd a fentebb – a főszövegben – már bemutatott a pénzmosság megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2003. évi XV. törvény 3. §-át.

¹⁷ Lásd bővebben az adatvédelmi biztos 630/A/2005 és 2155/A/2005 sz. állásfoglalásait.

törvény alapján¹⁸ a kifizetőnek kötelessége olyan bizonylatot kiállítani, amelyen szerepel az ügyfél adóazonosító jel. Ilyen ügyben 1997-ben panasz érkezett ezzel kapcsolatban az adatvédelmi biztoshoz¹⁹, mert az ügyfél (adózó) azt a tájékoztatást kapta a hitelintézettől, hogy amennyiben nem tudja ezt az azonosítót megadni, a bank csak 42%-os adókulccsal fizetheti ki az osztlékot. Az ombudsman megvizsgálta a panaszt, de mivel a pénzügyi szolgáltató eljárása tekintetében a törvényi feltételek fennálltak, adatvédelmi szempontból nem volt tekinthető jogsértőnek.²⁰

Személyes adatok azonban más formában is szerepelhetnek a bankélethez. Számos hitelintézetnél előfordul, hogy a kezelhető ún. referenciaadatok mellett egyéb személyes információkról is tudakozódnak: egészségügyi adatok, jövedelmi viszonyok, munkabér stb. Amennyiben az ügyfél kezelésükhöz, megismerésükhöz hozzájárul, akkor nem sérülnek alkotmányos és adatvédelmi jogai, de figyelemmel a mai hiteléleti viszonyokra, ezek már általános gyakorlattá váltak, megfelelő jogi háttér nélkül. Bizonyos esetekben külön jogszabály tartalmaz kötelező előírásokat. A jelzáloghitelek esetében alkalmazan-

¹⁸ Az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény 46. § (9) bekezdése szerint: A kifizető olyan bizonylatot (igazolást) állít ki az osztlékban részesülő személynek, amely tartalmazza a kifizető és a bevételt, jövedelmet szerző nevét (elnevezését), adóazonosító számát, székhelyét (telephelyét), lakóhelyét, a kifizetés jogcímét, az adó alapját és a megállapított adó összegét. Osztlékélelőleg fizetése esetén, illetőleg ha az osztlék-, társasági adót a kifizető nem vonta le, adó-visszatérítésre jogosító igazolás nem állítható ki. *lásd még* 29. § Ha a ... kifizető a kifizetésről szóló igazolás kiállítását követően tárja fel, hogy a magánszemély adóelőlegét, adóját nem a törvényben meghatározottak szerint állapította meg és vonta le, a feltárt hibát nyilvántartásba veszi és az adókülönbözet összegéről, a kifizetés jogcíméről, valamint a kifizetésről szóló igazolás kiállításának időpontjáról az adóazonosító szám feltüntetésével 15 napon belül bejelentést tesz a magánszemély állami adóhatóságához és a magánszemélyt értesíti, kivéve, ha a magánszemély értesítési címét nem ismeri. *továbbá* 31. § (2) A ... kifizető ... a rájuk vonatkozó bevallási gyakoriságtól függetlenül, havonként, a tárgyhót követő hó 12-éig elektronikus úton bevallást tesznek az adó- és/vagy társadalombiztosítási kötelezettséget eredményező, magánszemélyeknek teljesített kifizetésekkel, juttatásokkal összefüggő valamennyi adóról, járulékról és az alábbi adatokról: 17. az általa kifizetett (juttatott), az összevont adóalapba tartozó bevételről és az adóelőleg alapjáról (külön a berről a jogosultsági hónapok feltüntetésével),... 19. a megállapított adóelőlegről.

¹⁹ Ekkor még a korábbi jogszabály, az adózás rendjéről szóló 1996.évi XCI. törvény volt hatályban.

²⁰ Lásd bővebben az adatvédelmi biztos 523/A/1997 sz. állásfoglalását.

dó módszertani elvekről külön rendelkezik a 25/1997. (VIII. 1.) PM rendelet, így 4. számú mellékletének 2. c) 5. alpontja szerint a szakvélemény kötelező jelleggel tartalmazza az ingatlan állapotát és értékét bemutató fényképeket. Az adatvédelmi biztoshoz ezzel kapcsolatban is számos panasz érkezett, mivel ezek a felvételek személyes adatokra utaló részleteket tartalmazhatnak. Az ombudsman 2004-ben a pénzügyminiszterhez fordult, aki csak az ismételt megkeresésre adott válaszában közölte, hogy azt továbbította a Magyar Bankszövetséghez, onnan valamennyi érintett hitelintézetnek azzal a felszólítással, hogy törekedjenek az ajánlásban foglaltak szerint az adatvédelmi szabályoknak megfelelően eljárni, továbbá egyetért az adatvédelmi biztos állásfoglalásával. A Bankszövetség még azt is külön kiemelte, hogy egy ingatlanról készített fotó abban az esetben is személyes adatnak minősülhet, ha az nem tartalmaz a tulajdonos személyére utaló használati tárgyakat.

1.c. Adattovábbítás

A hitelélet szereplői mind nagyobb jelentőséget, gazdasági értéket tulajdonítanak az információnak, amelyeket egyre inkább meg kívánának osztani, átadni és kicserélni egymással. A következő esetkör a hitelintézetek közötti jogszerű adattovábbításhoz kapcsolódik.

A panaszosok 1996-ban beadványaikban sérelmezték, hogy két hitelintézet rendszeresen átadja egymásnak az ügyfeleikről vezetett, nyilvántartott személyes adatokat. Figyelembe véve az Avtv. idevonatkozó rendelkezéseit, ez sértette a személyes adatok védelméhez való alkotmányos jogot. Az adatvédelmi biztos a vizsgálat során megállapította, hogy az adattovábbítás nem volt jogszerű, ugyanis a banktitok átadásához az akkori pénzügyintézetekről és a pénzügyintézeti tevékenységről szóló 1991. évi LXIX törvény (Pit.) törvény alapján az ügyfélnek vagy törvényes képviselőjének közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalt hozzájárulása szükséges.²¹ Ezt a korlátozást a jelenleg hatályos Hpt. is tartalmazza.²²

²¹ Lásd bővebben az adatvédelmi biztos 439/A/1996 sz. állásfoglalásában.

²² A Hpt. 51. § (1) bekezdése szerint: Banktitok csak akkor adható ki harmadik személynek, ha a) a pénzügyi intézmény ügyfele, annak törvényes képviselője a rá vonatkozó kiszolgáltatható

A hazai pénzügyi rendszer szereplői gyakran változnak, az elmúlt évtizedben szinte teljesen átalakult a pénzpiac. Számos hitelintézet olvadt össze, vagy – főleg külföldi tulajdonú társaságok – vásároltak fel hazai fiókhálózatokat. Az adatvédelmi biztos álláspontja szerint az átalakulás tényéről és a jogviszony felmondásának lehetőségéről az ügyfeleket tájékoztatni kell, azonban fúzió, beolvadás esetében a magánszemély ügyfelek személyes adatainak jogutód általi további kezelése nem jogszerűtlen. Ugyanis a jogutódlás lényege pontosan az, hogy a jogutódot az összes olyan jog megilleti, továbbá mindazon kötelezettség terheli, amelyek korábbi alanya jogelődje volt. Ez konkrét esetként a CIB Hungária Bank beolvadásával kapcsolatban merült fel, amelynek általános jogutódja a CIB Bank Rt. lett 1997. december 31-i hatállyal.²³ Ez akkoriban olyannyira foglalkoztatta a hitelélet közjogi alanyait, hogy az adatvédelmi biztos még az akkori Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelet elnökét is értesítette álláspontjáról.

1.d. Központi Hitelinformációs Rendszer - adóslista

Végezetül pedig a legfrissebb, a korábbi a Bankközi Adós- és Hitelinformációs Rendszerrel (továbbiakban BAR) és az azt 2006. január 1-i hatállyal felváltó Központi Hitelinformációs Rendszerrel (továbbiakban KHR) kapcsolatos adatvédelmi problémák rövid bemutatása következik.²⁴ A hitelintézetekkel összefüggő panaszok száma évente 100-120 közötti, amelyek 40%-a KHR-rel függ össze. A módosítás indokai közül e cikkben csak az adatvédelmi szempontok kerülnek bemutatásra.

A panaszok többsége ugyanis 2005-ben is még arra irányult, hogy az adósokat nem értesítették az akkor még BAR listára kerülésükről,

---

banktitokkört pontosan megjelölve közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba foglaltan kéri, vagy erre felhatalmazást ad; nem szükséges a közokiratba, teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalás, ha az ügyfél ezt az írásbeli nyilatkozatát a pénzügyi intézménnyel történő szerződéskötés keretében nyújtja, b) e törvény a bankitok megtartásának kötelezettsége alól felmentést ad, c) a pénzügyi intézmény érdeke ezt az ügyféllel szemben fennálló követelése eladásához vagy lejárt követelése érvényesítéséhez szükségessé teszi.

²³ Az esetet lásd részletesebben az adatvédelmi biztos 662/A/1997 sz. állásfoglalásában.

²⁴ A Központi Hitelinformációs Rendszerre vonatkozó szabályokat jelenleg a Hpt. XX/A. fejezete tartalmazza.

így annak megtörténtéről csak későbbi időpontban, leggyakrabban egy újabb hitelkérelem benyújtása során szereztek tudomást. Ezt a Hpt. jelenleg úgy szabályozza, hogy a KHR-be kerülés előtt harminc nappal tájékoztatni kell az ügyfelet arról, hogy adóssága kimeríti a törvényi feltételeket, azaz még egy utolsó lehetőséget biztosítanak arra, hogy az ügyfél elkerülje a listára felvételt. Amennyiben ez a határidő is eredménytelenül telik el, a hitelintézet átadja a referenciaadatot a KHR-nek, továbbá az átadás megtörténtéről nyolc napon belül tájékoztatni köteles az adóst.²⁵ Ehhez kapcsolódik az a további garanciális szabály, hogy bárki bármely hitelintézetnél jogosult arra, hogy információt kapjon arról, hogy milyen adatai szerepelnek a KHR-ben, és ezen adatait melyik bank adta át. Ennek az eljárásnak az ideje kilenc napnál nem lehet hosszabb.²⁶ Ez az úgynevezett ügyféltudakozvány évente egy ízben díjtalan, a további adatlekérésért költségtérítést kell fizetni. A törvény kogens szabálya szerint a hitelintézet számára a KHR-nek nyújtott, illetve az onnan származó adatszolgáltatás nem jelenti a banktitok sérelmét.

A KHR-ben a referenciaadatokat öt évig kezelik, ezt követően a Bankközi Informatika Szolgáltató Központi Hitelinformációs Zrt. (BISz) véglegesen és vissza nem állítható módon törli. Ennek az egyértelmű szabálynak ellenére is történnek jogsértések az adatkezeléssel kapcsolatban. Például 2005-ben az adatvédelmi biztos tudomására jutott,²⁷ hogy a rendszerben a törvényes öt évet követően az adatok újabb öt évre archív állományba kerülnek oly módon, hogy bár azok az adatszolgáltatók számára nem láthatók, de a bíróság, ügyészség esetleges írásbeli megkereséseire bizonyítási célból még előhívhatók és kiadhatók. Az ombudsman felszólította a BISz Zrt-t, hogy egyrészt a tervezett adatkezeléstől tekintsen el, másrészt a jogellenes adatkezelést szüntesse meg. Az adatkezelő végül elfogadva az álláspontot,

---

²⁵ Ezzel összefüggésben emelem ki, hogy aggályosnak tartom, hogy a vállalkozásokról sem a listára való tényleges kerülés előtt vagy után sem kell semmiféle felvilágosítást adni.

²⁶ A hitelintézet a tájékoztatás iránti kérelmet a Bankközi Informatika Szolgáltató Központi Hitelinformációs Zrt-nak haladéktalanul, de legkésőbb két munkanapon belül továbbítja, amely öt napon belül a kért adatokat zárt módon megküldi a banknak, amely a kézhezvételt követően ugyancsak zárt módon, kézbesítési bizonyítvánnyal feladott irat formájában haladéktalanul, de legkésőbb két munkanapon belül eljuttatja a kérelmezőnek.

²⁷ Részletesebben in: Adatvédelmi biztos éves jelentése, 2005. Ügyszám: 1653/K/2005.

megtette a szükséges intézkedéseket. Érdemes felhívni arra is a figyelmet, hogy a törvényes ötéves időtartam akkor kezdődik, amikor az adós rendezi tartozását, tehát, hogy öt évnél több ideig kezelik az ügyfél adatát, még önmagában nem jogsértő.

1.e. Banktitok, üzleti titok

Ezt a két titokfajtát a Hpt. külön is nevesíti,²⁸ de mert a banktitok a magántitok egyik típusa, így ez a megkülönböztetés, mint mögöttes joganyag a Polgári Törvénykönyvben (továbbiakban Ptk.) is megtalálható. Közös szabály, hogy aki üzleti vagy banktitok birtokába jut (különösen a hitelintézet tulajdonosa, az abban részesedést szerezni kívánó személy, a vezető állású személy, valamint alkalmazottja), köteles azt időbeli korlátozás nélkül megtartani. A titoktartási kötelezettség azt jelenti, hogy az e két fogalmi kör bármelyikébe tartozó tény, információ, megoldás vagy adat, a törvényben meghatározott körön kívül a pénzügyi intézmény, illetve az ügyfél felhatalmazása nélkül nem adható ki harmadik személynek, és a feladatkörön kívül nem használható fel. Aki a titok birtokába jut, nem használhatja fel arra, hogy annak révén saját maga vagy más személy részére közvetlen vagy közvetett módon előnyt szerezzen, továbbá, hogy a pénzügyi intézménynek vagy az intézmény ügyfeleinek hátrányt okozzon.

A hitelintézet alkalmazottai munkájuk keretében nap mint nap be-
 lelátanak a pénzintézet vagyoni helyzetébe, egyéb adataiba, így üzleti titkot²⁹ ismernek meg. Ezek védelme fokozott kötelességük, hiszen, ha illetéktelenek ismerik meg, a versenyhelyzetet kihasználva nagy károkat okozhatnak. A Hpt. azonban már itt felállít egy kivételi listát, akik számára az adattovábbítás nem sérti az üzleti titok védelmét: Pénzügyi Szervek Állami Felügyelete, Országos Betétbiztosítási Alap, Önkéntes Betét- és Intézményvédelmi Alap, Magyar Nemzeti Bank, Nemzetbiz-

²⁸ Lásd Hpt. 49-55/A §.

²⁹ A Ptk 81. § (2)-e szerint: üzleti titok a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó minden olyan tény, információ, megoldás vagy adat, amelynek nyilvánosságra hozatala, illetéktelenek által történő megszerzése vagy felhasználása a jogosult jogszerű pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekeit sértené, vagy veszélyeztetné, és amelynek titokban tartása érdekében a jogosult a szükséges intézkedéseket megtette.

tonsági Szakszolgálat, Állami Számvevőszék, Gazdasági Versenyhivatal, Kormányzati Ellenőrzési Hivatal, továbbá vagyonellenőr és nyomozó hatóság.

A pénzügyi intézetek tevékenységük – különösen forráskihelyezés – során rengeteg magántitkot ismernek meg. Ezeknek nem csak megőrzése kötelességük, de biztosítani kell azt is, hogy harmadik személyek sem ismerhessék meg jogtalanul a bizalmas információkat. A banktitokra³⁰ hasonló rendelkezések vonatkoznak. Eltérés, hogy a jogosult szervek köre bővebb pl. Európai Csalásellenes Hivatal, továbbá a titok kiadásának feltételei összetettebbek. Eszerint csak akkor adható ki harmadik személynek, ha a hitelintézet ügyfele, annak törvényes képviselője a rá vonatkozó kiszolgáltatható banktitokkört pontosan megjelölve közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba foglaltan kéri, vagy erre felhatalmazást ad. Kivétel, ha ügyfél ezt az írásbeli nyilatkozatát a pénzügyi intézménnyel történő szerződéskötés keretében nyújtja, illetve a pénzügyi intézmény érdeke ezt az ügyféllel szemben fennálló követelése eladásához vagy lejárt követelése érvényesítéséhez szükségessé teszi, valamint, ha a meghatározott szervek kéri.

1.f. A felelősségrevonás módjai

Az előző öt alpont a visszaélés lehetőségeit mutatta be, amelyek felelősségre vonási lehetőségek nélkül valóban kiszolgáltattott helyzetet teremthetnek az ügyfelek számára. A vonatkozó legfontosabb joganyagot az adatvédelmi törvény és a hitelintézeti törvény tartalmazzák.

Az Avtv. részletesen és differenciáltan szabályozza az érintettek jogait és érvényesítésük módját. Ezek alapján az ügyfeleknek lehetőségük van tájékozódni személyes adataik kezeléséről. Garanciális szabály, hogy a választ írásban, közérthetően és legfeljebb harminc

---

³⁰ A Hpt. 50. § (1) szerint banktitok minden olyan, az egyes ügyfelekről a pénzügyi intézmény rendelkezésére álló tény, információ, megoldás vagy adat, amely ügyfél személyére, adataira, vagyoni helyzetére, üzleti tevékenységére, gazdálkodására, tulajdonosi, üzleti kapcsolataira, valamint a pénzügyi intézmény által vezetett számlájának egyenlegére, forgalmára, továbbá a pénzügyi intézménnyel kötött szerződéseire vonatkozik.

napon belül közölni kell az érintettel.³¹ Ezen túlmenően kérhetik azok helyesbítését, törlését is, amennyiben a jogszabályi feltételek fennállnak. A valóságnak meg nem felelő személyes adatot az adatkezelő helyesbíteni köteles. A személyes adatot törölni kell, ha

- kezelése jogellenes,
- ha az érintett azt jogszabályi lehetőség alapján kéri,
- az adat hiányos vagy téves és ez az állapot jogszerűen nem korrigálható,
- az adatkezelés célja megszűnt, vagy az adatok tárolásának törvényben meghatározott határideje lejárt,
- azt a bíróság vagy az adatvédelmi biztos elrendelte.

A jogalkotó ide is beépített egy ellenőrizhetőséget biztosító rendelkezést: a helyesbítésről és a törlésről az érintettet, továbbá mindazokat értesíteni kell, akiknek korábban az adatot adatkezelés céljára továbbították. Az értesítés mellőzhető, ha ez az adatkezelés céljára való tekintettel az érintett jogos érdekét nem sérti.

Az Avtv. ezen kívül biztosítja az érintettek számára az adatkezelés ellen való tiltakozás jogát, amennyiben az adatkezelés kizárólag az adatkezelő vagy az adatátvevő jogának vagy jogos érdekének érvényesítéséhez szükséges (kivéve, ha azt törvény rendeli el), vagy közvetlen üzletszerzés, közvélemény-kutatás vagy tudományos kutatás céljára történik, illetve ha a törvény egyéb esetben lehetővé teszi. A tiltakozást az adatkezelő legfeljebb tizenöt nap alatt megvizsgálja, és döntése eredményéről írásban tájékoztatja az ügyfelet. Amennyiben az érintett nem ért vele egyet, bírósághoz fordulhat jogi érvényesítése érdekében.

A bírósági út adatvédelem terén ultima ratio jellegű, azaz végső fórum, és csak akkor kerül rá sor, ha már az előbb említett igényérvényesítések sikertelenek voltak. A bíróságoknak adatvédelmi ügyekben soron kívül kell eljárniuk. Az érintetteket védő rendelkezés, hogy az

---

³¹ Az Avtv. csak kivételesen teszi lehetővé a válasz megtagadását. Ilyen korlátozások a 16. § szerint az állam külső és belső biztonsága, a honvédelem, a nemzetbiztonság, a bűnmegelőzés vagy a bűnüldözés érdekei, állami vagy önkormányzati gazdasági vagy pénzügyi érdekek, az Európai Unió jelentős gazdasági vagy pénzügyi érdekei, a foglalkozások gyakorlásával összefüggő fegyelmi és etikai vétségek, a munkajogi és munkavédelmi kötelezettségsegékek megelőzése és feltárása, az érintett vagy mások jogainak védelme. Ezeket a korlátozásokat is külön törvényben kell szabályozni.

adatkezelőnek kell bizonyítania, hogy adatkezelése megfelel a jogszabályban foglaltaknak. Amennyiben a bíróság a kérelemnek helyt ad, kötelezi az adatkezelőt, hogy adja meg a megfelelő tájékoztatást, helyesbítse, vagy szükség szerint törölje az adatot, automatizált egyedi döntését semmisítse meg, az érintett tiltakozási jogát vegye figyelembe, illetve a meghatározott személy által kért adatot adja ki. Hogy kellő visszatartó ereje legyen ezeknek az ítéleteknek, és az adatkezelőket is minél inkább jogkövető magatartásra indítsa, a bíróságnak lehetősége van arra, hogy ítéletének – az adatkezelő azonosító adatainak közzétételével történő – nyilvánosságra hozatalát elrendelje, ha azt az adatvédelem érdekei és nagyobb számú érintett e törvényben védett jogai megkövetelik. A törvény idekapcsolja a jogellenes adatkezeléssel vagy a technikai adatvédelem követelményeinek megszegésével másnak okozott károk megtérítésével kapcsolatos felelősséget is. Természetesen a Ptk-ban személyhez fűződő jogok megsértése esetén támasztható igények is szerepet kaphatnak mind a kereseti kérelemben, mind az ítéletben.³²

Az adatvédelmi biztos szerepe kiemelkedő,³³ hiszen nem csak bejelentés alapján, hanem – amennyiben az adott ügyben bírósági eljárás nincs folyamatban – hivatalból is ellenőrizheti, hogy adatkezelők betartják a törvényi rendelkezéseket. Ezzel összefüggésben kötelessége a hozzá beérkezett bejelentéseket kivizsgálni. Az ombudsman a jogellenes adatkezelés észlelése esetén az adatkezelőt az adatkezelés megszüntetésére szólítja fel. Az adatkezelő haladéktalanul köteles megtenni a szükséges intézkedéseket, és erről harminc napon belül írásban tájékoztatni az adatvédelmi biztost. Hogy a biztos tevékenysége is kellő erővel rendelkezzen, az Avtv. lehetővé teszi, hogy amennyiben szükségesnek tartja, eljárásának megindításáról tájékoztassa a nyilvánosságot a jogellenes adatkezelésről, az adatkezelő személyéről és a kezelt adatok köréről, valamint az általa kezdeményezett intézkedésekről, meghozott határozatokról. Ha az adatkezelő nem tesz eleget az ombudsman felszólításának, az adatvédelmi biztos határozatban elrendelheti a jogosulatlanul kezelt adatok zárolását, törlését vagy meg-

³² Bővebben lásd a 1959. évi IV. törvény 75-85. §-át (személyhez fűződő jogok).

³³ Lásd bővebben a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 23-27. §-át.

semmisítését, megtilthatja a jogosulatlan adatkezelést vagy adatfeldolgozást, továbbá felfüggesztheti az adatok külföldre továbbítását. A határozat ellen közigazgatási úton jogorvoslatnak nincs helye, tehát megint bíróság elé kerülhet az eset.

A Hpt. idevonatkozó fejezete e fenti szabályokkal összhangban, azokat kiegészítve biztosítja speciálisan a KHR-rel összefüggő – az ügyfélvédelem másik nagy területét – jogorvoslathoz való jogot, továbbá rögzíti az ehhez kapcsolódó eljárási szabályokat.³⁴ Ennél fogva az ügyfeleknek joguk van ahhoz, hogy amennyiben az adatok hibásak vagy jogellenesen kezelik azokat, kifogást emelhessenek. Ennek eredményeként vagy helyesbítik a nyilvántartást, vagy törlik a bejegyzést, de szélsőséges esetben a meg nem változtatás is elképzelhető. A hitelintézet, illetőleg a BISz Zrt. köteles a kifogást annak kézhezvételét követő tizenöt napon belül kivizsgálni, és a vizsgálat eredményéről a nyilvántartottat írásban, kézbesítési bizonyítvánnyal feladott irat formájában haladéktalanul, de legkésőbb két munkanapon belül a nyilvántartottat tájékoztatni, és a megfelelő intézkedéseket (kijavítás, törlés, érdekelt hitelintézetek értesítése) megtenni. Amennyiben az ügyfelet nem, vagy nem megfelelően tájékoztatták, továbbá, ha a kifogásra számára nem megfelelő választ kap – a tájékoztatástól számított harminc napos jogvesztő határidőn belül, a lakóhelye szerinti helyi bíróságon – a hitelintézet és a BISz Zrt. ellen keresetet indíthat a jogsérelem orvoslása, a referenciaadatok átadása, kezelése, helyesbítése vagy törlése érdekében. Amennyiben a hiteladat-per megindul, akkor a már meglévő információk, adatok mellett ezt is nyilván kell tartani a KHR-ben. Fontos ügyfélvédelmi rendelkezés, hogy a bankot, illetőleg a KHR-t kezelő pénzügyi vállalkozást terheli annak bizonyítása, hogy a referenciaadat átadásának, illetve KHR-ben történő kezelésének e törvényben meghatározott feltételei fennálltak. A per során a bíróság elrendelheti az adatok kezelésének felfüggesztését, de az ítéletet követően, annak jogerőre emelkedésig azokat nem lehet kezelni. A referenciaadat módosítására vagy törlésére vonatkozó jogerős határozatot a PSzÁF-nek is meg kell küldeni.

---

³⁴ Lásd részletesebben Hpt. XX/A. fejezetét.

2. A prudens működésért való felelősség

A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (Hpt) tartalmazza elsődlegesen a hitelélet szereplőinek felépítésére, működésére vonatkozó szabályokat. A törvénytöredék teljes elemzése jelentősen meghaladná e tanulmány keretét, így csak a legfontosabb gondolatok kiemelésére kerül sor. Általános szabály és kiinduló pont, hogy a hitelintézet a prudens működésre vonatkozó előírások betartásával úgy köteles a rábízott idegen és saját forrásokkal gazdálkodni, hogy folyamatosan fenntartsa azonnali, mindennapi fizetőképességét (likviditását) és mindenkor fizetőképességét (szolvenciáját). Bár a Hpt. ezt csak a 70. §-ban mondja ki, mégis az egész törvény értelmezése során figyelembe kell venni, tehát a korábbi rendelkezésekre is. A szabályok betartatását a PSzÁF biztosítja, amely független a hitelintézetektől, tehát az engedélyezés mellett egy objektív külső ellenőrzést is képes megvalósítani. Ez a legerősebb kontroll, amely végső soron örökös afelett, hogy a magyar hitelélet mentes legyen az így bekövetkező bankcsődöktől. Ebben a fejezetben nem részletezendők a versenyjogi³⁵ összefüggések, mivel azok inkább a pénzügyi élet tisztaságát, egészséges működését hivatottak biztosítani, nem pedig az egyes pénzügyintézetekét.

2.a. Tulajdonosok

A tulajdonosokra és vezető állású személyekre vonatkozó szabályok³⁶ is kihatnak a prudens működésre, mivel ők a hitelintézet irányítói, döntéseik befolyásolhatják ügyfelek pénzeszközeinek változását. A törvény szigorú szabályokat állapít meg a befolyásoló részesedésre, a megállapított határküszöbök elérését (15%, 33%, 50%, 75%) nem csak a részvényben kell feltüntetni, hanem minden esetben be kell jelenteni PSzÁF-nek is. Vezető állású személyt csak a Felügyelet engedélyével lehet megválasztani, kinevezni, továbbá vannak olyan feltételek, amelyek fennállta esetén az illető nem szerezhet tisztséget: pl.

³⁵ A magyar versenyjogot a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény szabályozza.

³⁶ Lásd részletesebben a Hpt. II. részét (37-69/A §-ok közötti terjedelem).

rendszeresen megsértette a Hpt. szabályait, büntetett előéletű, személyes felelősségét már korábban megállapították fizetéseképtelenség miatt, nincs elegendő vezetői és/vagy szakmai gyakorlata stb. Általános követelmény, hogy a vezető állású személy és a pénzügyi intézmény alkalmazottja mindenkor a beosztásával járó fokozott szakmai követelményeknek megfelelően, elvárható gondossággal és szakértelemmel, a pénzügyi intézmény és az ügyfelek érdekeinek figyelembevételével, a jogszabályok szerint köteles eljárni. Amennyiben fennáll a veszélye, hogy a hitelintézet nem tud megfelelni a törvényi vagy az az alapján kiadott végrehajtási rendeleteknek, a vezetőnek kötelessége, hogy ezt haladéktalanul jelentse a PSZÁF-nek. De nemcsak a vezetők-re vonatkoznak megkötések, hanem az irányítókra is: az igazgatóság, a felügyelő bizottság, a belső ellenőrzési rendszer tagjai, illetve munkatársai továbbá az ügyvezetők. A jogszabály a személyes összefonódások elkerülése érdekében további korlátozásokat, összeférhetlenségi szabályokat is felállít: pl. vezető állású személy, alkalmazott, szakértő nem vehet részt hozzátartozója döntésében, illetve ilyen a belső információval kapcsolatos ügylet tilalma.

2.b. Működés

A prudens üzletvitel másik oldalát a működéssel kapcsolatos szabályok teszik ki, azaz hogy a hitelintézetnek mindig megfelelő mennyiségű tőkéje legyen, ésszerű kockázatokat vállaljon, továbbá likviditása biztosított legyen. Ezért is sorolja a külföldi irodalom a bankok tevékenységét is a regulated industries (szabályozott gazdasági ágazatok) közé.³⁷ Alapvető szabály, hogy a pénzintézet saját tőkéje a törvényben meghatározott jegyzett tőke minimumot mindig elérje, illetve meghaladja. Emellett a bank képezzen egy olyan tőkemennyiséget (szavatoló tőkét), amely a bekövetkezett esetleges veszteségekre a céltartalékok felhasználása után fedezetül szolgál. Továbbá, az adózott eredményéből az osztalék, illetve a részesedés kifizetése előtt különítsen el olyan összeget, amelyet kizárólag a tevékenységéből eredő veszteségek rendezésére használhat fel. Az általános tartalék kettős célt szolgál: egy-

---

³⁷ Lásd www.lexcon.com, www.florf.com.

részt fedezet azokra a veszteségekre, amelyekre a megképzett céltartalékok már nem elegendők, másrészt biztosítékot nyújt arra, hogy a hitelintézet több éven keresztül való működése során a hullámzó jövedelmezőség kiegyenlítésre kerüljön. A tartalékok azonban csak megfelelő nyilvántartások mellett szavatolják a pénzügyi intézetek biztonságos működését. Ezért a bankoknak tőkeszükségletük meghatározása érdekében kereskedési könyvet kell vezetniük, amely a befektetési vagy pénzügyi szolgáltatással kapcsolatos alapvetően piaci kockázatoknak kitett, kereskedési portfólióba tartozó befektetési eszközöket és az ezekkel kapcsolatos kockázatvállalásokat nyilvántartja.³⁸ Tulajdonképpen a hitelintézetek minden egyes olyan ügylettel, amely során pénzt helyeznek ki,³⁹ kockázatot vállalnak: a vissza nem fizetés kockázatát. A rizikót a következőképpen lehet csökkenteni: a szerződést kizárólag írásban lehet megkötni, és a kihelyezésről történő döntés előtt meg kell győződni a szükséges fedezetek, illetőleg biztosítékok meglétéről, azok valós értékéről és érvényesíthetőségéről. Fedezetként nem lehet elfogadni saját értékpapírt, vele szoros kapcsolatban álló vállalkozás értékpapírját, továbbá vele szoros kapcsolatban álló vállalkozás minősített többséget biztosító befolyás alatt álló vállalkozás részvényét. A Hpt. külön szabályokat állapít meg az egyes kockázati csoportokra: nagykockázatok, tulajdonszerzéshez kapcsolódó korlátozások, befektetések korlátozása, ingatlanbefektetések, egyéb befektetések. Ezeket az eredménykimutatásban külön súlyozás szerint veszik figyelembe,⁴⁰ és a felmerült kamat- és árfolyamkockázat, valamint a

---

³⁸ Ez a regiszter a hitelintézetek egymás közötti, a hitelintézetek és befektetési szolgáltatók, intézményi befektetők és a Magyar Nemzeti Bank közötti befektetési eszközökkel végzett tevékenységet, továbbá a hitelintézet által saját kibocsátású kötvényével végzett adásvételi és csere ügyleteket is tartalmazza.

³⁹ Tipikusan ilyen tevékenységek: kölcsön- és hitelnyújtás, váltóleszámitolás, bankgarancia, bankkezeség, más vállalkozásban részesedés vállalása, lízing nyújtása, más hitelintézetnél elhelyezett betét stb.

⁴⁰ Ilyen kockázati kategóriák: a) problémamentes: valószínűsíthető, hogy megtérülnek és a hitelintézetnek nem kell veszteséggel számolnia. (Esetükben a törlesztés fizetési késedelme nem haladja meg a 15, illetve lakossági kölcsönök esetében a 30 napot.) b) külön figyelendő: 0-10% értékvesztés képzendő, vagy céltartalék számolandó el (Veszteség a minősítés időpontjában még nem valószínűsíthető, de az adós az általánostól eltérő odafigyelést igényel, a hitel természetéből vagy az adósban rejlő okból. c) átlag alatti 11-30% értékvesztés képzendő vagy céltartalék számolandó el (a szokásosnál nagyobb kockázatúnak minősül, vagy a minősítés

mérlegen kívüli kötelezettségekhez kapcsolódó kockázat és minden egyéb kockázat fedezetére pedig kockázati céltartalékot képeznek. Amennyiben e szabályokat betartja a bank, már biztosította a hosszú távú fizetőképességét, szolvenciáját. A mindennapi fizetőképességet, likviditást pedig azzal tudja garantálni, hogy a nyilvános forrásgyűjtés (betétek elfogadása, kötvények, letéti jegyek kibocsátása és azok lejártá, továbbá biztosítékok a belső szabályzat szerint) összhangban van a kintlévőségek és kötelezettségek teljesítési idejével. Ez a hitelintézet számára azért különösen fontos, mert amennyiben képtelen megteremteni a lejáratú összhangot, akkor kénytelen máshonnan – feláron – forrásokat szerezni, amelyek „megeszik” a profitját, sőt szélsőséges esetben veszteségessé is tehetik a banküzemet.⁴¹

2.c. Felügyelet

Az említett szabályok betartása nemcsak a hitelintézet fennmaradása, működése szempontjából, de társadalmi összefüggések szintjén is rendkívül fontos. Egy esetleges bankcsőd az emberekben azt az érzetet kelti, hogy pénzük nincs biztonságban, ezért megrohamozzák a pénzügyintézeteket, mindenki ki akarja venni betéteit, eladni részvényeit, kötvényeit. Természetesen a gazdaságnak, így a bankoknak sincs ennyi készpénze, tehát hamar az egész hitelélet sokkos állapotba kerülhet. Ezért tekinthetők a bankok a gazdaság egyik veszélyes üzemének.⁴² A 1990-es években ennek elkerülése érdekében volt szükség állami beavatkozással a bankkonszolidációkra. Mára a magyar pénzügyvilág kiegyensúlyozott, viszonylag jól működik, így a PSzÁF folyamatos ellenőrzése elegendő.

A mai globális világban egyre jellemzőbbek a holdingtársaságok, pénzügyi konglomerátumok. Ezekben a vállalatcsoportokban a részt-

---

időpontjában már bizonyos mértékű veszteség valószínűsíthető) d) kétes 31-70% értékvesztés képzendő, vagy céltartalék számolandó el (egyértelműen veszteséget okoz, a fizetési késedelem tartós, vagy rendszeres, és ami per tárgyat képezi) e) rossz 71-100% értékvesztés képzendő, vagy céltartalék számolandó el (a veszteség 70%-ot meghaladja, az adós törlesztési kötelezettségének többszöri felszólítás ellenére sem tesz eleget, vagy az adós ellen felszámolási eljárás indult)

⁴¹ in Petrik Ferenc – szerk. Bankjog; HVG-ORAC, 2003, 17.o.

⁴² in Rusznák Tamás: Bankjog; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1997, 36.o.

vevő tagok olyan szoros kapcsolatban állnak egymással, hogy egyenkénti külön felügyeletük csak nehezen lehetne megvalósítható, valójában értelmetlen is lenne. Ennek figyelembevételével került a Hpt-be a vállalatóriások, -csoportosulások feltételeihez idomuló két új jogintézmény: az összevont alapú és a kiegészítő felügyelet.⁴³ Az ellenőrzés önmagában nem pusztán monitoringot jelent, hanem magába foglal hatósági jogalkalmazó tevékenység keretében egyéb cselekvési jogszítványokat is, amelyek elsődleges célja az ügyfelek pénzének védelme, azaz, hogy a hitelintézet megfeleljen a törvényben előírtaknak, és csak másodlagosan jelenik meg a szankcionálás. Így a jogalkotó⁴⁴ lehetővé teszi a PSzÁF számára, hogy a jogalkalmazás keretein belül az engedélyezés mellett a felmerülő jogsértések esetén határidő megjelölésével lehetőséget biztosítson a jogszerű állapot helyreállítására, bírságot szabhat ki, helyszíni ellenőrzést végezhet, előírhatja meghatározott pénzeszközök eladását, az osztalékfizetést feltételhez kötheti, azt megtilthatja, felügyeleti biztost rendelhet ki, az engedélyt visszavonhatja, szélsőséges esetben végelszámolást kimondó határozatot hozhat stb.

Az ellenőrzési eljárás megindítása nemcsak hivatalból, de kérelemre is történhet. A PSzÁF az engedély- vagy bejelentésköteles tevékenységekre vonatkozó írásos fogyasztói bejelentést tizenöt napon belül megvizsgálja, és ha az közvetlen intézkedést nem igényel, az

---

⁴³ A Hpt szerint: Összevont alapú felügyelet alá tartozik az a hitelintézet, amelynek legalább egy hitelintézet, pénzügyi vállalkozás vagy befektetési vállalkozás leányvállalata van, vagy ilyen típusú intézményben részesedési viszonyal rendelkezik, vagy anyavállalata pénzügyi holding társaság, a felügyelet kiterjed arra is amelyben (hitelintézet, pénzügyi vállalkozás, befektetési vállalkozás, járulékos vállalkozás) ellenőrző befolyással vagy részesedési viszonyal rendelkezik. Kiegészítő felügyeletről pedig pénzügyi konglomerátumok esetén beszélünk, amelynek célja a pénzügyi konglomerátum csoport szintű prudens működésének felügyelete: kockázatvállalás, csoporton belüli ügyletek, tőkemegfelelés, belső kontroll, kockázatkezelés. Pénzügyi konglomerátum az a csoport, amelynek élén hitelintézet vagy nem szabályozott vállalkozás áll, és a csoport tevékenysége jelentős mértékben a pénzügyi ágazatba sorolható, amelyben van olyan vállalkozás, amely a biztosítási szolgáltatási ágazathoz és olyan vállalkozás, amely a banki vagy befektetési szolgáltatási ágazathoz tartozik, és amely vállalkozásaiban összevontan (konszolidáltan), illetőleg aggregáltan mért tevékenység mind a biztosítási szolgáltatási, mind a banki vagy befektetési szolgáltatási ágazatban jelentős.

⁴⁴ Részletesebben lásd a Hpt idevonatkozó XXIV. fejezetét, továbbá a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről szóló 1999. évi CXXIV. törvényt.

érintett pénzügyi szervezetnek észrevételezésre és kivizsgálásra továbbítja. Amennyiben valószínűsíthető, hogy a pénzügyi szervezet gyakorlata nem felel meg a jogszabályok, felügyeleti határozat vagy saját szabályzat rendelkezéseinek, a Felügyelet ellenőrzést tarthat. További, a bejelentőt védő rendelkezés, hogy az eljárás során nem szükséges a bejelentéstevő személyes adatainak átadása, ekkor a bejelentést anonim formában kell továbbítani. A Felügyelet a bejelentéssel kapcsolatban – a vizsgálat eredményét figyelembe véve – a pénzügyi szervezet válaszában beérkezését követő tizenöt napon belül a bejelentőt tájékoztatja. Ezen felül a pénz- és tőkepiaci szereplők, a befektetők, a betétesek, a biztosítottak, illetve a pénztárhoz tartozók védelme érdekében a PSZÁF a honlapján közzéteszi az általa kiadott tevékenységi engedéllyel rendelkezők jegyzékét, azon külföldi felügyeleti hatóságok jegyzékét, amelyekkel kölcsönös elismerésen alapuló együttműködési megállapodást kötött, a határozata, a végzése ellen indított jogorvoslati eljárás tényét és a határozata, a végzése elleni jogorvoslati eljárás során hozott jogerős ítéletet. A Felügyelet a határozatát, a végzését részben vagy egészben a honlapján, illetőleg – döntésétől függően – az általa célszerűnek tartott egyéb módon is közzéteheti.

3. Ügyleti felelősség

Az ügyleti felelősség e tekintetben három nagy kérdéskör köré csoportosítható: egyfelől a mindennapi gyakorlatban már elterjedt általános szerződési feltételeket alkalmazó adhéziós szerződések jogszerű tartalmáért, másfelől a fogyasztóvédelmi szabályok betartásáért, harmadsorban pedig az egyes szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítéséért. Ez előbbi esetekben a Ptk. 1959. évi IV. törvény szabályai az irányadók, kiegészítve az egyéb idevonatkozó jogszabályokkal, bírósági határozatokkal, kollégiumi állásfoglalásokkal.⁴⁵ Témánk szempontjából az első kérdéskör a legfontosabb, mert az minden szerződésre alkalmazható. Terjedelmi korlátok miatt az egyes szerződés-

⁴⁵ Pl. Hpt., a fogyasztóval kötött szerződésben tisztességtelennek minősülő feltételekről szóló 18/1999. (II. 5.) Korm. rendelet; a betéti kamat, az értékpapírok hozama és a teljes hiteldíj mutató számításáról és közzétételéről szóló 41/1997. (III. 5.) Korm. rendelet; PK 226. szám; EBH2000. 328. II.; BH2006. 111.; BH2000. 154. II.; BH1997. 594. I.

sekhez kapcsolódó felelősség és a fogyasztóvédelmi szabályok ismeretétől, elemzésétől itt el kell tekinteni, mivel ahány ügylettípus (hitel, kölcsön, lízing, számla, kártya, betét, széf stb.), annyi féleképpen alakulnak a felek jogai és kötelezettségei. Általánosságban csak az alapelveket lehet közös követelményként említeni: jóhiszeműség és rendeltetésszerű joggyakorlás, együttműködési kötelezettség, illetve a szerződésszerű teljesítés. Sajnálatos ugyanakkor, hogy a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény csak a fogyasztási kölcsönről rendelkezik, holott a hatékonyabb fellépés érdekében az egész pénz- és hiteléletre (bank, biztosítás, tőzsde) vonatkozó szabályozásra lenne szükség.

3.a. Általános szerződési feltételek

Az általános szerződési feltételek⁴⁶ (továbbiakban ÁSZF) éreztetik, keltik leginkább az ügyfelekben a kiszolgáltatottság érzését, a mellérendeltség és a szerződő felek közötti egyensúly felbomlását. Általános szerződési feltételnek minősül az olyan szerződési feltétel, amelyet az egyik fél több szerződés megkötése céljából egyoldalúan, a másik fél közreműködése nélkül előre meghatároz, és amelyet a felek egyedileg nem tárgyaltak meg. A fogyasztót védő rendelkezés, hogy az ÁSZF-et használó felet terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták. További követelmény, hogy az ügyfél számára lehetővé kell tenni, hogy az ÁSZF tartalmát megismerhesse, és azt kifejezetten vagy ráutaló magatartással elfogadja, továbbá fel kell hívni a figyelmét a szokásos gyakorlattól eltérő rendelkezésekre. Ellenkező esetben ezek az általános kikötések nem válnak a szerződés részévé, ami a hiteléletben valójában a szerződés semmisségét eredményezi, mivel ma már szinte mindegyik pénzintézet teljes mértékben kidolgozott formulákat, sablonokat alkalmaz. A bankok ritka, kivételes esetekben, az ügyfél személyére, az ügylet összegének nagyságára tekintettel kötnek egyedi szerződést.

Ezzel kapcsolatban az egyedileg meg nem tárgyalt ÁSZF-ek tisztességtelensége a legproblémásabb kérdéskör. A tisztességtelenség szubjektív oldalán a jóhiszeműség és tisztesség követelményének

---

⁴⁶ Részletesen a Ptk 205-209. § szabályozza.

megsértése áll,⁴⁷ objektív oldalon az egyoldalúan és indokolatlanul a szerződést kötő fél hátrányára megállapított szerződési feltétel található. Ennek vizsgálatakor figyelembe kell venni a szerződéskötéskor fennálló minden olyan körülményt, amely a szerződés megkötésére vezetett, továbbá a kikötött szolgáltatás természetét, az érintett feltételeknek a szerződés más feltételeivel vagy más szerződésekkel való kapcsolatát. A könnyebb eligazodás és a jogbiztonság érdekében a jogalkotó lehetővé teszi, hogy külön jogszabályban meghatározhatóak azok a feltételek, amelyek a fogyasztói szerződésben tisztességtelennek minősülnek, vagy amelyeket az ellenkező bizonyításáig tisztességtelennek kell tekinteni. Ezzel összhangban ültette át a fogyasztóval kötött szerződésben tisztességtelennek minősülő feltételekről szóló 18/1999. (II. 5.) Korm. rendelet a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 93/13/EGK tanácsi irányelv mellékletét. A rendelet – az irányelvhez hasonlóan ugyancsak példálózó jelleggel – egy fekete és egy szürke listát határoz meg.⁴⁸ A fekete listán szereplő kikötések minden esetben tisztességtelennek

⁴⁷ Érdekeség, hogy a Ptk-ban ez az egyetlen hely a bevezető rendelkezéseken kívül, ahol a jogszabály ismételten hivatkozik a jóhiszeműsége és a tisztességre.

⁴⁸ Példálózva az 18/1999. (II. 5.) Korm. rendeletről: 1. § (1) A fogyasztói szerződésben *tisztességtelennek minősül* különösen az a szerződési feltétel, amely a) a szerződés bármely feltételének értelmezésére a fogyasztóval szerződő felet egyoldalúan jogosítja b) kizárólagosan a fogyasztóval szerződő felet jogosítja fel annak megállapítására, hogy teljesítése szerződésszerű-e c) a fogyasztót teljesítésre kötelezi abban az esetben is, ha a fogyasztóval szerződő fél nem teljesíti a szerződést d) lehetővé teszi, hogy a fogyasztóval szerződő fél a szerződéstől bármikor elálljon, vagy azt felmondja, ha a fogyasztó ugyanerre nem jogosult e) kizárja, hogy a fogyasztó a szerződés megszűnésekor visszakövetelje a már teljesített, ellenszolgáltatás nélküli szolgáltatását, ide nem értve, ha a szerződés megszűnésére szerződésszegés következtében kerül sor ... 2. § A fogyasztói szerződésben *ellenkező bizonyításáig tisztességtelennek kell tekinteni* különösen azt a szerződési feltételt, amely a) a fogyasztó meghatározott magatartását szerződési nyilatkozata megtételének vagy elmulasztásának minősíti, ha a magatartás tanúsítására nyitva álló határidő ésszerűtlenül rövid b) a fogyasztó nyilatkozatának megtételére ésszerűtlen alaki követelményeket támaszt c) meghosszabbítja a határozott időre kötött szerződést, ha a fogyasztó másként nem nyilatkozik, feltéve, hogy a nyilatkozat megtételére nyitva álló határidő ésszerűtlenül rövid d) lehetővé teszi, hogy a fogyasztóval szerződő fél a szerződést egyoldalúan, a szerződésben meghatározott alapos ok nélkül módosítsa, különösen, hogy a szerződésben megállapított pénzbeli ellenszolgáltatás mértékét megemlje, vagy lehetővé teszi, hogy a fogyasztóval szerződő fél a szerződést egyoldalúan, a szerződésben meghatározott alapos okkal módosítsa, ha ilyen esetben a fogyasztó nem jogosult a szerződéstől azonnali hatállyal elállni, vagy azt felmondani ... Lásd még EBH 2005. 1333. II.

minősülnek, a szürke listába tartozók pedig csak vélelmezetten tisztességtelenek, azaz a feltételt állító félnek lehetősége van az ellenkező bizonyítására. Amennyiben nem kíván ellenbizonyítani, vagy a bizonyítás sikertelen, a feltétel tisztességtelennek minősül. Természetesen nem minősülhet tisztességtelennek az a szerződési feltétel, amelyet jogszabály állapít meg, vagy amelyet jogszabály előírásának megfelelően határoztak meg, bár ekkor az alkotmánybírói normakontroll lehetősége nyílik meg.

3.b. Igényérvényesítés

Az általános szerződési feltételként a szerződés részévé váló tisztességtelen kikötést a sérelmet szenvedett fél megtámadhatja. Az ügyfelek nagy többsége ugyanis nem rendelkezik jogi végzettséggel, így nem ismerik, milyen lehetőségeik vannak valós vagy vélt sérelmeik orvoslására. A jogalkotó ezt figyelembe veszi, és lehetővé teszi, hogy külön jogszabályban meghatározott szervezet is kérheti a bíróságtól a tisztességtelenség megállapítását, még abban az esetben is, ha már nyilvánosságra hozták, megismerhetővé tették, de még egyáltalán nem került alkalmazásra. A Ptk. II. 5. szakasza a következő szervezeteket határozza meg: ügyész, miniszter, országos hatáskörű szerv és központi hivatal vezetője, (fő)jegyző, gazdasági, szakmai kamara, érdekképviseleti szervezet, fogyasztói érdekek képviseletét ellátó társadalmi szervezet, valamint az Európai Gazdasági Térség bármely tagállamának joga alapján létrejött minősített szervezet, amely a fogyasztók védelme céljából a jogsértéstől eltiltó határozatokról szóló 98/27/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv 4. cikkének (3) bekezdése alapján az Európai Unió Hivatalos Lapjában közzétett jegyzéken szerepel.

A tisztességtelen kikötés érvénytelenségét főszabályként bíróság mondja ki a kikötés alkalmazójával szerződő valamennyi félre kiterjedő hatállyal.⁴⁹ A törvény ezen kívül, kivételesen a szerződések jogá-

---

⁴⁹ A per az ellen is megindítható, aki a fogyasztókkal történő szerződéskötések céljából meghatározott és megismerhetővé tett tisztességtelen általános szerződési feltétel alkalmazását nyilvánosan ajánlja. A bíróság, ha megállapítja a sérelmes általános szerződési feltétel tisztességtelenségét, azt – alkalmazása esetére – érvénytelenné nyilvánítja, és eltilt az alkalmazásra ajánlástól.

nak legszigorúbb szankcióját, a semmisséget is megállapítja olyan fogyasztói szerződésben alkalmazott tisztességtelen kikötések tekintetében, amelyeket egyoldalúan, előre határozott meg a szolgáltató, és egyedileg nem tárgyalta meg az ügyféllel. Erre a semmisségre csak a fogyasztó érdekében lehet hivatkozni, s mivel a törvény erejénél fogva semmis, ez esetben nem szükséges bírósághoz sem fordulni, természetesen ennek ellenére jogvita lehet belőle. A felelősség így hirtelen megtöbbszöröződik, mivel akikkel a hitelintézet még szerződéses kapcsolatban áll, azokra mind kiterjed a bíróság ítélete, illetve a semmisség. Ez adott esetben több ezer ügyletet is érinthet, amelyekhez ha esetleges kártérítés is kapcsolódik, a pénzügyi intézet számára rendkívüli megterhelést jelenthet, szélsőséges esetben prudens működése is veszélybe kerül, amely tovagyűrűzik felügyeleti eljárásba. Ezért a bankoknak, különösen azoknak a banki jogászoknak, akik a szerződéseket szerkesztik, kivételes figyelmet kell fordítaniuk a jogszabályi és egyéb normatív tartalmú rendelkezések betartására.

4. Összegzés

A magyar hitelélet alkotmányos fogalmi keretei a jogállamiság és szociális piacgazdaság. E két alappillérre épül az egész társadalom működése, amelynek egy jól működő, élénk szegmense a pénzpiac, hitelvilág. Ugyanakkor ez bizonyos követelményeket is támaszt a szereplőkkel kapcsolatban, és ezek betartása, érvényesítése a felelősségen keresztül valósul meg. Hiányosságként jelentkezik a gyér tájékoztatás. Az állampolgárok, ügyfelek zöme a tanulmányban felsorolt felelősségi formákkal nincsen (teljesen) tisztában. Sokszor nem tudják, hogy kihez, kikhez és hova fordulhatnak segítségért. Még több sajtó- és médiatermékre lenne szükség (újságok, kiadványok, prospektusok, közérdekű hirdetések stb.), amelyek közérthető módon, röviden foglalnák össze a szükséges alapismereteket. Ennek eredményeként az állami szervek is hatékonyabban tudnának működni, mivel a bejelentések alapján hamarabb értesülnének a jogtalanságokról, így előbb tudnák azokat orvosolni, amely adott esetben kevesebb károsultat, sértett felet jelenthetne. Kifejezetten pozitív hozzáállás a jogalkotó részéről, hogy az információs egyenlőtlenséget figyelembe veszi, és

lehetőséget biztosít a jogvédő szervezetek számára a fellépésre, végső soron közérdekű kereset benyújtására is. A hiányos tájékoztatás ellenére a hitelintézetekre vonatkozó hazai felelősségrendszerrel megállapítható, hogy jogi szempontból kellően differenciált és megfelelően szabályozott. Az ügyfelek, fogyasztók számára jogaik, igényeik érvényesítésére számos fórum áll rendelkezésre, és a jogállamiság tartalmának megfelelően – mintegy ultima ratio jelleggel – a bíróság öröködi a törvények betartása felett.

A jogalkotás jogpolitikájának időszerű kérdései

A törvények „amennyiben pusztán a külső cselekvésekre és azok törvénytörvényességére vonatkoznak, jogiak; ha azonban azt is követelik, hogy ezek maguk a cselekvések meghatározó alapjai legyenek akkor etikaiak; és akkor mondhatjuk: az elsóvel megegyezés, a cselekvés legalitása, a másodikkal a cselekvés moralitása.”

Kant

1.§. A jogpolitika helye és szerepe a jogalkotásban

1. E Kant-i mottó alapvető összefüggésre hívja föl a figyelmet: a jog erkölcsi megalapozottságának mellőzhetetlenségére, az erkölcs és a jog elválaszthatatlanságára. Ez a jogirodalomban közhelyszerű következtetés, ám a mai közgondolkodásban nem áll előtérben.¹ Viszont a tudományos jogszemlélet hangsúlyozza a moralitás és a legalitás megegyezésének alapvető jelentőségét.

Az erkölcs és a jog elválaszthatatlansága nem csak a modern filozófia fölismérése, hanem már az ókori gondolkodásban (filozófiában és teológiában) is megjelent. Az ősi törvényekben és szentkönyvekben az erkölcsi és jogi szabályok együtt jelentek meg; a világtörténelem nagy törvényalkotói és vallásalapítói ezek megfogalmazásával írták be nevüket a kultúra, az emberi együttélés szabályozásának történetébe. Utalhatunk Hammurabi, Mózes, Szolon, Buddha, Jézus és Mohamed

---

¹ A politikai közgondolkodásban szerepel e nézet vitatott közéleti problémákkal kapcsolatban: lehet, hogy erkölcstelen, de jogszerű. Ez azt fejezi ki, hogy nem a jog erkölcsi tartalma, hanem inkább formális – politikai – jogi – állami meghatározottság nézőpontja áll a gondolkodás és az értékelés előtérben.

törvényeire; az általuk megfogalmazott elvárásokra (parancsokra és ajánlásokra). Az átfogó szabályozás keretében jelentkezett az erkölcs és a jog szerepe.

A civilizáció vívmányaként alakult ki a jogi szabályozás elkülönülése, a jog erkölcstől való elválása – a köz- és magánélet elkülönülésének következtében. A jog alapvetően a közélet szükségleteire szolgál, ám nem jelenti az erkölcstől való függetlenedést.

A szabályozás bonyolultabb rendjén belül a jog sajátos fejlődése bontakozott ki a közéleti és a jelentékeny magánviszonyok rendezésére. Megemlíthető Kleithenesz, Servius Tullius, a római jog és több későbbi kódex (a középkorban).

A civilizáció következtében az uralom részeként a jogalkotás az uralkodók és megbízottak tevékenységeként jelentkezett (az uralkodók a törvényalkotás hatalmát is gyakorolták). A modern társadalmakban szélesebb körűvé vált a jogalkotás, s ehhez kapcsolódóan – demokratikus társadalmakban – a jogalkotás jogpolitikája is kialakult, szerepéhez jutott.

2. A közélet adottságaihoz, formáihoz kötődött a jogalkotás, és a jogi kultúra fejlettségét fejezte ki; uralkodó szemléletté vált politikai és állami jellegének létezése: a köz- és jogi gondolkodás ennek következtében figyelmen kívül hagyja a jogalkotás elkülönültségének külön sajátosságait és a jogpolitika sajátos szerepét. Emiatt szembe kell nézni azzal a leegyszerűsítő fölfogással, amely úgy véli, hogy a jogalkotás

- (a) politikai döntés,
- (b) állami-, kormányzati akarat,
- (c) a jogalkotó önálló céltételezése. Ezekkel szemben
- (d) külön kiemelendő a társadalomirányítás és a jogpolitika közvetítő szerepe a jogalkotásban.

(a) A jogi közgondolkodásban (és a jogelméletben is) elfogadott tétel, hogy „a jog tartalmának kialakítása a politikán alapszik”.¹ Ehhez is kapcsolódó nézet szerint a politika határozza meg a jogot, vagy a politika alkotja a jogot. Ezt a tételt a jogelméleti irodalomban árnyaltabban ragadja meg Szilágyi Péter; szélesebb összefüggésben érzékelteti a jogalkotási folyamatot (három szakaszát elkülönítve), első sza-

---

¹ N. Luhmann: *Rechtssociologie*. Hamburg, 1972. p. 24.

kasznak a politikait tekinti (ezt követi a jogpolitikai-normatív és a jogdogmatikai szakasz). Kifogásolható, hogy politikainak minősíti azt, amit szélesebb körűen a közéleti – kulturális – normatív összefüggéseket jelenti a szabályozási szükséglet föltárása terén. Vitatható e következtetés: a társadalmi viszonyok politikai minősítése „nagy mértékben megszabja a jogi szabályozás lehetőségeit, módszereit és eszközeit”.² Ugyanis nem csupán politikai, hanem jogpolitikai minősítésről van szó – szem előtt tartandó, hogy a közéletben, a társadalom irányításban eltér a jogi szabályozás jelentősége és súlya, s ezen belül közvetlenül a diktatórikus vagy demokratikus körülményektől függ a jogalkotás szerepe. Diktatórikus rendszerekben ugyanis (demokratikus megoldásokkal szemben) az uralkodói akarattól, politikai irányvonalától, az irányító politikai elit szándékaitól függött az, hogy milyen jogszabályokat létesítettek, mellékes volt, hogy jogilag-szakmailag indokolt volt-e valamely jogszabály megalkotása. Így figyelmen kívül maradt a jogi szabályozás specifikus szükséglete.

A jog és jogalkotás politikai minőségének tévhitét erősítő fölfogásnak tekinthető az is, amely figyelmen kívül hagyja a jogalkotás önállóságát, szakmai követelményeinek szükségességét. Ezzel szemben kiemelhető az a jogszociológiai fölismerés: ha a jogalkotásban részérdekeket és napi politikai célokat fejeznek ki, akkor a jogi szabályozás deformálódik. A jogi szabályozásban a szak-, vagy a napi politika túlsúlya a jog túlpolitizáltságát eredményezi, s a jogalkotás napi politikai irányvonal alá rendelődik. Az adott politikai irányítás napi (szűk körű) érdekek érvényesítésére használja föl a jogalkotást, és a jogpolitika közvetítő (szakmai) szerepét mellőzi.

„A jog paragrafusba foglalt politika” – állapítja meg a leegyszerűsítő fölfogás. Így figyelmen kívül marad a jog hatalmi minősége (a szociális és ideológiai hatalomhoz való viszonya), a jog viszonylagos önállósága, főleg az, hogy – bizonyos történelmi körülmények között – „a jog egyben a politikai hatalom korlátja”.³

(b) A közgondolkodás és a publicisztika vitathatatlan megállapításként fogadja el azt az államcentrikus nézetet, hogy az állami szervek alkotják a jogszabályokat (vagy leegyszerűsítve – az állam alkotja

² Szilágyi Péter: Hozzászólás. In: Jogalkotás a jogállamban. Bp. Politikatörténeti Alapítvány. 1993. 87-88. old.

³ Varga József: Jogász a jogalkotásban és a jogalkalmazásban. Állam és Igazgatás. 1977. 3. sz. 195. old.

a törvényeket). Ez a következtetés nincsen tekintettel az államon kívüli (vagy melletti) jogképződésre és jogalkotásra, legfőképpen a szokásjogra,⁴ valamint a konvenciókra, a jogszokásokra és a bíróságok jogfejlesztő vagy derogáló szerepére vagy akár a bírói jogalkotásra. Állami tevékenységnek minősítvén a jogalkotást nem érzékelik az állami és jogi tevékenységek minőségi különbségét, valamint a kormányzati irányítás és a jogalkotás eltérését. Az előző egyoldalú magyarázatból kiindulva kétségtelen tételként, bevett fölfogásként szerepel, hogy a jogszabály állami-kormányzati eszköz: a törvény „a kormányzás döntő és mellözhetetlen eszköze”.⁵ E magyarázat szem elől téveszti, hogy a konszolidált, normális hatalmi rendben a törvény (és általában a jog) az átfogó társadalmi irányítás része – mint magatartás irányítási alrendszer.

A jogalkotás állami jellegének a tévhitével szemben rögzítendő: a jogalkotás jellege eltér a különböző hatalmi rendszerekben; diktatúrákban állami (főleg kormányzati) tevékenységnek, demokráciákban pedig az alkotmány által fölhatalmazott szervek hatáskörébe tartozó jogi döntésnek minősül.

(c) A jogalkotás további magyarázataként említendő az, amely a jogalkotást a jogalkotó akarataként és céljaként fogja föl. S ebből szűrődik le a jogalkotás elszigetelődését föltételező nézet, amely a céltételezés abszolút önállóságát vallja. Ez a megközelítés tételként is megfogalmazódik: a törvény (a jog) a törvényhozó (jogalkotó) akaratát (vagy célját) fejezi ki, vagyis a jogszabályok létesítésével (módosításával) kapcsolatos céltételezést a jogalkotó önállóan végzi, mintha a cél a jogalkotó tudatában alakulna ki, vagyis ő határozza meg (esetleg öncélúan) a jogszabály létesítését vagy módosítását. Ezzel szemben azt kell kiemelni, hogy a jogi cél és akarat megfogalmazása nem tetszőleges, hanem a társadalmi-szabályozási szükségletek alapján nyugszik. Emiatt úgy pontosítandó: a jogalkotó tevékenység – természetete-

---

⁴ A történeti iskolához kapcsolódó szokásjogi fölfogás azt vallja, hogy a szokásjog alakulása „az állami szervek közreműködése és befolyása nélkül, ezektől függetlenül megy végbe”. Peschka Vilmos: *Jogforrás és jogalkotás*. Budapest, 1965. 88. old.

⁵ E nézőpontot érzékelteti e megállapítás: „a jogszabály céljainak meghatározásánál a kormányzati politikának van döntő szerepe”, mivel a jogszabálynak „a kormányzat egész célrendszerére tekintettel kell lennie”. Drinóczi Tímea – Petrétei József: *Jogalkotástan*. Budapest – Pécs, 2004. 185. old.

sen – önálló erőfeszítést igényel a jogi előírás pontos (adekvát) meghatározása (megfogalmazása) végett. Ez az önállóság azonban nem lehet öncélú, hanem a morális (és más normák), valamint a hatalmi környezet befolyásoló szerepén nyugszik. Így a jogi célok meghatározása a jogi szabályozási szükségleteket föltáró jogpolitika terepére tartozik, amely a de lege ferenda javaslatok és jogi szabályozási alternatívák fölvázolása alapján előkészíti a jogalkotói döntést. A jogi cél-tételezést – természetesen több társadalmi tényező közreműködésével (így a politikai, civil, szakmai szervek és a nép kezdeményezése által) fejeződik ki. Erre tekintettel kell elutasítani azt a föltételezést, hogy a jogalkotásban korlátlanul, tetszőlegesen jelöli meg a jogi szabályozás tartalmát, vagyis a jogalkotás céljainak kötöttsége állapítható meg. – R. Stammler hangsúlyozta: a jog nem csak a címzetteknek szól, hanem magát a jogalkotót is kötni akarja.

(d) Az előző megközelítések pontatlanságának kiemelése mellett szükséges hangsúlyozni: a társadalomirányítás a jogpolitikán keresztül (áttételesen) jelöli meg a jogalkotó tevékenységének irányát és a jogi szabályozás alapvető tartalmát. Konkrétabban a társadalomirányítás a közéletben (a gazdasági, a kulturális vagy a szociális szférában) fölvetődő szabályozási gondokra reagál és jelöli meg elvárásait, követelményeit a probléma jellegére tekintettel, s e végett önszabályozásra vagy az erkölcsre, a konvenciókra, szakmai szabályokra, a közigazgatási szabályozásra vagy a jogra hárítja irányvonalának érvényesítését normaalkotás által. A jogra vonatkozóan előtérben kerül a jogpolitika közvetítő szerepe (a társadalompolitika és a jogalkotás között), ezzel megalapozódik a jogalkotás szakmai jellege, adekvát szabályanyaga.

A konszolidált társadalomirányítás nem hagyja figyelmen kívül a jogalkotásra vonatkozó szakmai követelményeket, a jogalkotó jogász tevékenység önállóságát a jogi szabályozás szükségleteinek föltárásában és kezdeményezésében. És külön tényezőként szerepel a jogalkotás jogpolitikája az új jogszabályok kezdeményezésében, elfogadásában és korábbiak módosításában. Ez azonban nem mechanikus transzformálás, hanem erőfeszítést igényel – a jog sajátosságaira tekintettel. Így a jogalkotás jogpolitikája olyan közéleti tevékenység, amely elősegíti közvetítésével a jogi szabályozás szükségleteinek kifejezését, a joganyag fejlesztését.

2.§. A jogi szabályozás szükséglete és a jogi relevancia

1. A jogi szabályozás a modern társadalmakban kapcsolódik az átfogó szabályozási rendszerhez, ennek keretében tölti be hivatását. Alapvető követelménye, hogy beépüljön az átfogó szabályozási rendbe, az erkölcsi, politikai, szakmai és egyéb szabályfajták együttműködésébe, betöltse szerepét a szabályfajták kölcsönösen összefüggő hatásmechanizmusában.

A társadalmi együttélés rendjét biztosító szabályozási szükségletek vagy átfogóak, vagy a mindennapi együttélés részleteire vonatkoznak; elkülönülnek az egész társadalomra, a társadalmi szférákra, a közösségekre és egyének tevékenységére vonatkozó szabályok (a makro-, mezo- és mikroszintű szabályozás). A szabályozás szükségletei társadalmi jelentőségüktől függően különböző normafajtákban fejeződnek ki az adott normatív rend keretében.

A társadalom normatív rendjében különböző szabályfajták között specifikus összefüggés (és elhelyezkedés is) kialakul, a különböző életviszonyok jellege és jelentősége szerint. A szabályozási rend a társadalmi együttélés és együttműködés változó adottságaira épül, s ezekből fakadnak a megújuló szabályozási szükségletek, a különböző normafajtákban. A társadalmi-történeti fejlődés a tartósan létező normafajták változását és új normafajták kibontakozását eredményezi.

A társadalmi normarend fejlettsége jelentősen eltér az ókori-középkori és a modern társadalmakban. Korábban összefonódottan léteztek és hatottak, a modern viszonyok között a különböző normafajták tartalmilag határozottan eltérnek és bizonyos önállóságra tesznek szert, meghonosodik önfejlődésük, önszabályozásuk. (Ezek elemzése külön társadalomelméleti problémává vált.)

Ennek a fejlődési trendnek a következménye a szabályozási rend bonyolultsága és összehangoltságának követelménye. S ehhez kapcsolódik a normatív rend tagozódásának és belső viszonyainak megismerése és kezelése, a különböző normafajták sajátos gondjaként kapcsolódásuk és kölcsönhatásuk tisztázása, ütközésük (konfliktusaik) föltárása és föloldása.

A jogi szabályozás vonatkozásában előtérbe kerülő probléma az ius és non-ius elkülönülése és összekapcsolódása. Ennek tisztázása vezet el a jog sajátosságainak tudatosításához és szerepének érvényesítésé-

hez, az átfogó szabályozási rendben más normafajtákkal való együttműködéshez, a közös szabályozási szükségletek sajátos pontosságához. A belső rend kiépítése és működése természetesen a társadalomirányítás követelményein nyugszik, s ehhez kapcsolódik a jogi szabályozás kimunkáltságát és hatékonyságát illetően a jogpolitika, amely e keretben a jog sajátos szerepének megvalósítása végett külön foglalkozik a jogi szabályozás tudatos fejlesztésével, s ennek egyik alapvető oldala a jogalkotás. Ez azokat a szabályozási igényeket fejezi ki, amelyek jogilag rendezhetők; a társadalmi együttélés különböző oldalainak szabályozási szükségletei közül a jog által érvényesíthetőket kijelöli-kiválasztja.

A jogalkotás elkülönült szerepe maga után vonja a jogpolitika specifikálódását, vagyis a jogalkotás jogpolitikájának elkülönülését, amelynek alapvető rendeltetése így az, hogy a szabályozási rend szükségletei alapján (a különböző társadalmi szférákban) biztosítsa a jogi szabályozást specifikus megoldásaival és eszközeivel. És szem előtt tartja, hogy a jogalkotásban (a törvényhozásban) építeni kell egyéb társadalmi szabályokra, a meghonosodott viselkedési mintákra.

Az előzőekre vonatkozik Sumner következtetése: „A törvényhozásnak, ha erős akar lenni, összhangban kell állnia a viselkedési normákkal”, különben: a „törvények hatástalanok maradnak”.⁶ Emiatt állapította meg Montesquieu: Ha egy törvény megalkotása nem szükséges, akkor nem kell megalkotni – és megjegyezte: Szolon nagysága nemcsak abban állt, hogy a legjobb törvényt adta Athénnek, hanem a legmegfelelőbbet is. Ez az elv lényegében jogpolitikai alapelv is, hiszen a jogpolitika belső vitái során kell eldönteni, hogy valamilyen szabályozási igény lehet-e jogi eszközökkel-formákkal megragadható – ezekből következően megfelelő.

A megfelelő jogszabályok kidolgozása lényegében a jogi szabályozás szükségleteinek a pontos föltárása és jogilag relevánssá minősítésén alapszik. Ennek biztosítása végett szükséges a jogalkotás folyamatába való illetéktelen beavatkozás veszélyének elhárítása. A szabályozási szükséglet adekvát fölismerése védettséget jelent azzal a veszéllyel szemben, hogy a valódi szükséglet helyett „valamilyen hivatali érdek váljék a szabályozás vagy az újraszabályozás indítékává”.⁷ Ugyanis valamely életviszony (tényállás) jogilag relevánsnak minősít-

⁶ Sumner, W. G.: Népszokások. Budapest, 1981. 819. old.

⁷ Szilágyi Péter: Jogi alaptan. 240. old. E vonatkozásban idézendő: a jogalkotás eljárási folyamatában biztosítani kell „a jogalkotás jogszerű lefolyását ...” Drinóczi Tímea – Petrétei József: id. m. 84. old.

tése akkor indokolt, ha az jogilag kivihető-érvényesíthető és hozzájárul a társadalmi együttélés átfogó rendezéséhez. (Ezt ragadja meg a jogpolitika a jogi relevancia szükségességének föltárásával, megjelölésével.)

A valódi jogi szabályozási szükséglet adekvát megragadása a jogi relevancia megállapításában testsül meg. E vonatkozásban viszont hangsúlyozandó: nem minden szabályozási szükséglet fejeződik ki a jogi relevancia rögzítésében, sok esetben szabályozási szükségletek figyelmen kívül maradnak, olykor bizonyos kezdeményezések ellenére is elmarad jogilag fontos szabályozási szükségletek relevánssá minősítése. Vagyis a jogi szabályozás szükséglete nem azonosítható a jogi relevanciával. Gyakran tapasztalható olyan eset, amely jogi szabályozást követelne, még sincs jogilag rögzítve releváns jogszabályként. Ez a probléma elvezet a joghézag megállapításához vagy a jogalkotás fogyatékoságához.

2. A formális jogi nézőpont úgy véli, hogy a jogalkotás lényegében a mindennapi együttélésben a jogilag releváns magatartásokat határozza meg és a jogi relevancia meghatározása a jogalkotó szubjektív megítélésén alapszik, holott ez a történelmi előzményeken, az adott időszak társadalmi kötöttségein-korlátain, a kor követelményein, a jogi kultúrán és a jog szerves fejlődésén nyugszik. Az átfogó összefüggések tisztázása az általános jogpolitika dolga, s ezt tovább pontosítják az ágazati jogpolitikák. További problémát jelent a jogi relevancia jogági konkretizálása ágazati jogpolitikai koncepció alapján.

A jog sajátos tagozódása lehetővé teszi az életviszonyok sajátosságaira és a jogi szabályozás jellegére (tartalmára) épülő választást az ágazati jogi felelősség kiválasztása és érvényesítése. Ez alapozza meg a jogilag relevánsnak minősített magatartás hatékony rendezését. – Ily módon a jogpolitika előkészíti a jog (releváns) előírásainak meghatározását a különböző jogágakban; vagyis az ágazati jogpolitika a jogi szabályozás indokoltságának eldöntését, szakszerű megállapítását alapozza meg. Sok esetben az ágazati jogpolitikák is befolyásolják a jogi relevancia földolgozását, (fejlettségét vagy elmaradottságát), a jogi szabályanyagba való befogadást. Ezt alapvetően a jogdogmatikai fejlettség és a jogalkalmazási gyakorlat színvonala és az adott tételes jogtudomány művelőinek alapossága és fölkészültsége határozza meg. (Emiatt adódik a különbség a vagyoni vagy a munkaviszonyok, az

alkotmányos vagy a büntető viszonyok jogi szabályozási szükségleteinek adekvát tükrözése szempontjából.

Ezen elvi-szakmai követelmény ellenére következik be – némely jogrendszerekben – bizonyos hatalmi tényezők nyomására az, hogy olyan jogszabályok születnek, amelyek nem reális jogi szükségleteket fejeznek ki. Ez esetben a jogalkotók jogilag relevánsnak minősítik olyan életviszonyok rendezését célzó kezdeményezéseket, amelyek jogilag kivihetetlenek. Ennek következménye, hogy a megalapozatlanul létesített jogszabályok döglött jogszabályokként szerepelnek (csupán kihirdetve vannak, de nem érvényesülnek – mintha nem lennének); más esetben a jogalkalmazás derogálja ezeket.

A jogi szabályozás ellentmondásosságának és a jogi relevancia pontatlanságának a következménye – a jog tekintélyének elenyészése vagy elvesztése. Emiatt állítandó előtérbe a jogpolitika szűrő szerepe, különösen az ágazati jogpolitikák képesek hatékonyan korlátozni az illetéktelen beavatkozásokat, hogy ne kerüljenek a jogi szabályozás keretébe olyan jogszabályok, amelyek nem épülnek reális jogi szabályozási szükségletekre.

A jogi relevanciát pontatlanul rögzítő joggyakorlat vonatkozásában a káros következmények elhárításának elkerülése végett hasznosnak tűnik a modern jogelméleti értékelést is idézni, eszerint a szakmailag megalapozatlan jogszabályok rendszerének fönntartására irányuló kísérletek elvetéléséhez, katasztrófájához vezetnek: az „(5) egymásnak ellentmondó vagy (6) olyan magatartást előíró szabályok törvénybe foglalása, amelyeket az érintettek nem tudnak teljesíteni. (7) A szabályok olyan gyakori változtatása, hogy az emberek nem tudják hozzájuk igazítani magatartásukat.”⁸

A jogelmélet által jelzett negatív következmények jogpolitikai jelzést és erőfeszítést igényel az egymásnak ellentmondó jogszabályok kiiktatása, az érvényesíthetetlen jogi előírások megalkotásának megakadályozása, vagy a jogszabályok gyakori változtatása. Ezen túl – átfogóan minden olyan jogalkotási kezdeményezéssel kapcsolatban – a jogpolitika föllépése szükséges a jogi szabályozás adekvát szükségleteinek a pontos megragadása érdekében. A jogpolitika e hivatásának teljesítését általában az elméleti – tudati – szemléleti tisztázatlanság (vagy a külső szakszerűtlen befolyás) váltja ki, emiatt szükséges a jogalkotás szemléletének kérdéseivel foglalkozni.

⁸ Lon Fuller: Az erkölcs, ami lehetővé teszi a jogot. In: Joguralom és jogállam. Budapest, 1995. 114. old.

A jogi relevanciához kapcsolódó érvényesítés vagy érvényesíthetlenség gondja a jogalkotás különböző fajtáiban eltérően vetődik föl, s ez jogpolitikai elemzést-tudatosítást tesz szükségessé. Emiatt szükséges a jogalkotás jogpolitikai szemléletének elemzése, fejlődési tendenciájának áttekintése.

3.§. A jogalkotás jogpolitikai szemléletének fejlődése

1. A jogi kultúra fejlettségi szintje nyilvánul meg a jogra vonatkozó és a jogról való közgondolkodásban, különösen a jogalkotás lehetőségeit és tartalmát illető jogi közmeggyőződésben, és jogszemléletben. A különböző történeti korszakokban az uralkodó közgondolkodásnak (közszellemnek) megfelelően fogták föl a jogalkotás szerepét, lényegét. Leegyszerűsítve: az ókori-középkori jogi gondolkodás a jogalkotást isteni vagy uralkodói akaratból származtatta, a modern kor viszont köz- vagy népakaratból (a népszuverenitásból) vezette, illetve vezeti le.

A modern jogrendszerek fejlődésében a jogalkotás szemléleti változása állapítható meg. A kezdeti polgári demokratikus jogalkotást áthatotta (a) a közvetlen népi alkotmányozás és törvényhozás, ezt meghaladta (b) a törvényhozás korlátlansága, ezt pedig (c) a jogalkotás alkotmányos fölügyelete és a törvényesség; (d) a modern jogalkotás követelményévé vált az emberi jogok védelme, sőt előtérbe kerül (e) a nemzetközi dokumentumok jelentősége a jogi értékek realizálásával kapcsolatban.

a) A polgári jogrendszerek kialakulásakor a forradalmi átalakulás folyamatában radikális igényként, plebejus követelményként előtérben állt a népi jogalkotás, a népszuverenitás gondolatának megvalósításával kapcsolatban a népi törvényhozás. Ezt a kívánalmat már az Ember és Polgár Jogainak Deklarációja is megfogalmazta: „A törvény a közakarat kifejezése; minden polgárt megillet az a jog, hogy a törvényalkotásban személyesen vagy képviselője útján részt vegyen.” (6.§.) – A népi jogalkotás követelménye arra irányult, hogy a nép maga építse ki a jogrendet, közvetlen hatalomgyakorlás alapján alkosson törvényeket.

A polgári plebejus követelmények között vetődött föl a népi alkotmányozás, vagyis az a követelmény, hogy népi döntéssel létesítsék

a társadalom alapvető normáját; ennek közvetlen demokratikus formájaként alakultak ki az alkotmányozó gyűlések. E szemlélethez kapcsolódott a jogi tevékenység többretűvé válásának fölismerése: az alkotmányozás és a törvényhozás elkülönülése.

A közvetlen demokráciára vonatkozó irányzat fokozatosan módosult, és uralkodóvá vált a parlamenti törvényhozás döntő szerepét való szemlélet. Fölénybe került a parlament jogalkotási monopóliuma. (Gyakorlatilag több közéleti rendben elenyészett a népi alkotmányozás és törvényhozás igénye, a későbbiekben azonban olykor fölvetődött (tehát teljesen nem iktatódott ki a közgondolkodásból).⁹

b) A polgári jogszemléletben a népképviselőt egyoldalú abszolutizálása maga után vonta a törvényhozás korlát-nélküliségének hitét. Ezzel kapcsolatban említhető a brit doktrína, miszerint a parlament „mindent megtehet, kivéve azt, hogy férfit nővé, és nőt férfivé változtasson”. E magyarázat szerint arra következtettek, hogy a törvényhozás bármilyen korlátozása – antidemokratikus, vagyis a parlament mindenható: bármely életviszonyt rendezhet törvény formájában, vagyis a törvényhozó hatalom elvileg korlátlan és föltétlen. – Ez összegeződik az angol alkotmányjogi szemléletben ily módon: a szuverenitás lényegében – „a jogalkotás bármilyen jogi korlátozástól való mentessége”. (Dicey)

Az előző fölfogás alapján vetették el a képviselők kötött mandátumát, és nem érvényesítették a képviselők visszahívási jogát. Alapelveként rögzítették a képviselőknek a választóktól való függetlenségét – a helyi-partikuláris kötöttségekkel szemben. – Megjegyzendő: még a mai angol jogirodalom is azt vallja, hogy a legfőbb törvényhozó jogköre formálisan nincsen korlátozva, de a törvényhozás során eleget tesznek az igazságosság és erkölcs követelményeinek.¹⁰

A további jogfejlődésben az előző magyarázatot fokozatosan meghaladták, alapvető tétellé vált, hogy még a legfőbb jogalkotó szerv sem tehet akármit a törvények tartalmává. A közéleti és jogi gondolkodás fölismerte a korlátok beépítésének szükségességét; elfogadottá vált: a törvényhozás hatáskörét alkotmány határozza meg, s „így tartalmi korlátokat állít föl számára”,¹¹ tehát nem korlátlan a tevékenysége, hanem alkotmányosan kötött.

⁹ Ld. Samu Mihály: Népi hatalom – modern alkotmányosság – jogpolitika. In: Szárszó. '93 Budapest (Püski), 1993. 652-662. old.

¹⁰ Hart: A jog fogalma. Budapest, 1995. 236. old.

¹¹ Hart: id.m. 86. old.

c) Az alkotmány törvényhozást korlátozó és szabályozó szerepe alapvetően az amerikai köz- és jogéletben tisztázódott. Különösen jelentős megnyilvánulása, hogy határozott meggyőződéssé vált: kötelességeket teljesít a törvényhozó. Így például az USA Alkotmányának módosítása (amendment) rögzítette: a kongresszus nem alkothat olyan törvényt, amely korlátozza a szólásszabadságot, nem függesztheti föl a habeas corpus intézményét (csak lázadás esetén). Az alkotmány V. kiegészítése így rendelkezik: egyetlen személyt sem lehet megfosztani „törvényes eljárás nélkül életétől, szabadságától vagy tulajdonától”. Továbbá nem nyilváníthat uralkodóvá valamely vallást és valamely vallás gyakorlását nem tilthatja el. És nem korlátozhatja a gyülekezési, egyesülési, panasz- és kérvényezési jogot. Majd intézményesült a törvényhozás alkotmányosságának védelme, fölügyelete.

A nemzetközi jogirodalom észak-amerikai vívmányaként nyugtázta: „Az amerikai bíróságoknak az a joga, hogy kimondhassák a törvények alkotmányba ütköző voltát, az egyik legerőteljesebb akadály, amit valaha is szembeszögeztek a politikai csoportosulások zsarnokságával.”¹² Így meghonosodott a bírósági alkotmányvédelem, bírósági bírálhatták el a bizonyos törvények alkotmányosságát.

A korábbi korlátlan törvényhozás igazolásával szemben megfogalmazták azt a tételt, hogy a parlament törvényhozó tevékenysége nem korlátlan és föltétlen, mert az alkotmány előírásainak megfelelő lehet a törvényalkotó hatásköre, és a bíróság alkotmányos ellenőrző-korlátozó szerepe érvényesül.

A jogalkotás korlátlanságának meghaladása és alkotmányos bírói fölügyeletének kikristályosodásával a hatáskörök tisztázása és az alkotmányos fölügyelet szervezeti megoldása alakult ki. Ezek konkréti-zálásaként a jogalkotás alapvető tartalmává vált az alkotmányosság és a törvényesség értékének megvalósítása.

d) A jogalkotás törvényessége a polgári átalakulásban az önkény kirekesztése mellett átfogóan az emberi jogok biztosítására irányul, amely első helyen tartalmazza az emberi élet és méltóság tiszteletét és védelmét, a törvény előtti egyenlőséget és szabadságjogokat. Összegezően a jogalkotás törvényességének hivatása – az emberi jogok átfogó jogvédelme.

Ennek XIX. századi kifejezését idézhetjük Kossuth Lajos tételeként: az egyéni jogokat a törvényhozás sem módosíthatja, sem el nem törölheti. Emellett utalhatunk a

¹² A. d. Tocqueville: A demokrácia Amerikában. Budapest, 1983. 109. old.

XX. század emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi dokumentumaira és az egyedi államok alkotmányainak emberi-állampolgári jogokat rögzítő-bővülő rendelkezéseire.

e) A jogalkotás tartalmi követelményei a nemzetközi irodalomban is megfogalmazódtak, előtérbe állították az emberi méltóság biztosítását, a személyek jogvédelmét és a személyes felelősséget (a közügyek intézése kapcsán a politikai és a büntetőjogi felelősségre vonás lehetőségét is). Nemzetközi egyezmények tilalmazzák az ember megalázását (pl. tortúra), elítélték az emberek-közösségek (népek, fajok, nemzetek) bántalmazását, diszkriminációját, elítélték a kollektív büntetést, külön nemzetközi bűncselekménynek minősítették közösségek kiirtását (genocídium, etnocídium). A nemzetközi és alkotmányos jogvédelem (és tilalmak) mellett az államok (kormányzatok) számára is születnek nemzetközi elvárások és tilalmak, így pozitív nemzetközi követelményként írják elő nemcsak a polgári és a politikai jogok biztosítását, hanem a szociális, gazdasági, kulturális-oktatási jogok érvényesítését, és a közösségek kollektív jogainak, az önrendelkezési jognak a garانتálását.

A jogalkotás (s ezen belül a törvényhozás) szemléletébe így beívódott elemi követelményként az alkotmányos és nemzetközi jogi előírások tisztelete, tételeinek következetes követése. – E szemlélet realizálását biztosítja a jogászai szakmai tudás és gyakorlat.

A jogalkotás jogszemléletének demokratikus fejlődése érzékelteti sajtószzerű fejlődését, amely a korlátlanság tételétől eljutott az alkotmányos kötöttségek megállapításáig és a nemzetközi előírások elfogadásáig és realizálásáig. E szemléleti fejlődés szükségszerűen vonja maga után a jogi-szakmai követelmények jelentőségének hangsúlyozását. Emiatt jogpolitikai követelménnyé vált a szakmai tudás színvonalának fejlesztése által a joggyakorlat humanizálása.

4.§. A jogalkotás jogpolitikájának szakmai irányultsága

1. A jogi szabályozás humanizálásában – a társadalomirányítás által támogatottan – alapvető jelentőségű a jogalkotó tevékenység hatékonysága, önálló aktivitása. Ennek érdekében a jogalkotás jogpolitikája előtérbe állítja a jogi szabályozás szakszerűségét, ennek kezelését, érvényesítését és fejlesztését.

A modern demokratikus jogrendszerek fejlődése nem váltotta ki a jogalkotás elkülönülésével önálló szerepének elmélyülését és következetes érvényesülését. Ennek oka alapvetően két tényező; az egyik a jogalkotás hatalmi-politikus befolyásolásának határozatlansága és a másik a jogász-szaktevékenység fejlettségi szintje, önálló szerepének gyöngesége.

A jogalkotás hivatásának teljesítését jelentékenyen akadályozza az, hogy egyik oldalról a közéleti gyakorlat nem igényli vagy mellőzi (nem fogadja be) a jogalkotás szakmai követelményeit (önállóságát, hatékony szerepét). És a jogalkotásban közéleti-politikai döntéseket, törekvéseket, célokat, terveket, elhatározásokat jogszabályi formába öltöztetnek – a szakmai-jogi követelmények mellőzésével (nem vizsgálva azt, hogy ezek jogilag érvényesíthetők-e). Másik oldalról viszont szerepet játszik a jogász-jogalkotó réteg bizonytalansága, határozott föllépésének hiánya – a jogi-szakmai követelmények érvényesítésével kapcsolatban. Holott jogpolitikai elvárás, hogy a jogszabály feleljen meg „a jogpolitikai elveknek, illeszkedjék be az egységes jogrendszerbe és feleljen meg a jogalkotás szakmai követelményeinek”. (1987. évi XVII. tv. 24.§. (1) bek.)

Kiemelhető szakmai (és jogpolitikai) elvárásként néhány alapelv, amely egyrészt közéleti tudatosítást igényel, másrészt a jogalkotó jogászok részéről a különböző befolyásokkal, követelésekkel (esetleges parancsokkal és késztetésekkel) szemben határozott, jogi-szakmai kiállást követel meg. A jogi-szakmai elvárások spontán módon nem valósulnak meg, ehhez a közéleti elváráshoz kapcsolódó jogász-erőfeszítés és kiállás szükséges. Így a jogalkotásban résztvevő jogászokon is múlik a jogi-szakmai elvárások megvalósítása, ám ehhez közéleti támogatás is szükséges.

A jogász konformizmus (vagy szervilizmus) esetén a jogász-jogalkotó tudomásul veszi a külső késztetéseket, s nem érez lehetőséget (vagy nincs is módja) bizonyos szakmai követelmények érvényesítésére. Emiatt a jogalkotás szakszerűtlen hatalmi-politikai befolyásának elhárítása és a jogász konformizmus meghaladása, köz- és jogpolitikai követelménnyé vált. A jogpolitika jelzi a közélet számára e negatív hatást, és előtérbe állítja a jogalkotó jogászság szakmai tartásának biztosítását. Ennek két követelménye rögzíthető: (a) jogi kultúra

értékeinek érvényesítése a jogalkotás terén és (b) a jogdogmatika szakmai-technikai szabályainak érvényesítése.

a) A jogi kultúra értékei szakmai követelményekben fejeződnek ki, ezek jogász-szakmai tevékenységek által valósíthatók meg, jórészt a jogalkotás területén. A jogpolitika elősegíti: ezek épüljenek be a jogalkotási folyamatba. Közülük kiemelhetünk néhányat (a jogalkotás értékeiként):

- a jogi szabályozás igazságosságának és erkölcsi megalapozottságának biztosítása,
- a jogalkotás törvényességét illető jogi-szakmai elvárások teljesítése,
- a jogi szabályozás stabilitásának biztosítása,
- a jogfejlődés távlataira tekintő előreszabályozás követelményének szem előtt tartása,
- a de lege ferenda javaslatok megrostálása: a jogilag-szakmailag kivihető kezdeményezések fölkarolása, és a jogelveket sértő, megalapozatlan tervek elutasítása,
- a kezdeményezett jogi szabályozással kapcsolatos előzetes hatásvizsgálat,
- a jogalkotás szakszerűségének biztosítása eljárási szabályok által, s ebben az ellenőrzés és a korrekció előtérbe állítása,
- a jogalkalmazás tapasztalatai, jelzései alapján a különböző jogágak jogpolitikai elemzéseinek földolgozása és jogpolitikai koncepcióba foglalása.

Ezen jogpolitikai követelmények részletezésétől eltekinthetünk, mivel ezek szerepelnek a különböző ágazati jogpolitikákban (különösen az alkotmány-jogpolitika, a büntető-jogpolitika vagy a polgári-jogpolitika stb. irányvonalában).

b) Az általános jogpolitika koncepciója előzőben megfogalmazott követelményei a jogdogmatika eredményeire épülnek, szem előtt tartva a jogalkotás specifikus jogtechnikai, módszertani, eljárási szabályait. Ezek közül kiemelhető:

- a generalizáció megfelelő szintje, a tipikus tényállások megragadása,
- a kazuisztikus és a keret- (túl általános) szabályozás mellőzése,
- egyértelmű szövegezés,
- szakmailag szabatos fogalmak használata,

- dogmatikai (joglogikai) pontosság, új jogi megoldások beépítése a hagyományos-koherens rendbe,
- a jogági szabályozás következetessége és a visszacsatolásra épülő fejlesztés, a joggyakorlat alapján,
- a jogszabály hatálya elenyészésének megállapítása vagy a derogáció tudatosítása,
- a jogszabály hatékonyságának és végrehajthatóságának ellenőrzése.

2. A jogalkotás szakszerűségének biztosítása nemcsak a külső negatív befolyások mellőzésének követelményével kapcsolatban vetődik föl, hanem a jogalkotó tevékenység szakmai hiányosságai szempontjából is. Külön gond az, hogy sok demokratikus jogrendszerben nem fektetnek súlyt a jogalkotás szakmai megalapozására – az előzőekben vázolt szakmai elvárások teljesítésére, szakmailag fölkészült szakjogászok (kodifikátorok) képzésére és foglalkoztatására. Gyakran hiányzik a jogalkotásra vonatkozó elméleti tudás, fogyatékos és fölületes az ismeretanyag a jogalkotás dogmatikai követelményeit illetően, s ehhez hozzájárul az, hogy a közéleti irányítás nem fektet súlyt a szakszerű jogalkotás követelményeire, emellett az is, hogy a jogtudomány a törvényelőkészítés, és szerkesztés sajátosságait intenzíven nem elemzi, vagy mellékes témaként kezeli.

További gond: a közéleti és a jogászai közgondolkodásban (és a jogi oktatásban) nem hangsúlyozódik a jogalkotó és jogalkalmazó művelet szakmai-minőségi eltérése és a tudásanyag különbsége. A törvényszerkesztő jogászok (kodifikátorok) szakértői tevékenységét sem a jogtudomány, sem a jogi közismeret határozottan nem különíti el más jogászai tevékenységtől (vagyis nem tudatosodik a külön jogalkotó-szaktudás szükségessége). – Ez abból is következik, hogy korábban a természetjog elveiből következtettek a jogalkotás tartalmára, a jogpozitivizmus pedig a törvényhozást a politika hatáskörébe sorolta, s a jogász a törvényhozó akaratának elemzéséből – sok esetben a politika céljaiból (szándékaiból) – indult ki.

A jogalkotói (kodifikátori) szakértelem fontosságának elhanyagolása vezetett a törvényhozás tudományának kimunkáltságához, noha már a XIX. században fölismerték jelentőségét és több mű született a törvényhozás sajátosságainak magyarázatával kapcsolatban. A XX. században e tudományos kutatás visszaesett, ám e század második felében előtérbe került.¹³ – Megemlítendő, hogy főleg a német jogtu-

---

¹³ A magyar jogelméletben a jogalkotás elemzésének nagyobb súlya mutatkozik meg: Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Budapest, 1965. és Varga Csaba: A kodifikáció mint társadal-

domány termelte ki a jogalkotás dogmatikáját, benne a részlet összefüggéseket (lépéseket vagy szakaszokat) mint a kezdeményezés, a törvénytervezet elkészítése, megvitatása, elfogadása és kihirdetése. E szakaszok további dogmatikai bontása főleg az alkotmányjog tudományának föladata, ám a közéleti oldaluk gondjainak jelzésével – főleg a demokratikus fejlődés alapján – az alkotmányjog politika jelentős szerepe (s ezzel kapcsolatos közéleti elvárás) állapítható meg.

Az előzőek jelzik a jogalkotás szakmai, jogdogmatikai fejlesztését, és azt, hogy a modern jogrendszerekben a kodifikátori (a jogszabály-előkészítő szakértői) tevékenység mellőzhetetlen és jelentékeny presztízse kívánatos. Ez persze nemcsak jogpolitikai kíváncsalom lehet, hanem közéleti elvárás is, midőn a történelmi-társadalmi környezet kedvezően hat a jogalkotás fejlődésére, maradandó kulturális értéket jelentő jogszabályi produktumok előállítására. (Például a közgondolkodásban a tudományos és műszaki alkotáshoz hasonló vívmányként kezelnek egy-egy sikeres kódexet vagy törvényt.) A magyar jogtörténetben a reformkor, az 1848-as és kiegyezés utáni törvények kedvező körülményeket teremtettek, kitűnő (európai szempontból) magas színvonalú törvények megalkotására, így a Csemegi-kódex és más sarkalatos törvények tekinthetők a jogi kultúra sikerének, remekművének.

A jogalkotási szakma tudásanyaga (a különböző jogalkotási fajtákat illetően) tartalmazza a jogi technikák, módszerek, eljárások kidolgozását és alkalmazását. A jogalkotás területén végzett tevékenységeket természetesen önszabályozás biztosítja: így nem csak a jogalkalmazás eljárási szabályai írják elő a jogi tevékenység rendjét (követelményeit), hanem a jogalkotását is, hiszen – Kelsen is hangsúlyozza: „a jog önmaga alkotását is szabályozza”. S ez pedig a jogi-szakmai tudás specifikumainak tudatosításával (ismeretanyagba való összefoglalásával) alapozható meg, amely elősegíti a végrehajtást is. Ily módon „a

---

mi-történelmi jelenség. Budapest, 1979. Megemlíthető K. Eichenberger ilyen irányú elemzése és különösen P. Noll műve (Gesetzgebungslehre. 1973.), és R. Bender tanulmánya (Gesetzgebungslehre – ein neuer Zweig der Rechtswissenschaft? Zeitschrift für Rechtspolitik. 1976.) W. Mainhofer: Gesetzgebungswissenschaft. In: B. Winkler. Wien – New York. 1981. Újabb eredmény pécsi tananyagként: Kiss László – Petrétei József: A törvényhozás alapvonalai. Pécs. 1996. , és Drinóczi Tímea – Petrétei József: Jogalkotástan. Budapest – Pécs, 2004.

jogszabály-előkészítésben biztosított szakmai részvétel az előfeltétele a kifogástalan végrehajtásnak”.¹⁴

A jogalkotás jogpolitikájának alapvető iránya tehát a szakszerűség biztosításához a jogi kultúra vívmányainak alkalmazása, a jogdogmatika fejlesztése és a jogalkotás értékteremtő ambíciójának előtérbe állítása. Különös módon szembe kell nézni a negatív hatásokkal, emiatt kiemelendő a jogi szabályozás belső koherenciájának néhány fogyatékosága.

5.§. A jogalkotás következetessége (rangsora és egyensúlya)

1. A modern társadalmak egyedi jogrendszereinek (és jogcsaládjainak) kiépülése és fejlődése maga után vonta belső rendjük meghonosodását, a jogi tevékenységek elrendeződését. Különösen a jogalkotás, – alkalmazás és – érvényesítés elkülönülését és összehangolódását.

A természetjogi elvárások (és jogpolitikai követelmények alapján) a modern jogfejlődés meghaladta a korábbi társadalmak jogrendszereinek tagolatlanságát, egysíkúságát. Előtérbe került az uralkodó (vagy a vezető réteg, dinasztia) törvényalkotásával szemben a jogalkotás differenciálódása és jogpolitikai kezelése.

A modern jogrendszerekben elkülönül az alkotmányozás, a törvényhozás, a közigazgatási-, bírói jogalkotás, és az önkormányzati (helyi) jogalkotás, valamint a népi törvényhozás, népszavazás a törvény vagy helyi rendelet elfogadásáról vagy megerősítéséről. A jogalkotási fajták eltérése jelentékeny jogpolitikai gondot jelent a bonyolult együttműködés követelményei és ellentmondásai következtében. Némely jogrendszerekben bizonyos egyoldalúság és egyenetlenség állapítható meg, ennek közvetlen oka a társadalomirányítás és a jogpolitika ez irányú fogyatékosága: hiányzik a jogalkotás különböző fajtáinak hierarchikus elrendezése, köztük nem érvényesül a megfelelő rangsor.

A demokratikus jogalkotás belső rangsorát illetően az irodalom hangsúlyozza, hogy az alkotmány áll a jogforrási hierarchia csúcsán, és az állami szervek tagozódásához kapcsolódó egyéb jogalkotási

---

¹⁴ Drinóczi Tímea – Petrétei József: id.m. 98. old.

fajtákra utal. Úgy tűnik e hierarchia különböző problémákat nem rejt, egyoldalúsága érzékelhető viszont abban, hogy a jogforrási hierarchia az állami hierarchiához kötődik, s nem a jogforrások tartalmi eltérését fejezi ki. Ez a jogalkotáson belüli tartalmi kuszaság maga után vonja a jogpolitikai tisztázás szükségességét.

Az előző helyzet miatt szembeszökő jogpolitikai problémák jelentkezhetnek. Ezek között tisztázandó:

- (a) az alkotmányozás és törvényhozás tartalmi és terjedelmi (az alkotmány és a törvény) elkülönülése,
- (b) a közigazgatási jogalkotás helye és szerepe,
- (c) az állami irányítás jogi eszközeinek az indokoltsága,
- (d) az önkormányzati (helyi) jogalkotás, továbbá
- (e) a népszavazás szerepe az alkotmányozásban, valamint a törvények (és helyi jogalkotás) elfogadásában.

a) Alapvető kérdés – a demokratikus jogszemléletben – az alkotmányozás és a törvényhozás tartalmi (érdemi) eltérésének érvényesítése. A sajátos elkülönülést érzékelteti Bibó István megfogalmazása: az alkotmányozó hatalom „a törvényhozó hatalomtól különálló hatalomként a többi hatalom hatáskörelosztását van hivatva megszabni”.¹⁵ Ily módon az alkotmányozó hatalom határozza meg a törvényhozó hatalom hatáskörét. Emiatt kérdés: a törvényhozó hatalom átveheti-e az alkotmány szabályozását (kisajátítható-e az alkotmányozás a törvényhozás által).

Alapvető probléma, hogy a közgondolkodás (és leegyszerűsítő jogszemlélet) a törvényt az alkotmánnyal azonos szintűnek tekinti. Ennek következménye az, hogy ha a közéletben valamilyen alkotmányos probléma fölvetődik, akkor az alkotmányt törvényhozás útján igyekeznek módosítani vagy kiegészíteni. Így elenyészik a minőségi különbség az alkotmány és a törvény (vagyis az alkotmányozás és a törvényhozás) között. Emiatt alapvető jogpolitikai probléma az alkotmány és a törvény tartalmi elkülönítése a társadalomirányítás koncepciójában (és a közéleti-jogi közgondolkodásban).

Az előző problémához kapcsolódik a törvényalkotás túlsúlyának, elsődlegességének félreértelmezése, amely szerint minden jogi szabályozási szükséglet törvény formájában kielégíthető, így mellékes, kisebb jelentőségű jogi kívánalmak törvényi formát ölthetnek. Emiatt

¹⁵ Bibó István: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1986. II. kötet, 387. old.

probléma a törvényhozási tárgyak szakszerű érvényesítése, és a törvényhozás formális szerepre süllyedése (degradálódása), valamint a keretjellegű és szimbolikus törvények megalkotásának gyakorlata. E jelenségek természetesen sértik a demokratikus jogrend követelményét: a megalapozott és kiegyensúlyozott törvényhozás elvárását. Ennek következménye, hogy sok esetben háttérbe szorul (nem valósul meg) az alkotmányjog által meghatározott dogmatika követelmény: a törvényhozási tárgyak következetes érvényesítése a törvényhozó testület tevékenységében, valamint a rendeletalkotás helyének a tisztázatlansága (olykor a törvényhozás helyettesítése rendeletalkotás által).

A törvényhozással kapcsolatban külön probléma, hogy ki (mely szerv) végzi a törvény előkészítését, maga a törvényhozó szerv vagy más. Ennek elméleti tisztázottsága hiányos. Emiatt kristályosodott ki több jogrendszerben az a megoldás, amely a törvények előkészítését, s ebben főleg az egyeztetést és az alternatívák megfogalmazását a közigazgatási szervek hatáskörébe sorolja. Ezt a megközelítést rögzíti Tamás András, mondván: a szakszerűséget és az új jogi szabályozás időszerűségét „elsősorban a közigazgatási szervek vizsgálják és nyilatkoznak arról”. Toábbá „bármilyen jogszabály tervezetét – legtöbb esetben – a közigazgatási szervek dolgozzák ki” ... „közigazgatási eljárásban kell egyeztetni”.¹⁶ E következtetést a mai jogirodalom elfogadja, mégis megfogalmazható a kétség a mai gyakorlat elvi következetességével kapcsolatban.

Az előző fölfogás – hangsúlyozandó – a bevett jogalkotási gyakorlatot fejezi ki, ám ennek pontossága (adekvát mivolta) vitatható, mivel ez lényegében a törvényalkotás kisajátítását jelenti a közigazgatás (és a kormányzat) által. E gyakorlat elemzése és jogpolitikai értékelése tartalmi kifogás fölvetését vonja maga után, a törvény- és a rendeletalkotás szempontjából. Ha csak arra gondolunk, hogy ugyanazon szervek végzik a törvények és a rendeletek előkészítését, már fölvetődik a kérdés: nem kellene-e e két jogforrási formát elkülöníteni tartalmi különbségük okán.

Minden esetre a jelenlegi törvényelőkészítés gyakorlatának elvi igazolása vitatható, elfogadhatatlannak tűnik Bibó István (később tárgyalandó) javaslatára tekintettel.

---

¹⁶ Tamás András: *Legisztika. A jogalkotástan vázlata*. Budapest, 2005. 11-12. old.

b) A jogalkotás rendjének, rangsora biztosításának gondja a törvényhozás és a közigazgatási jogalkotás egyenlensége. Ez utóbbi másodlagossága egyértelműen rögzítve (és elvileg elfogadva) van, mégis némely jogrendszerekben ez a társadalomirányítás következetlenségéből, vagy a jogpolitika fejletlenségéből (olykor hatástalanságából) következően sérelmet szenved. És a közigazgatási jogalkotás gyakorlati túlsúlya jelentkezik (alapvető törvényeket is helyettesítve). Ennek szélsőséges megnyilvánulása a szovjet joggyakorlat, miszerint „a sztálini társadalomszervezés idején közigazgatási utasítások hordták szét a jogként kiadott hatalmi akaratot”.¹⁷

A közigazgatási jogalkotás további problémája más normafajták szabályozási hatáskörébe tartozó életviszonyok rendezésének illetéktelen átvétele vagy közigazgatási jogba foglalása. A különböző jogrendszerekben előfordul, hogy műszaki-technikai, közigazgatási, pénzügyi normákat (olykor szabványokat) foglalnak rendeletbe (közigazgatási normaként). Ez egyrészt a szabályozási rend egyensúlyának a fölborulásához vezet, másrészt a jogászi szabályozás belső szilárdságának elenyészéséhez. Mindkét vonatkozás miatt a jogpolitika – a jogi szabályozás egyensúlya, valamint a jogi szabályozás rangsorának megóvása érdekében – kritikai elemzést és elvi tisztázást végez.

c) A modern kormányzati és közigazgatási szervek gyakorlatában az irányítás érdekében külön útmutatások, irányelvek, határozatok kiadásának gyakorlata honosodott meg. Ezek érvényesítésének kötelező jellegét kifejezik azzal, hogy jogilag is kötelezővé teszik, jogi formába öltöztetik. Ezeket a magyar jogalkotási törvény jogforrási formának tekinti „az állami irányítás egyéb jogi eszközei” elnevezéssel. Ezzel kapcsolatban a jogirodalomban külön problémává vált ennek kezelése, illetve kiiktatása a jogforrási rendszerből.¹⁸

¹⁷ Pokol Béla: Jogelmélet. Budapest, 2005. 172. old.

¹⁸ „Megfontolandó az állami irányítás egyéb jogi eszközei kategória kiiktatása is a jogforrások rendszeréből.” Kiss László: A magyar jogalkotás főbb neuralgikus pontjai. In: Jogalkotás a jogállamban. Budapest, 1993. 32. old. Kiss László ezt a fölvetést arra alapozta, hogy a jogalkotási törvény a szocialista jogalkotás gyakorlatában jogi formát öltött, útmutatások, irányelvek, utasítások intézményét fönntartotta. Tényként állapítja meg: „a politikai dokumentumok és döntések tömkelege bújít bele a jog kényszerzubbonyába”. K. L.: A jogforrási rendszer és a jogalkotás alkotmányos szabályozásának néhány kérdése. In: Emlékkönyv Szentpéteri István születésének 70. évfordulójára. Szeged, 1996. 296. old.

A jogtudomány ezzel a jogalkotási formával nem tud mit kezdeni, mivel a kormányzati-, közigazgatási és jogi eszközök összekeveréséről van szó. Ez esetben az állami-közigazgatási irányítás eszközeit a jogi szabályozás burkába igyekszik foglalni (és befogadni). Ezt negatív módon fogadja (sőt elutasítja) az alkotmányjogi irodalom; idézhető Ádám Antal alkotmánybíró véleménye: ezt a jogi eszközt meg kell szüntetni, mer „hipokrita (öncsaló) és hibrid természetű alakzat”.¹⁹ – Hozzátehetjük: ez a demokratikus jogalkotási jogpolitika elveivel összeegyeztethetetlen, s megállapítható, hogy a korábbi etatisztikus joggyakorlat maradványa, emitt kiiktatandó a jogalkotási fajták közül.

Az előző következtetést támasztja alá a magyar Alkotmánybíróság határozata. Eszerint: „A minisztériumi, egyéb központi állami szervektől származó, jogi iránymutatást tartalmazó leiratok, körlevelek, iránymutatások, útmutatók, állásfoglalások és egyéb formális jogértelmezések” ... sértik a jogállamiság alkotmányos követelményét. (60/1992. (XI. 17.) AB hat.)

d) A népi jogalkotás nagyobb súlyának biztosítása – a modern jogalkotás követelményei közé tartozik nemcsak a helyi önkormányzatok és egyéb intézmények (közttestületek, önkéntes társulások) vonatkozásában, hanem a népi kezdeményezés és törvényhozás tekintetében is.

Radikális utópista, szocialista és plebejus követelés volt némely időszakokban a nép akaratának alkotmányban és törvényekben való kifejezése. Minden esetre a demokratikus jogalkotás jogpolitikai elve a népi törvényhozás, a nép részvétele a jogalkotásban – biztosítandó; emiatt van napirenden a népi alkotmányozás, a törvénytervezetek népi kezdeményezése és a népszavazás. A népi jogalkotást (a törvényhozásban való nép részvételt) azonban nem helyes egyoldalúan előtérbe állítani, ugyanis ezt diktatúrák (demagóg módon demokratikus jogi értékek színlelésére) alkalmazzák.

A magyar jogfejlődés vívmányaként idézhető; a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. tv. 19.§. kimondja: „az állampolgárok – közvetlenül, illetőleg képviseleti szerveik útján – közreműködnek az életviszonyaikat érintő jogszabályok előkészítésében és megalkotásában”. Ennek realizálását szolgálja a társadalmi vita intézménye. Megjegyzendő: ezt a magyar jogrendszerben a jogalkotásról szóló törvény intézményesítette, majd ezt a jogintézményt (az 1990. évi XXXI. tv.) hatályon kívül helyezte (azzal

---

¹⁹ Ádám Antal: A jogalkotás alkotmányosságáról. Jogtudományi Közlöny, 1992. 11. sz. 481. old.

az indokkal, hogy ez az áldemokrácia tipikus intézménye, s ellenkezik a parlamentarizmussal). – Ez az érv a demokratikus jogpolitika szempontjából elfogadhatatlan; emiatt jogpolitikai javaslatként fölvetődik e kikristályosodott demokratikus jogalkotási elv visszafogadása.

Egyébként a demokratikus közéleti gyakorlat általában elfogadja a jogalkotásra vonatkozó kezdeményezéseket, gyakran alkalmaznak törvénytervezetokről szakmai vitákat és meghallgatják a szakmai észrevételeket, kifogásokat és a közéletben a közvélemény által megfogalmazott érveket. Erre tekintettel is jogpolitikai igény a társadalmi vita jogintézményének kötelező rendszeresítése.

2. A jogalkotás egyensúlyának zavara általában a társadalom-irányítás jogpolitikai megalapozottságából következik be, a jogalkotó szervek hatásköre összekuszálódik. Így nem érvényesül az a tétel, hogy a parlament végzi a törvényalkotást, a kormány (vagy a közigazgatás) pedig a rendeletalkotást. Gyakran a kormánynak van döntő szerepe a törvényalkotásban. Ezt a helyzetet napi politikai magyarázatok igazolják, „alkotmányos” tételből vezetik le, hogy a parlament fölruhazza a kormányt bizonyos jogalkotó jogosultságok átvételére, vagyis törvényhozási tárgyak rendeletei szintű szabályozására. Ebből vonja le több irodalmi állásfoglalás e következtetést: a legfontosabb törvénykezdeményező szerv – a kormány.²⁰ Ennek a következtetésnek az az alapja, hogy a törvény kezdeményezése zömmel a kormány és a minisztériumok által történik, és sajátos közigazgatási egyeztetési eljárás zajlik, végül is a kormány dönti el a törvényhozási programot és azt, hogy a parlamentnek előterjeszti (vagy nem) az egyeztetett törvényjavaslatot. Így a parlament törvénykezdeményező és előkészítő szerepét a kormányszervek veszik át (vagyis kisajátítják). S ha ehhez hozzáesszük azt, hogy a parlamenti többség bízza meg a kormányt, akkor a kormány iránti többségi bizalom természetesen eredményezi a kormány által előkészített törvénytervezet elfogadását. – Ebből némely elméleti elemzések a törvényhozás bürokratizálódására vagy a túlpolitizáltságra következtetnek; vagy azt is hangsúlyozzák, hogy (főleg az államigazgatási egyeztetési rendszer miatt) a közigazgatási jogalkotás túlsúlya jelentkezik. – Ilyen körülmények között figyelmen kívül marad, hogy a parlament hatásköre a következőkre „összpontosul:

²⁰ Petrétei József: A törvényhozás elmélete és gyakorlata a parlamentáris demokráciában. Budapest, 2001. 171. old.

- törvényhozás,
- a kormányzati politika alapirányának meghatározása,
- az állam fő tisztségviselőinek megválasztása.²¹

A jogalkotás egyensúlyát befolyásolja az is, hogy az új jogi szabályozási szükségletek megfelelő jogág szabályai között helyezkednek-e el. A jogalkotás (és a jogi szabályozás) egyensúlya sérül, ha valamelyik jogági szabályozás előnyösebb helyzetbe kerül, mint egy másik. (Ez leginkább a büntetőjogi vagy államigazgatási jogi szabályozás preferálásában szokott konkretizálódni.)

A modern jogalkotás egyensúlyával kapcsolatban jogpolitikai gondként vetődik föl a bürokratikus és túlpolitizált jogalkotás elvetése. A hivatalos jogalkotás (bürokratikus torzulása ugyanis az, hogy) a kormányzati döntéseknek, a közigazgatási utasításoknak, (nem jogi tartalmú előírásoknak) jogi formát biztosít, s emellett politikai befolyásra némely közigazgatási és rendészeti tényezők a nem-jogi tartalmú utasításokat jogszabályként rögzítik.

A demokratikus jogalkotás szervezeti rendje alapozza meg a jogalkotó szervek hatáskörének meghatározása alapján a zavarok, egyenetlenségek, következtelenségek elhárítását és jogszabályok összehangolt megalkotását, módosítását és hatálytalanítását. A jogalkotás jogpolitikájának alapvető szerepe van abban, hogy a túlpolitizált és túlbürokratizált jogalkotással szemben a jogi-szakmai követelmények érvényesítését szorgalmazza a fogyatékos (vagy deformálódott) jogalkotással szemben, a jogi-szakmai értékek (és tudás) biztosításával.

Megjegyzendő: a jogalkotás rangsorára és egyensúlyára vonatkozó jogpolitikai követelmény végül is valamely jogrendszer konszolidált rendjét segíti elő. A jogrendszer pedig föltételezi az alkotmányozás, törvényhozás és rendeletalkotás összehangoltságát. A jogrendszer belső egyensúlya hozzájárul a különböző politikai, szociális, gazdasági és kulturális szervek önszabályozásához és együttműködéséhez biztosítván az állami és civil, nem-állami (párt- és érdekvédelmi) tevékenység koordinációját, az állami szervek (kormányzati, közigazgatási, fegyveres tevékenységek) és civil szervek hatáskörének elkülönülését és együttműködését. A jogalkotás jogpolitikája így a hatalmi rendszer belső összhangjának érvényesítését támasztja alá megfelelő jogi-szakmai szabályozás által.

---

²¹ Paczolai Péter: Az alkotmányelmélet fejlődése. Európai kihívás. Budapest, 2003. 78. old.

A német jogirodalomban a jogállamiság egyik működési alapelveként fogják föl az arányosságot (Verhältnismässigkeitsprinzip), amelynek lényege az, hogy a döntési alternatívák közül – gondos mérlegelés alapján – azt kell választani, amelyik a cél megvalósítása számára a legmegfelelőbb. Ez az elv jogpolitikai követelményként magába foglalja a jogalkotási alternatívákat illetően a célok és érdekek, előnyök és hátrányok, és különösen a döntéssel járó veszélyek (az eshetőleges negatív következmények) mérlegelését, végül is a jogi-szakmai követelmények érvényesítését, a szakszerűtlen befolyásokkal szemben.

Ezek az egyenetlenségek vetik föl, hogy szakmai elvárás a jogalkotási fajták alkalmazásának következetessége, arányos szerepük biztosítása, valamelyik fajta túlsúlyának mellőzése. A jogi szabályozás közéleti jelentőségéhez igazodó sokrétűsége megkívánja, hogy a különböző életviszonyok rendezése megfelelő szinten történjen. Ezt veszélyezteti a kontárság, amely külön jogpolitikai elemzést tesz szükségessé.

6.§. Jogpolitika a jogalkotás kontársága ellen (Bibó István javaslata nyomán)

1. Már az ókori gondolkodás is fölismerte a törvényalkotók hozzá nem értését, szakértelmük hiányát. Szolon is hangsúlyozta: az egyszerű szakmák gyakorlásához (kőműves, hajóépítő stb. munkájához) a szakmai ismeret-tudás szükséges, viszont a törvényhozók szakmai ismerettel nem rendelkeznek.

A modern társadalmakban is jelentkezik e probléma, H. Spencer jellemzi a képviselők tevékenységét ily módon: „a képviselők kétes erkölce vastag tudatlansággal párosul. Azt megengedik, hogy a foltóvargasághoz tanulás kell, de a törvények szerkesztéséhez – ami talán kényesebb munka, mint az ócsak csizma megtalpalása –, fölölegesnek tartják a tanulást.” Ezt az összefüggést átfogóbban magyarázza L. Petraszickij, mondván: „A törvényhozást olykor egyéni és csoportérdekek s megfontolások is alakítják.”²²

A jogszociológiai irodalomban jelentős téma a politikusok jogalkotási fölkészültségének bírálata, alkalmatlanságuk, hozzá nem értésük megállapítása. Ezzal kapcsolatban idézhető Kantorowicz következtetése: a bírói kar „mindenesetre sokkalta érettebb a törvényhozóként funkcionáló pártügynökök nagy többségénél.”²³

²² L. Petraszickij: Jog és erkölcs. In: Jog és filozófia. 129. old.

²³ H. Kantorowicz: Küzdelem a jogtudományért. In: Jog és filozófia. Budapest, 1981. 121. old.

A magyar jogi közgondolkodásban és a jogpolitikai szakirodalomban is megfogalmazódott a voluntarisztikus jogalkotási ambíció káros hatása – a hatalmi önérdék és a politikai befolyás érvényesítéseként. Szociológiai fölismerés, hogy a parlamentben a képviselők ötletszerű, tetszőleges (szakszerűtlen) módosítási javaslatok kapcsán nem érzékelik a jogi koherencia szükségességét, nem tudják, hogy valamely törvénytervezet egység, szerves egész, és a módosítás elfogadása fölseríti az egész belső logikáját. Továbbá gond, hogy a jogalkotók nem számolnak azzal, hogy a módosításnak milyen kihatása van más jogszabályokra és az érvényesítés föltételeire. Az átgondolatlan módosítási javaslatok mögött sok esetben bizonyos presztízszempontok is gyöngítik a törvénytervezet színvonalát, s elfogadása esetén a törvény eredményességét, gyakorlatban való érvényesíthetőségét.

Bibó István állapította meg akadémiai székfoglalójában azt a tényt, hogy szakértő szervek „gondos és elmélyült európai szakszerűség jegyében elkészített törvénytervezetei” a törvényhozási folyamatban „kicsinyes hatalmi és politikai változtatásoknak” vannak kitéve. Ez a helyzet a jogalkotás szakszerűtlenségét eredményezi, amelyet Bibó István a kontárság modern ténfoglalásának minősít.

A kontárság kiküszöbölése végett intézményes megoldást javasolt Bibó István. Szükségesnek vélte „egy bizonyos függetlenséggel felruházott szakszerű törvényszerkesztő és egyeztető szerv felállítását”.²⁴ – E javaslat a magyar jogi közgondolkodásban és a jogpolitikában figyelmen kívül maradt. Ám ez nem csupán a magyar jogpolitika, hanem az átfogó demokratikus jogalkotás fejlesztése szempontjából is megfontolandó, nem mehetünk el mellette szó nélkül.

A demokratikus jogalkotás (törvényhozás) intézményes fejlesztése végett részletesebben szükséges kibontani az előző javaslatot. Magától értetődik, hogy e javasolt törvényszerkesztő szerv parlamenti (vagy parlament keretében működő) szervként fogadható el (vagyis nem kormányzati-közigazgatási szervként).

A Bibó-féle javaslat a kicsinyes hatalmi befolyások elhárítása végett hangsúlyozza, hogy e bizottság ne csak törvényszerkesztő, hanem a törvénytervezet előkészítése végett egyeztető is legyen. Ebből kö-

---

²⁴ Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. kötet. Budapest, 1986. 393. old.

vetkeztethetünk arra, hogy nem csupán állami-közigazgatási egyeztetést igényel, ily módon ez a parlament dolgának tekinthető. Ezt erősíti még az az utalás, hogy ez „bizonyos függetlenséggel fölruházott” parlamenti szerv legyen. Így valósulhat meg a szakszerű törvényhozás („a kontárság térnyerésének” visszaszorításával).

Ez a megközelítés összefügg a hatalomkoncentráció megakadályozásának igényével, vagyis a végrehajtó hatalom törvényhozó hatalmat befolyásoló (meghatározó) szerepének keretek közé szorításával. Ugyanis ily módon lehet megoldást találni bizonyos függetlenség biztosításával (Bibó szerint: „esetleg a bírói hatalommal összekapcsolva”).

2. A Bibó István által megfogalmazott összefüggés (helyzet) utalás is a politikusok és a jogász-jogalkotók viszonyára. Ennek hangsúlyozása (és magyarázata) végett szükséges hivatkozni bizonyos folyamatok alakulására, pozitív irányú befolyásolására és a jogpolitika ezzel kapcsolatos szerepére.

A jogfejlődés sajátos útja érzékelhető abban, hogy a jogalkotást nagy uralkodók nevéhez kötötték, majd papokat-prófétákat tekintettek törvényhozóknak, később a papság és a jogtudók rétege lett a jogalkotó. A modern társadalmak fejlődése eredményezte, hogy a jogászréteg elkülönült a jogalkotás és jogalkalmazás ellátására. A jogalkotás szempontjából viszont különös változás, hogy alkotóvá vált a politikusok rétege a parlament működésében, sok esetben szerepeltek a jogalkotás legfőbb alanyaiként. Ám nemcsak a parlamentben, hanem a közigazgatásban és más állami szervezetben, valamint a területi-helyi testületekben (önkormányzatokban) is. (Erre épül az az egyoldalú következtetés, hogy a jogalkotás a politikusok dolga és a jogalkotók lényegében politikai követelményeket fejeznek ki.)

A jogalkotásban a politikusok nagyonn súlya természetszerűnek tűnik és a közgondolkodás ezt tartja elfogadhatónak, sőt a jogi közgondolkodás sem kételkedik e megoldásban. Így ez elfogadott közmegegyezéssé vált. Ezt a közvélekedést azonban kétségbe vonja a jogelméleti irodalom, (főleg Moór Gyula, Bibó István) és néhány újabb jogpolitikai elemzés.

A korrekt értékelés érdekében viszont megjegyzendő: az előbbi közmegegyezés a modern diktatúrák jogalkotásából fakad, mivel a politikai vezetők döntenek a jogalkotás alapvető kérdéseiben, a jogal-

kotásban résztvevő jogászok – lényegében segédmunkásként – a jogszabályok megfogalmazására, jogi formába foglalására szolgálnak.

Elvileg – az előző helyzettel szemben némely demokratikus rendszerekben a jogalkotás szakszerűsége fogyatékos a jogalkotás szakembereinek, hozzáértő jogpolitikusaik részvétele ellenére. E vonatkozásban említi Bibó a kicsinyes befolyásokat, a szakszerűség félreszorítását a politikusok által. Emiatt kerülnek a joganyagba jogilag kihihetetlen, napi politikai érdekeket szolgáló jogszabályok. Így demokratikus jogrendszerekben jogpolitikai követelményként kerül előtérbe a jogszakszerűség biztosításának intézményesítése.

Bibó István javaslata mellett megemlíthető J. S. Mill elképzelése, szerinte szükséges, hogy magasan képzett köztisztviselői szak szempontból dolgozzon ki javaslatokat és terjesszen a parlament elé jóváhagyásra, ezzel együtt törvényelőkészítő bizottság dolgozza ki a törvényeket. Utalhatunk – a tanulságul szolgáló – brit megoldásra: a parlamentnek törvény-előkészítéssel foglalkozó hivatala van (Parliamentary Council Office), amely részt vesz a parlament munkájában, a törvénytervezetek elkészítésében.

A figyelmen kívül hagyott (mellőzött) Bibó-féle javaslat a mai demokratikus fejlődésben szükségszerűen előtérbe kerül, mivel jogszociológiai elemzések és közéleti tapasztalatok arra sarkallják a társadalomirányítást és a jogpolitikát, hogy a kontárság mai érvényesülésének lehetőségével szemben korlátokat építsen ki.

Kiemelhető a magyar jogirodalomban Kiss László elemzése és következtetése, midőn megállapítja a szakmailag alkalmatlan törvények megakadályozásának szükségességét. Ésszerűnek véli, ha beépülnek a törvény-előkészítés mechanizmusába „szűrők”, amelyek képesek útját állni a szakmailag végrehajthatatlan, önellentmondó, inkohereus rendelkezések hatályba lépésének. Ennek érdekében szóba hozta törvényszerkesztési biztos alkalmazását, aki rendelkezne olyan jogosítványokkal, „amelyekkel megakadályozhatná, hogy szakmailag erősen „sérült” törvényjavaslatok egyáltalán a parlament elé kerülhessenek”.²⁵

3. Az előbbi javaslatok a kontárság kiküszöbölésének megoldását a törvényhozás folyamatában keresik. Ez átfogóbban más jogalkotási

---

²⁵ Kiss László – Petrétei József: A törvényhozásban alapvonalai. Pécs, 1996. 277-278. old.

fajtákra is érvényesítendő jogpolitikai kezdeményezések által a joggyakorlat visszajelzései alapján.

Jogszociológiai elemzések is fölszínre hozzák, hogy a joggyakorlat tapasztalatainak hasznosítása a jog fejlesztése érdekében elmarad a jogalkotásban. Tekintélyes jogászok panasza gyakran az, hogy a jogszabály-előkészítés folyamatában az általuk tett megjegyzéseket, kritikai észrevételeiket, javaslataikat nem veszik figyelembe, vagy sok esetben nem kapnak lehetőséget véleményük megfogalmazására.

A kontárság kiszorítása és a szakszerű jogalkotás érdekében a mai irodalomban is fölvetődik a jogászság (elsősorban a bíróság) bevonása, szerepének biztosítása e vonatkozásban is. Az utóbbi időben a magyar jogirodalomban több jogpolitikai javaslatként fogalmazódott meg a jogalkalmazók jogalkotásban való részvétele. Kiemelhető ezek közül az, hogy a Legfelsőbb Bíróság Teljes Ülésének legyen törvénykezdeményezési joga. Ez határozottan Visegrádi Antal javaslataként fogalmazódott meg.²⁶ – Ezzel kapcsolatban megfogalmazható az a kíváncsóság, hogy ne csak a Legfelsőbb Bíróság, hanem az igazságügyi szféra minden közössége (önkormányzata) kapjon szerepet a jogi szabályozás fejlesztésében (így az ügyészség, ügyvédség, közjegyzők és más jogász közösségek). Ez biztosíthatja a jogszabály-alkotás kezdeményezésében, a jogi rendelkezések módosításában, valamint a desztvetudó tudatosításában a szakszerűséget. Külön igényelhető a jogtudományban és a jogi oktatásban szereplők (a jogi karok oktatóinak) részvétele az új törvények (vagy más jogszabályok) létesítésének, módosításának kezdeményezésében, megvitatásában és eldöntésében.

Az előző javaslathoz kapcsolódóan emelhető ki, hogy a jogásztársadalom részvétele a jogalkotásban nem valami elvont demokratikus kíváncsóság – nem öncélú, hanem specifikus szükséglet, amely a szerves jogfejlődés biztosítását szolgálja. A jogalkotás szakszerűsége persze összekapcsolódik a közvélemény jogalkotást befolyásoló szerepével. Ebben a tömegkommunikáció jogismertetését szolgáló szerepe is jelentékeny. S ehhez kötődik a jogi szabályozással kapcsolatos véleményének közlése – a vélemény szabadság jegyében, valamint a jogalkotási javaslatokra vonatkozó társadalmi viták ismertetése. Ettől viszont elválaszthatatlan a közvéleményben fölvetődő korrekciós javaslatok ismertetése és az esetleges jogi szabályozásra vonatkozó kezde-

²⁶ Visegrádi Antal: A társadalmi viszonyok jogalakító hatása. Társadalomkutatás. 1985. 3. sz. 70. old.

ményezések nyilvánosságra hozatala és megvitatása, sőt a jogpropaganda is.

A jogalkotásban való jogászai és közösségi részvétel ösztönzi azoknak a jogi értékeknek az érvényesítését, amelyek a jogi szabályozás stabilitásának igényét képesek realizálni. Ehhez járul a jogalkotásban alkalmazható ellenőrzés és korrekció.

7.§. A jogalkotás ellenőrzése és korrekciója

1. A modern jogfejlődés jelentékeny vívmánya a jogi tevékenységek ellenőrzése, önellenőrzése és korrekciója, és ezek intézményesítése. A jogalkotás alacsony fejlődési szintjét jelentette az az állapot, amelyben a törvény (vagy átfogóbban: a jogszabály) pontatlan, félreérhető vagy hiányos rendelkezése a jogalkotás folyamatában nem volt kijavítható, kiegészíthető és módosítható, ám ezt az állapotot gyakran a jogalkalmazás korrigálta (legfőképpen deszvetudóval). És a jogfejlődés magasabb szintjén fölvetődött, a negatív következmények, vagyis az érvényesíthetetlen vagy diszfunkcionális hatású jogszabályok kijavítása. Szükségessé vált a jogalkotás folyamatában az ellenőrzés intézményesítése által a korrekció, amiképpen a jogalkalmazó eljárásban kiépült és működik a jogorvoslat rendszere. Emiatt vetődik föl a jogalkotásban alkalmazható ellenőrzés és korrekció mint jogpolitikai probléma.

Megjegyzendő: a tekintélyelvű jogrendszerekben a jogalkotás ellenőrzése, korrekciós rendje nem érvényesül. Emellett még a jogszabályok bírálatát is tilalmazzák. (Jellemző, hogy a proletárdiktatúra rendszereiben csak dicsérni lehetett a jogalkotást és a jogszabályokat, a jogirodalomban és a jogi oktatásban; a jogalkotás fogyatékoságainak fölvetése ellenséges tevékenységnek számított.) Így az előző kérdés csupán a demokratikus jogpolitika gondja.

A demokratikus jogalkotásban a jogszabálytervezet ellenőrzése – elemi szükséglet a megfelelő és tartós jogi szabályozás biztosítása végett. E tevékenység többoldalú megközelítést igényel. Először azt kell vizsgálni, hogy az adott tervezet illeszkedik-e a társadalom átfogó szabályozási rendjébe, nem ütközik-e más normafajták elveivel és szabályaival. Emellett előtérbe kerül a hatályos joganyagba illeszkedés követelménye: beépíthető-e az adott jogrendszerbe, a koherens

jogrendbe, s ennek konkretizálásaként beilleszthető-e valamely jogág dogmatikai rendjébe. (Emiatt szükséges az előzetes hatásvizsgálat.) A jogszabálytervezet ellenőrzésének további módozata a nyilvánosság, amely a közvélemény reagálását fejezi ki megvitatás és kérielt támogató vagy ellenző közvélekedés formájában.²⁷

A jogalkotási folyamat előbbi ellenőrzési módozatai elősegítik a jogszabálytervezet hibáinak korrigálását, megelőzendő, hogy a jogalkalmazás gyakorlatában ütközzenek ki az ellentmondások, az elfogadott jogszabály alkalmatlansága és alkalmazhatatlansága. Emiatt van gyakorlati jelentősége annak, hogy a jogalkotás döntési folyamatában szükséges tisztázni, megvitatni és kijavítani (vagy mellőzni) a jogszabálytervezet fogyatékosait az ellenőrzés különböző módozatainak a biztosításával.

Az ellenőrzés jogalkotási folyamatba építése összefügg az adott jogrendszer koherenciájának színvonalával és zártságával, logikai egységével több vonatkozásban is. Az egyik: megalapozódik a jogalkotás fajtáinak tisztázott elkülönülése (összekeveredésük, hatásköreik elmosódása miatt), ennek következménye a jogalkotási fajták rangsorának érvényesülése. Másik oldalról a jogágakban való szabályozás belső ellentmondásainak elkerülése (megelőzés), a jogi felelősségi fajták összehangolása. Mindezek elősegíthetik a jogalkalmazás következetességét és hatékonyságát.

Alapvető követelményként kiemelhető e következtetés: „A jogalkotónak a jogi tartalom kimunkálása során állandóan tekintettel kell lennie a jogalkalmazói tevékenységre, arra, hogy a jogalkotói produktum társadalmi-jogi tartalma a jogalkalmazó számára lehetővé teszi e általános érvényű jogi normának az adott egyedire való közvetlen vonatkozását.”²⁸

2. A jogalkotás folyamatában érvényesülő ellenőrzés – az előbbi mellett – konkrét jogi formákban, eljárási megoldásokban intézményesültek; ezek főadata az elhamarkodott, áttekinthetetlen, logikátlan, következtelen jogszabályok kijavítása. A demokratikus jogrendszerek jogpolitikai gondjává vált a szakszerűség biztosítása érdekében a jog-

²⁷ „A nyilvánosság ellenőrizhetővé teszi a törvényalkotást ... s lehetőséget ad a szükséges korrekciók elvégzésére is.” – hangsúlyozza Petrétei József (Kiss László – Petrétei József: A törvényhozásban alapvonásai. 161. old.

²⁸ Visegrádi Antal: A jog hatékonysága. Budapest (Unio), 1997. 98. old.

szabály előkészítésének folyamatában az ellenőrzés alapján a korrekció több intézményes megoldás kezelése. Így:

(a) a parlamentek törvényhozó tevékenységében a többszöri olvasás (a képviselőház kétfordulós tárgyalásmód szerint alkotja a törvényeket),

(b) a második kamara (szenátus vagy felsőház) törvényhozást ellenőrző és korrigáló szerepe (törvénykezdeményezés és a visszaküldés jogával, esetlegesen abszolút vétőjogával, emellett az egyeztetés kiegyensúlyozó (fékező) szerepével),

(c) az államfő jogosultságaként az alsóház által elfogadott törvény megfontolásra visszaküldése vagy vétő bejelentése,

(d) alkotmányossági korrekció (rendes vagy alkotmány-) bíróság által,

(e) továbbá jelentőssé vált a tudományos kutatások jelzéseinek (javslatainak) figyelembe vétele – különösen a jogszociológiai elemzéseké,

(f) kiemelhető még a joggyakorlatban jelentkező visszajelzések szerepe, különösen a jogásztársadalom reagálásának, szakvéleményeinek a beépítése a jogszabályok tervezetébe és hatályos joganyagába,

(g) az előzőek mellett jelentékeny szerep jut (a demokratikus közélet fejlettségétől függően) a közvélemény ellenőrző szerepének, a következtelen és hibás jogi szabályzást illetően.

3. Általános jogpolitikai követelmény, hogy a jogalkotás folyamatában (a különböző fajta jogszabályok létesítésével-módosításával kapcsolatban) sajátos ellenőrzés és korrekció érvényesüljön. Nem csupán a törvényhozási folyamatban, hanem az egyéb jogalkotási fajtákban is szükségesek az ellenőrzés és a korrekció egyedi-specifikus eljárási megoldásai. Ezt erősítheti a jogalkotás korrekciójának további intézményesítése és dogmatikájának fejlesztése. S ehhez kapcsolódik a jogalkotás rendjét sértők felelőssége. Az ellenőrzés nyilvánvaló következménye nemcsak a jogalkotás folyamatában föltárt és az elfogadott jogszabályokban megnyilvánuló hibák (szakmai szabályszegések, mulasztások vagy jogellenes beavatkozások) megállapítása, hanem a hibák elkövetőinek a felelőtlensége esetén a szakmai felelősségre vonás (a szakszerűtlen-jogellenes következmények vonatkozásában).

A jogszerűtlen jogszabály érvénytelenségének megvan a mechanizmusa (bírói megsemmisítés vagy deszvetudó révén), ám szabályszegő személyes felelőtlenség-

ének a megállapítása dogmatikailag nincsen kidolgozva. Erre tekintettel vetődik föl – Szilágyi Péter szerint – „a mulasztó személyek esetleges politikai, alkotmányjogi vagy munkajogi felelősségre-vonhatóságának lehetősége”, és hozzáteszi: a megoldás „a politikai kultúra fejlődésétől várható”.²⁹ Minden esetre közéleti elvárás alapján jogpolitikai elemzés és az ellenőrzés dogmatikájának fejlesztése vezethet el a probléma kezeléséhez – a szakszerűtlenség mellőzése végett.

A jogalkotás ellenőrzési és korrekciós rendjével kapcsolatban megállapítható, hogy a különböző országokban eltérően intézményesül. Erre tekintettel jelentékeny jogalkotás-elméleti és jogpolitikai gond a hibák orvoslása, módjainak fölvezetése és a gyakorlatban megvalósítása. E vonatkozásban jelentős tényező a jogalkalmazás jogalkotást korrigáló szerepe. Ennek két megoldása emelhető ki: az egyik a deszvetudó, a másik az alkotmánybírói értékelés. A deszvetudó döntően a jogi szabályozás koherenciáját sértő jogszabályok mellőzését jelenti, vagyis a bírói gyakorlat nem fogadja be ezeket. Az alkotmánybíráskodás pedig az alkotmányellenes törvényeket helyreigazítja (módosítást ír elő vagy megsemmisítheti). Ily módon a jogalkotásban alkalmazott korrekció és a jogalkalmazás visszacsatoló szerepe alapozza meg a jogi szabályozás olyan fejlesztését, amely a jogi koherencia által biztosítja a jogi előírások elfogadását és követését, valamint a jogalkalmazás következetességét és kiszámíthatóságát – megismerhetősége, áttekinthetősége alapján.³⁰

A jogalkotás belső ellenőrzése és korrekciója persze döntően alkotmányos eljárási szabályokat követel meg (különösen fontos a belső ellenőrzése és az alkotmányjog ilyen irányú dogmatikájának fejlesztése). Elemi szükséglet az alkotmányi szabályozás keretében nemcsak a törvényhozás, hanem egyéb jogalkotási fajták – s köztük a népi jogalkotás – eljárásának dogmatikai kimunkálása (s benne a korrekció lehetősége és rendje is). Kiemelhető az alkotmányjog tudományának szerepe a jogalkotás alapvető dogmatikájának fejlesztését illetően. Ehhez kapcsolódik a jogalkotás átfogó tudományos kutatása és különösen a törvényhozás – vagy jogalkotástan eredményeinek fölhasználása.

²⁹ Szilágyi Péter hozzászólása. In: Jogalkotás a jogállamban. 90. old.

³⁰ Peschka Vilmos: Értékek és kategóriák a jogalkotásban. Jogtudományi Közlöny. 1981. 4. sz. 16. old.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Vértesy László

Magyar várakozások és a világgazdaság

*A múltból mindenki tud tanulni.
Ma az a feladatunk, hogy a jövőből tanuljunk.*

(Hermann Kahn [1922-1989])
amerikai kibernetikus

A modern világgazdaságban mind több és több szakember figyelt fel a várakozások és gazdaság később bekövetkező változásainak összefüggésére. A közgazdasági irodalomban már a 19. század óta ismert, hogy a gazdaság állapota nem statikus, a különféle tényezők eltérő mozgásainak együttes eredménye adja a mindenkori helyzetet. A cikk a különösen gazdag elméleti háttér rövid felvillantását követően néhány jellegzetes és sajátos adalékkal szolgál a magyar társadalom gazdasági várakozásairól, különösen annak befolyásoló okairól.

A várakozás nem azonos a jövőbe vetett hittel, sem reménnyel, jól-lehet az egészséges gondolkodású emberben mindkettő megvan. A gazdasági várakozás racionális emberi tevékenység, amelynek segítségével a jövőkép alakítása könnyebb, s ennek felhasználásával lehet tervezni, üzletet indítani, bővíteni, vagy épp ellenkezőleg: gazdaságosan zsugorítani, takarékosan megszüntetni. Az optimális előrejelzés a cél, vagyis azt látni, hogy a rendelkezésre álló adathalmaz és folyamatismertet alapján mi az, ami a legnagyobb valószínűséggel bekövetkezik. Az információ sokféle lehet: korábbi adatok, trendek elemzése, a jövő egyes területeinek modellezése, szakemberek széleskörű szakmai megkérdezése, a kapcsolódó háttér, hatásmechanizmusok vizsgálata – megannyi lehetőség s valamennyit célszerű használni is.

„Legszívesebben a jövőre emlékezem”¹

A racionális várakozás elsődlegesen az ún. alkalmazott (adaptív) várakozáson alapul, azaz a korábbi időszakok gazdasági folyamatainak, körülményeinek lehető legteljesebb körű elemzésén, de ennél lényegesen több: a jövőben várható folyamatok kölcsönhatásait is górcső alá veszi. A közgazdasági irodalomban tudományos szinten először a chicagói iskola, azon belül *John F. Muth* foglalkozott ezzel, később *Robert E. Lucas* továbbfejlesztette, utóbbi 1995-ben Nobel-díjat is kapott érte. Az ún. Előrettekintés-elmélet² pszichológiailag közelít a problémához, míg a Hatástalan Politika Tétele³ már a kormányok makrogazdasági intézkedéseinek tehetetlen voltáról szól. Valamennyinek van természetesen kritikája is, *Milton Friedmantól Joseph Stiglitz*en át *Stanley Fischerig* hatalmas szakirodalom áll már rendelkezésre □ pro és kontra.

„A gazdaság 50%-a pszichológia. A gazdaság az emberek alkotása, nem a gépeké” – mondta *A. Herrhausen*.⁴ Ilyen aspektusból maga a gazdasági várakozás is elsődlegesen pszichológia, viszont későbbi megvalósulása már egyértelműen a tény. A realizálódás mértéke az érdekes: az a jó várakozás, amelyik tényleg reális, azaz minél nagyobb mértékben megvalósul, vagyis a korábbi állapotban már az érezte, tudni vélte, vagy éppen biztos volt abban a készítője, hogy mi fog később bekövetkezni.

A gazdasági várakozások legfontosabb alapja a bizalom. Bízni lehet a társadalomban, kormányban, politikában, üzletben, vállalkozásban – megannyi alapköve a gazdasági várakozások kialakításának. Bizalom nélkül nincsenek pozitív gazdasági várakozások, hanem csak káosztól, anarchiától való félelem. Ilyenkor még a gazdaságban ottlevő latens tőke is mindinkább félrevonul, megtakarítási formát

¹ Salvador Dalí (1904 – 1989) spanyol festő

² Prospect Theory (PT), elsődlegesen Daniel Kahneman és Amos Tversky nevéhez fűződik,ők az 1970-es évek végétől a lélektanilag reálisnak tekinthető alternatívát keresik. A problémát emberi oldalról közelítik: miképp választanak a vezetők, amikor dönteniük kell a különféle kockázatokat előlőidéző alternatívák (ún. attitűdök) között.

³ Policy Ineffectiveness Proposition (PIP) szintén a hetvenes évek végén jelenik meg Thomas J. Sargent és Neil Wallace munkássága nyomán.

⁴ Alfred Herrhausen (1930 – 1989) a Deutsche Bank igazgató tanácsának elnöke

választ, a kockázati tőke pedig meg se jelenik. Vagyis pusztán a gazdasági várakozások miatt a helyzet lényegesen rosszabb lesz, mint ahogy az az objektív körülmények miatt amúgy adódna. A bizalom tehát a siker nélkülözhetetlen alapja, kettejük között ott a pozitív várakozás, mint a vállalkozói magatartás egyik fő mozgatórugója.

„A szociológián nevelkedett elemzők és közvélemény-kutatók szerint a bizalom olyan kategória, amelyet az emberek többsége nagyjából azonos módon értelmez, helyesebben használ (azaz ideológiai-elméleti nézeteitől függetlenül); továbbá éppen ezen bizalom az a kategória, amelynek segítségével a személyes viszonyok, az élet mindennapjai, valamint a politikai közösséghez való viszonyulás kapcsolata megragadható. Mivel a bizalom az egyik legtermészetesebb és leginkább magától értetődőnek tekintett emberi viszonyulás, ezért ez a legalkalmasabb fogalom, amelynek révén a társadalom összes tagjának személyes politikai állásfoglalását ideológiamentesen aggregálni lehet.” –írja *Balázs Zoltán*.⁵

A gazdasági várakozások – mint minden várakozás – manipulálhatók. Makroszinten a pozitív gazdasági jövőkép kialakítása s az ahhoz tartozó környezet elsősorban a kormányon és a médián múlik. Az egészséges jövőkép formálása valamennyi területen hasznos: mind az egyén – vállalkozás, mind a társadalom – nemzetgazdaság szintjén. Az előbbiek összessége jelenti az utóbbit, így helyes irányban való működése esetén a nemzetnek lesz hite, lesz tartása, bízik a jövőben. A gazdasági várakozások azt kell, hogy jelentsék: a haza polgárai és a vállalkozásai hisznek abban, hogy érdemes dolgozniuk, van és lesz látszatja fáradozásuknak, és ha (esetleg) nekik nem is, de az utánuk következő generációnak már mindenképp lényegesen jobb lesz.

A bizalom elvesztése – mindenütt, nemcsak a gazdasági életben – pillanat alatt megtörténhet, még visszaszerzése hosszú évek kérdése. Az is egyértelmű, hogy a korábbi kormányok gazdasági dilettantizmusa okán elvesztett bizalom pedig annyiszor éreztette és érezteti úgy a hatását, hogy ebből pozitív jövőképet alkotni nehéz. Nehéz, de lehet, sőt nem csak lehet – kell is.

---

⁵ Balázs Zoltán: A bizalom fogalma – A bizalom és a társadalomtudomány. Századvég, 24. szám.

Az ember befolyásolható, a társadalom is emberekből áll, a vállalkozásokat is emberek irányítják. Nem átverés és hazudozás, ha a kormány és a média segít az egészséges szemlélet kialakításában. (De az már igen, ha sportot űz a valótlanosságok állításából, s hogy néhány vezetője dicsekszik vele, az már inkább elmekórtani eset.) Annál is fontosabb ez, mert az így kialakuló kép nemcsak a gazdasági várakozások szebb képét erősíti, hanem valóságosan is hozzájárul. A gazdasági környezetbe vetett hit, a boldogulás reálisan várható értelme előbbre viszi a gazdaságot, az üzleti életet, a társadalom egészségét. Itt van tehát a gazdasági várakozásoknak megkülönböztetett szerepe.

A boldog jövőkép vágya alapvető emberi tulajdonság. Lehet erre építeni. Természetesen nem ígéretésekkel, s azok azonnali lerombolásával, folyamatos hazudozással. A nép tömegben másképp viselkedik, mint az egyén – erről szól a tömeglélektan –, és sulykolt példákat követ. A sikeres üzletember fogalma a klasszikus kapitalizmusban az a vállalkozó, aki letről kezd, folyamatosan bővíti, nagyobbítja vállalatát, hódítja meg a piacot. Az ügyeskedőt pedig bizonyos rendszerekben elítélik, s ha már a törvény nem is emel ellene vádat, a társadalom mindenképp negatívan áll hozzá. Viszont, ha nap mint nap azt hallja a kisember, hogy a sikeresség útja a kijátszásokkal és szabálytalanságokkal gyorsabb, és az erkölcsöt is nyugodtan félre lehet tenni, lassan öbenne is kialakul ilyen „eszmény” kép, s ebbe az irányba próbál elindulni. Gazdasági várakozásait tehát nem vállalkozása erősítésére és bővítésére alapozza, hanem a lenyúlási lehetőségekre, a kapcsolati tőkére és a munka nélküli pénzszerezésre.

A valós racionális gazdasági várakozás több mint vállalkozói remény. Elsősorban a bizalmon és a korábbi idők tapasztalatán alapuló reális várakozás. Kialakítására általános recept nincs, minden kor és körülmény a maga eszközrendszerét kínálja, abból lehet és kell választani. Minden egyes politikai közösségnek saját felelőssége, hogy fölmutassa saját maga számára azokat az eszméket, célokat és elveket, amelyek egyszerre képesek az egymással semmilyen más releváns kapcsolatban nem álló egyéneket összekötni, és egyúttal olyan társadalmi-gazdasági légkört teremteni, amely az értékteremtő magatartás irányába hat – először gondolati szinten, majd a megvalósítás útján.

A bizalmi munka célja a vállalkozások és a lakosság együttes megnyerése, jóllehet az eszközrendszer a felhasználási terület jellegéből

adódóan különböző. A mikrogazdaságban, azaz a vállalkozások szintjén a PR-osztályok alapvető feladata ennek kialakítása, míg a makrogazdaságban, azaz nemzetgazdasági szinten a mindenkori kormányé s annak megfelelő szakapparátusáé (minisztériumok, vezető intézmények szóvivői irodái stb.) és a médiáé az elsődleges felelősség.

A gazdasági életben a bizalmi indexek két alapvető kategóriája létezik, egyik az üzleti bizalom, másik a fogyasztói bizalom mérésére szolgál. A megkérdezéses mintavételen alapuló adatok a gazdaság szereplőinek véleményét tükrözik, milyen konjunktúrát várnak rövid és középtávon. Üzleti, megtakarítási döntéseikben, a tervek elkészítésénél mind többen és többen veszik figyelembe az előrejelzésnek e formáját – a gyakorlat azt mutatja, hogy megfelelő mintavétel és szak-szerű elemzés esetén jó pontossága van.

Nagyon fontos utalni arra, hogy a gazdasági várakozásokon alapuló föllendülések vagy visszaesések nem pusztán a pénz- és áru-gazdálkodás sikereit és katalizmáit jelentették és jelentik, hanem az üzleti élet és a társadalom egészére kihatnak. Utóbbiak közül illusztrációként csupán egy példa: a szociális válságok például kifejeződnek az erkölcsi érték kategóriák válságában, szerepük eltorzulásában, szélsőséges eseteiben pedig akár megszűnésében is.

Nem tárgya a dolgozatnak a nem kiszámítható jövőre vonatkozó gazdasági várakozások⁶ prezentációja, jóllehet bekövetkezésük nemcsak elképzelhető, hanem eseteiben realitás is. Egy új típusú, nemzetközi pénzügyi világválság akár mikor bekövetkezhet, mivel korábban a globalizált világ nem létezett és számos területéről gyakorlatilag semmilyen információ nincs birtokunkban, előre jelezni idejét és mértékét nem tudjuk, viszont a kockázat létezik, és ennek mérséklésére már több ország bevezette az ún. *Tobin*-adót, azaz a GDP 1-2%-át tartalékolják majdani – reálisan várható – megjelenésére. A váratlan politikai válságok bekövetkezésének esélye még nagyobb, értelemszerűen üzleti kihatása se csekély – de ezek nem kis része véletlenszerűen, előre nem láthatóan keletkeznek.

---

⁶ Az angol nyelvű szakirodalomban unexpected events-shocks címszó alatt könyvtárnyi szakirodalma lett az utóbbi évtizedekben.

Konjunktúraciklus és várakozás

A gazdasági konjunktúra tudományos kutatása a 19. század második felében indult el, s már a kezdetektől részét képezte a gazdasági várakozással való viszonya. Sokan a közgazdaság dinamikus mozgását konjunktúraciklusokkal azonosítják, azaz hegyemenetek és lejtmenetek váltják egymást. Ha ezek bekövetkezése törvényszerű, akkor minek a gazdasági várakozás, minek a figyelés? Hiszen egyértelmű a helyzet: minden dekonjunktúra után konjunktúra következik, s minden föllendülésnek egyszer vége szakad, jön a pangás.

A kérdés nem ilyen egyszerű. Való igaz, hogy a gazdaságtörténet nem tud csak prosperálást és csak krachokat fölmutatni, ezek bizonyos időnként váltják egymást. A konjunktúra, azaz a különféle gazdasági jelenségek közötti összefüggések vizsgálata még nem tud biztosra vehető előreláthatósági görbéket adni, jöllehet bizonyos kontinuitás a korábbi időszakok gazdasági hullámcsoportjaiban egyértelműen kimutatható. Ha ilyen lenne, a gazdasági várakozások pusztán a hullám nagyságára szorítkoznának, ami azért még önmagában sem kevés.

Ma már *Kitchintől Juglaren és Kondratyeven át Simiandig* gazdasági időciklusok tucatjait ismerjük, sőt az utódok módosításai-finomításai kombinációival nem túlzás ennél nagyobb nagyságrendről is említést tenni. Valamennyi elméletben van igazság, mint ahogy tény, hogy bizonyos körülmények között a rövid, 2-3 éves ciklusok a valószínűek, míg más problémakörök esetén a generációs, 100 éves ciklusok érvényesülnek. Megvan tehát a biztos előrejelzés, nem is kell racionális várakozás?

Csak néhány területre lehet szorítani a gazdasági ciklikus idénymozgásokat (pl. mezőgazdasági termelés), de ott is a konjunktúragörbén csak az egyik kiterjedés, az időperiódus a biztos, hiszen a termelés eredménye, a termék (mennyisége, minősége, ára) szinte minden tényezője bizonytalan. Számos időjárás tényező is befolyásolja (fagy, csapadék, szél stb.). Ráadásul egy modern nemzetgazdaságban az agrárszféra a GDP csupán 2-3 százalékát teszi ki. Van ipari és szolgáltatási idény? Eseteiben még jobban igazolható a ciklikusság, mint a mezőgazdaságnál, elég a turizmus egyes ágazataira gondolni. Másoknál alig, vagy egyáltalán nem mutatható ki a hullámcsoport. Nehezíti a

gazdasági várakozások előrejelzését, hogy a konjunktúraciklusok egyediek. Kétszer, s pláne többször nem ismétlődik meg ugyanúgy.

Egyes kutatások szerint a krízis nem is szükségszerű láncszeme a ciklusnak. Más szemlélet a monetáris világnak adja a fő hangsúlyt: a jegybanki alapkatam, a pénz-, bank- és hitelügy szabályozása drasztikusan befolyásolja a konjunktúra alakulását. Sokan vélték, hogy az infláció pörgetése segít a gazdasági növekedésben – tudunk mégis magyar példát is (lásd 90-es évek eleje), hogy – más, elsődlegesen politikai okok közrejátszása miatt – tartósan kétszámjegyű infláció negatív növekedést eredményezett. Igazán mindössze néhány alapvetésben bízhatunk: föllendülési szakaszban a tőkejavak termelése gyorsabban nő, mint a fogyasztásé, a pénzforgalom sebessége ilyenkor nagyobb stb. Ha e kettő megvan, bizton lehet számítani konjunktúrára.

Ráadásul a pangásból a föllendülésbe való átmenet alig észrevehető. Amíg a negatív irányba fordulást mind az üzleti szféra, mind a lakosság azonnal megérzi, az utóbbihoz eseteiben éveknek kell eltelni – ilyen az emberi természetben rejlő hangulati elem. Továbbá a ciklus nem föltétlen hullámszerű mozgás, az elméletek egy része szerint a konjunktúra afféle körmozgás, ahol a pangás és föllendülés oka mindig együtt, de eltérő mértékben jelentkeznek. (Lásd részletesen: Világgazdaság, 1995⁷) A korábbi ciklikus mozgások tapasztalata a lélektani motivációkra is kihat: a gazdasági optimizmus vagy a gazdasági peszsimizmus nem kis mértékben a korábbi konjunktúramozgásokra vezethető vissza.

Nem szabad túl nagy szerepet tulajdonítanunk a ciklusirodalomnak. Való igaz, hogy minden gazdasági pangás után egy föllendülés jön, az legalább akkora bölcsesség, minthogy minden ősztendő után újesztendő következik. A szerző mindkettőre vonatkozó idézetek tucatjaival találkozott a korábbi évtizedekben, elsősorban az akkor hivatalos álláspontnak tekintett marxizmus-leninizmus témakörben. Sőt, nézője volt olyan kandidátusi értekezés vitájának, ahol a szerző már a szocialista országok ciklikus gazdasági növekedését is oly sikeresen ki tudta mutatni, hogy a bírálók és laudánsok szinte révületbe kerültek, s csak a tömjénszag hiányzott.

---

⁷ Szentes Tamás: A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Aula Kiadó, Budapest, 1995

Várunk vagy nem várunk ciklusokat? Része-e ez a racionális gazdasági várakozásoknak? A szerző álláspontja az, hogy igen, de kizárólag mértékkel és fenntartásokkal. A közgazdaság törvényei mások, mint a fizikáé, előbbiben kétszer nem ismétlődik ugyanaz. (Utóbbiban se ugyanúgy.)

Egy vállalkozás sikerességének megítélésében fő szempont a termelékenység és a jövedelmezőség növekedése, s nem a ciklikusság. Valahol nemzetgazdasági szinten is ezek játszanak fő szerepet, jóllehet itt mérésük összetettebb és bonyolultabb. A jó vezetés – gazdaságpolitika – mikro- és makroszinten is törekszik mindkettő erőteljes bővítésére. A konjunktúra motorja nem pusztán piaci mechanizmus, „a láthatatlan kéz”, hanem maga az ember. Az ország konjunktúrájának alakulása természetesen függ a külső körülményektől, de elsődlegesen a vezetés mikéntje a meghatározó. Szakmai dilettantizmus mellett csak véletlenül lehet jó konjunktúra, hozzáértéssel a nehezebb időszakok is könnyebben áthidalhatóak.

Ma már a fejlett világban általános tendencia, hogy a kormányok sem az eseti növekedést, a ciklikusságot forszírozzák, hanem ellenkezőleg: a **fenntartható fejlődést**, azaz egy olyan tartós gazdasági folyamatot, amely szerényebb bővülési indexeket tartalmaz – de hosszú távon, kilengések nélkül.

Pesszimista nemzet?

A tanulmány eleje arról szól, hogy a bizalom mennyire fontos a gazdasági várakozásokban. A bizalom elsősorban egy korábbi időszak tevékenysége által motiváltan annak reális megítélésén alapszik, s csak kiegészítésként módosíthatják egyéb tényezők, pl. szimpátia vagy hangulat. Ez a rész azt vizsgálja, hogy milyen motivációi vannak a magyar társadalomban és üzleti életben a várakozásoknak, a szereplők milyen háttér, milyen múlt birtokában rajzolnak szereplői jövőképet.

Az utóbbi évek bármely minőségi felmérése azt igazolja, hogy a magyar társadalom gyanakvással tekint a jövőbe, nem vár számottevő gazdasági fellendülést, nem reméli életszínvonalára érezhető emelkedést. Ez nemcsak lelki alkat, habitus kérdése, mint ahogy nem a pozitív

világkép, az optimista szemléletmód vagy éppen a naiv rácsodálkozás hozadéka. A napi gyakorlatban az emberek, mint fogyasztók és mint vállalkozók vagy munkavállalók tudják, mi a gazdaság, a megélhetés körülményinek korábbi változásaiból, a jelen helyzetből továbbá a körvonalazható jövőből következtetnek arra, hogy milyenek lesznek a következő évek. A lelki, emocionális tényezőket nagyban befolyásolják a családi, közvetlen környezetből, üzleti partnerektől érkező benyomások, de a manipuláció, például a média is nagy hatással van a reményteljes vagy épp anélküli jövőkép formálásában. Milyen háttere van a magyar gazdasági várakozásoknak?

A rendszerváltás óta mind gyakrabban elhangzik: pesszimista nemzet. Hovatovább már akkor is sulykolják belénk, amikor ennek a jövőképpel semmi összefüggése nincs. Alkatilag ennyire eltérnénk más nemzetektől? Korábban azt hitték, hogy bizonyos nemzetek optimisták, mások kevésbé. Ilyen előbbi föltételezés volt hosszú időn át a japánokról, majd néhány évvel ezelőtt tudományosan is cáfolták, épp az amerikai társadalommal összehasonlítva (Yamagashi, 1998⁸). A magyar nemzet ilyen tulajdonságáról a nemzetközi szakirodalom nem tesz említést, jöllehet bizonyos háttérterületek kapcsolódása – pl. az öngyilkosságok viszonylag magas aránya – vitathatatlan.

A két világháború között a „Mi a magyar?” kérdésnek különösen gazdag irodalma született, a nemzet legjobbjai⁹ fejtették ki erről véleményüket, de pesszimista tulajdonságról egyikük sem írt.

Optimista nemzet? A szerzőnek még oktattak olyant a hetvenes években, mi szerint a szocialista tábor tagjai, így a Kárpát-medence lakói is már az ezredforduló előtt utolérlik a legfejlettebb országok gazdaságát, s a következő évezred elejére pedig már csupán a mindenkinek szükségletei szerint levő Kánaán megerősítése következik. Ez volt a Magyar Szocialista Munkáspárt hivatalos gazdasági várakozása, ahol az információalapot az SZKP, a szovjet testvérpárt vezetése nyújtotta. Tízmillió magyarnak ezt ontotta a média, s a történelem fintora,

⁸ Idézi: Balázs Zoltán: A bizalom fogalma. Századvég, 24. szám

⁹ A teljesség igénye nélkül: Bartucz Lajos, Féja Géza, Karácsony Sándor, Németh László, Illyés Gyula, Joó Tibor, Ligeti Lajos, Kodolányi János, Kovács Imre, Szekfű Gyula, Pethő Sándor, Szabó Dezső, Fülep Lajos, Veres Péter stb., Magyarságtudományi Intézet anyagai – a Trianont követő letargiát nem ebbe a műfajba kell sorolni, bár kétségtelen hatása volt a gazdasági várakozásokra.

hogy a rendszerváltást követően a privatizáció sajátos rendezése révén az akkori vezetők egy része számára meg is valósult. Nem középiskolás fokon tágították akkoriban a fiatal korosztály buksijait a nemzetközi gazdasági versenyben levő KGST-fölénnyről, no meg arról, hogy a szocializmus gyorsan terjed: a világ egy harmadán már győzött, és ahogy a középkorú főtiszt mondta az előfelvételis ifjaknak: Önök még azt is megérik, hogy a világ egy hetedén, egy nyolcadán, sőt, egy tizedén győzni fog! Utóbbi bejött, a prognosztikus zsenialitása vitán felüli, tökéletes jóslata mégsem tartozik a racionális gazdasági várakozások kategóriájába.

Mit üzen a közelmúlt? Az említett példa és hasonló médiaanyagok ellenére a magyar társadalomban már a nyolcszázezer főt meghaladó élcsapat egy része sem hitte el igazán a világméretű elsőbbség bekövetkeztét, a napi sorban állások, vagy a három évente egyszer lehetőségként megjelenő rothadó kapitalizmus látványa a pártszlogeneket eredményesen helyükre tették.

Mert a nemzetközi gazdasági versenyben bizony mindjobban lemaradtunk. Az ötvenes évektől gazdasági fejlődésünk szerény, jöllehet a Monarchia a 19. század végére az európai középmezőny elejére került, s Magyarország gazdasága a bethleni konszolidációt követően lényegesen fejlettebb volt, mint Olaszországé, Spanyolországé, Portugáliáé stb. Az sem okozott igazi vigaszt és nem javította a társadalmi várakozásokat, hogy a hozzánk hasonló politikai formációba került környező államok gazdasága sem virágzott, még a korábban nálunk fejlettebbeké sem (Csehszlovákia, NDK). A legvidámabb barakk elnevezés minősíti a helyzetet.

Az 1989-es nyitás hosszú évtizedek után a gazdasági ábrándoknak is szárnyat adott. Sokan azt hitték, kolbászból lesz a kerítés, és mindenki Mercedesszel jár. Az illúzió széleskörű volt, nemcsak a Duna völgyében dédelgettek ilyen álmokat, hanem az Elba és a Neisse partján is. Érdekes módon ugyanakkor sehol sem tükröződött az üzleti várakozásokban. A valóság ugyanakkor nagyon is kiábrándító lett a kelet-középeurópai térségben mindenütt. A magyar GDP alakulása (1. sz. tábla) jól mutatja a nemzetgazdaság rendszerváltás utáni fejlődési ütemét.

I. táblázat: A bruttó hazai termék volumenindexének változása a rendszerváltás után (százalékban)

Év	1990 = 100,0	Előző év = 100,0
1991	88,1	88,1
1992	85,4	96,9
1993	84,9	99,4
1994	87,4	102,9
1995	88,7	101,5
1996	89,9	101,3
1997	94,0	104,6
1998	98,6	104,9
1999	102,7	104,2
2000	108,0	105,2
2001	112,5	104,1
2002	117,3	104,3
2003	122,2	104,1
2004	126,1	104,9
2005	130,2	104,2
2006	135,1	103,9
2007 (becslés)		102,8

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek

A számokból jól látszik, hogy a kilencvenes évek a stagnálás korszaka, az évtized elejének visszaeséseit a második félidő jobb eredménye ellensúlyozta, így végeredményben 1999-ben, az évtized végén, ugyanott tartott a hazai gazdaság, ahol a rendszerváltás hajnalán. A 80-as évek visszaeséseit a 2000-2005 közötti javulás ellensúlyozta, azaz 2004 végén elérte a magyar gazdaság újfent 1978-as (második olajválság) szintjét! Ez azt jelenti, hogy fejlődése bő negyed évszázad alatt semmit se haladt előre, viszont két hullámvölgyet és két hullámhegyet is magáénak tudhatott közben, vagyis a már említett ciklikuság elve érvényesült.

A rendszerváltozás utáni idősor adatait elemezve, nagy különbség mutatkozik a fogyasztás és a reálkeresetek csökkenésében, a fogyasztás ugyanis kevésbé csökkent, mint a bérek. Gondolhatnók és valóban kézenfekvő megoldás lenne, hogy ilyenkor a megtakarítások csökkennek, az emberek új, korábban nem látott cikkekhez jutnak, eltűnik a

szocialista árutermelés alapvető jellegzetessége, a *Kornai János*¹⁰ közgazdász által találhatóan egy szóban megfogalmazott hiány. Nos, biztos, hogy ez is nagymértékben közrejátszott a folyamatokban, azonban emellett a keresetek összlakosságon belüli aránya lényegesen lecsökkent, továbbá megjelent egy új, korábban évtizedekig nem ismert forma: a jövedelem.

A vállalkozói létszám hirtelen megduzzadt, aminek alapvető oka nem a magyar ember vállalkozáscentrikus világa, üzleti kockázatkereső magatartása, profithajhászó viselkedése. Igaz, korábban elvétve lehetett saját üzletet kezdeni, a vállalkozáshoz kedvet érzők zömének nem volt lehetősége, s így a szabadság megadása tízezer és százezerszeres növekedést produkált a kilencvenes évek elején – de nem ez a fő ok. Megszűnnek a korábbi szocialista nagyvállalatok, helyettük nem keletkeznek újak, a külföldi tőke beáramlásának aránya is szerényebb annál, hogy az egyensúlyt fenntartaná, vagyis az újtulajdonú vállalatok felszívják a munkaerőt. Az utcára kerülők jó része nyugdíjba megy, a korábbi 5 és fél milliós foglalkoztatotti réteg hirtelen négy millióra esik, pedig a tízmilliós lakossági létszám a rendszerváltás előttre és napjainkra is igaz. A kialakuló milliós vállalkozói réteg tehát nem jellembeli vagy faji sajátosság vagy az erőteljes gazdasági várokozásai miatt jut el a vállalkozási formáig, hanem kényszerből.

A nemzetgazdasági teljesítmény nagyban kihat az általános társadalmi és üzleti várakozásokra. Az egyén, mint a társadalom alanya elsősorban azt nézi, boldogulása miként változik. Sajnos, itt sem jobb a helyzet. A reálkeresetek alakulása a rendszerváltás utáni években 1997-ig állandó visszaesést mutat, lényegében csak 2003-ra éri el újra az 1990-es szintet. Bár folyamatos összehasonlító adatunk nincs a korábbi időszakra vonatkozóan, a bruttó keresetek alakulása az 1980-as években (2. táblázat) azt mutatja, hogy a hullámzások ellenére is több volt a visszaesés, mint az előrejutás, s ha a bruttó keresetek is csökkentek, nyilvánvaló, hogy a nettók is ezt tették, már csak azért is, mert az évtizedben az inflációs ütem folyamatosan 5% feletti volt. Vagyis nagyjából 2006 végére érték el a nettó reálbérek az 1970-es évek közepének szintjét, s ha ehhez hozzávesszük a Gyurcsány-csomag 2007-es és 2008-as megszorító intézkedéseit a hozzá tartozó

¹⁰ Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

-3 és -4 körüli számértékkel, bizvást mondhatjuk, hogy 2010-re se leszünk előbb, mint ahol a hetvenes évek olajválságánál tartottunk.

2. táblázat: A fogyasztóiár-index és a reálkereset alakulása Magyarországon (előző év = 100 %)

Év	Fogyasztóiár-index	Bruttó reálkereseti index	Nettó reálkereseti index
1980	109,1	96,9	
1981	104,6	101,8	
1982	106,8	99,7	
1983	107,4	97,3	
1984	108,2	98,1	
1985	106,9	102,2	
1986	105,4	102,3	
1987	108,5	100,1	
1988	115,8	94,8	
1989	117,0	100,8	99,9
1990	128,9	99,8	94,3
1991	135,0	96,3	93,0
1992	123,0	101,7	98,6
1993	122,5	99,5	96,1
1994	118,8	105,1	107,2
1995	128,2	91,1	87,8
1996	123,6	97,4	95,0
1997	118,3	103,4	104,9
1998	114,3	103,5	103,6
1999	110,0	105,5	102,5
2000	109,8	103,4	101,5
2001	109,2	108,1	106,4
2002	105,3	112,3	113,6
2003	104,7	107,0	109,2
2004	106,8	99,3	98,9
2005	103,6	105,0	106,3
2006	103,9	104,0	104,3
2007 ¹¹	107,0	99,0	97,6

Forrás: Statisztikai Évkönyv, KSH, Budapest

¹¹ Előrejelzés, I-IV. havi adatok alapján.

A múlt rendszer utolsó évtizedében (1978-1988) hiába nőtt összesen több mint 100%-kal az infláció, a bérek – a KSH szerint¹² – lépést tartottak a folyamatokkal. Így azután olyan év is volt közöttük, amikor még egy kicsit emelkedett is a reálkereset (1981, 1982, 1986, 1987). A mélypontot 1996 jelentette a 60-as évekre visszaugró teljesítménnyel.

Ha a reáljövedelmeket tekintjük, se jobb a helyzet: Magyarországon a 2006-os bruttó átlagkereset 171 200 Ft volt (110 900 Ft nettó), a bruttó átlagjövedelem 183 000, azaz nincs szignifikáns eltérés. Ennek az a magyarázata, hogy az átlagos magyar polgár nem tudott olyan környezetet kialakítani, hogy munkáján túl más jövedelme is legyen, illetve a vállalati élet sem ért el olyan kultúrát, hogy ne csak bérben gondolkodjon. Végezetül pedig hiányzik az az erős középosztály, ami minden demokráciának alapvető eleme, és ami ennek letéteményese lehetne.

Közel négymillió munkavállaló helyzetében nem történt lényegi javulás. Az is sokatmondó adat, hogy közülük egymillió ember, minden negyedik munkavállaló minimumbéren él. (A minimumbér mértékét a 4. sz. táblázat tartalmazza.) A cikk írásakor még nincs végleges adat, de mintegy kétmillió család kért idén gázár-támogatást, vagyis ez több mint 6 millió embert érint.

Mindinkább elterjed világunkban a gazdasági jólét HDI¹³ szerinti mérése, ami egy lehetséges rendezési elvet jelent, s az országok így többé-kevésbé hasonlíthatóak. A magyar férfiak várható 68 éves élettartama nem feltétlenül jelenti az EU élmezőnyt, jóllehet a kormány, de különösen az egészségbiztosítás későbbi kiadásában e korosztály, mint a gazdasági várakozás tárgya, rendkívül hízogó képet mutat. Nyilván az érintett férfiak vonatkozó várakozásaikban ezt másképp látják, de ez így természetes.

A másik nagy réteg a több mint hárommillió nyugdíjas. A 3. sz. táblázat jövedelmi pozíciójuk változását prezentálja. Ők is a rendszer-váltás nagy vesztesei. Jól látszik az adatokból, hogy reálértékben semmi előrelépés nem történt, bár nem áll rendelkezésre összehasonlítható idősor, a nyolcvanas években is hasonló volt a helyzet. Valamelyest

¹² A megjegyzésnek lehet (van?) reális alapja, lásd: www.index.hu/gazdasag/magyar/eletsz050722

¹³ Human Development Index egy komplex mutató, amely figyelembe veszi a vásárlóerő paritással (PPP) korrigált egy főre jutó GDP-t, várható élettartamot, nevelést-oktatást.

javít helyzetükön a nyugdíj melletti munkavállalás, de zömüknek ez kora, egészségi állapota vagy munkalehetőség hiányában nem adataik meg, azaz kizárólag nyugdíjból és egyre jellemzőbben segélyből élnek. Ennek megfelelően alakul gazdasági várakozásuk is.

A mai nyugdíjasok társadalma, a lakosság harmada egész életét úgy élte le, hogy egyre inkább leszakadt a fejlett világtól, illetve ön-maga se ment előre. (A társadalom egészéről van szó, az egyén szintjén szükségszerű az eltérés.) Ilyen szempontból hasonló a mai középkorú nemzedék, amelyik a hetvenes években kezdett el dolgozni, és szintén nem látott igazi föllendülést, de még kis előrelépést se. Végül, de nem utolsó sorban, a fiatal munkavállaló generáció, amelyik a rendszerváltás hajnalán kezdett el dolgozni, rögtön a visszaeséssel találkozott jó fél évtizeden át. Azaz, nincs olyan generációja a magyar társadalomnak, amelyik a valós burjánzó konjunktúrát megtapasztalta volna. Talán a 80 feletti idősök, akik már a 30-as évek végén is dolgoztak, tudnak erről valamit – mesélni. De az ő korosztályuk hamar kihal, mondanivalójuk nem az érzékelhető valóság, inkább a rózsaszín köd a megszépítő messzeségben.

3. táblázat: Nyugdíjak reálértékének alakulása

Év	1990 = 100,0	Előző év = 100,0
1991	92,5	92,5
1992	89,8	97,1
1993	84,7	94,3
1994	80,3	94,8
1995	77,5	89,6
1996	70,8	91,4
1997	81,0	100,3
1998	86,2	106,4
1999	89,0	103,2
2000	87,6	98,5
2001	91,2	104,1
2002	100,1	109,8
2003	100,7	105,1
2004	100,9	104,7
2005	103,6	104,6
2006		

Forrás: Ékes Ildikó (2003),¹⁴ saját számítások

A gazdasági ügyekben pesszimista, és/vagy panaszkodó nyugdíjas tehát természetes, normál jelenség, oka egy fél évszázad, esetükben az egész életük. Gazdasági várakozásuk annak ellenére fontos, hogy többségük már nem aktív, hiszen számos áru- (alapélelmiszerek, gyógyszer) és szolgáltatási területen (orvosi ellátás, gondozás) fogyasztói magatartásuk domináns.

Amikor tehát pesszimista magyar nemzetről beszélünk, ne feledjük, hogy bő három évtizeden át tulajdonképpen semmi előrelépés nem történt, s az előző megtapasztalt időszakok is arról szóltak, hogy alacsony bővülési ütemünkkel csak a lemaradás mértékét tudtuk enyhíteni. Generációk nőttek tehát úgy fel, hogy nem volt reális alapjuk a pozitív gazdasági várakozásokra.

Nem használt a gazdasági várakozások egészséges alakulásának a társadalmi-szerkezeti átalakulás, a latin-amerikai fejlődési modell. A rendszerváltás azt hozta, hogy egy szűk réteg (mindössze néhány tíz-

¹⁴ Ékes Ildikó: Jóléti trendek a rendszerváltás óta. Statisztikai Szemle, 2003/9.

ezer, holdudvarában néhány százezer ember) látványosan meggazdagodott, a társadalom többi része pedig szegényedett. Eltűnően az amúgy is gyengének minősíthető középosztály, ők mind jobban az alsó-közép szintjére szorulnak, s igyekeznek pozíciójukat valamennyire tartani (nem emelkedni!), a lejjebb levők nem kis része a mélyszegénységbe zuhan (új kifejezés, korábban nálunk ezt csak az elmélet ismerte), s próbál – tengődni. Nem a nyugat-európai út ez, ahol a legkisebb és legmagasabb fizetések közti különbség nincs tízszeres, és ahol a demokrácia alapkövének tekintik a széles középosztály erősítését. Az új formációban a tömegek szegényednek el, milliós nagyságrendben kell a háztartásokat segíyezni (lásd a már említett gázártámogatás). Azaz: a banánköztársasági társadalmi átalakulásunk se igazán kedvezett a pozitív gazdasági várakozások megalapozásához.

A klasszikus közgazdaságtan úgy tanítja, hogy az egyén, a család, a kisközösség anyagi boldogulását három fő tényező: a jövedelem-szerzés módja, a képzettség és a lakhatás határozza meg. A három egymással szorosan összefügg: a magasabb jövedelem segít a jobb lakásban és iskoláztatásban, a magasabb iskola jobban fizető állást adhat, a közelebbi lakhely is javítja az elhelyezkedést, iskolalátogatást. A kör ördögi: ha mindhárom hiányzik, gyakorlatilag nincs indulási lehetőség, ha mindhárom megvan, akkor nincs probléma, szinte nem is kell törődni semmivel. Gazdasági várakozás szempontjából is egyértelmű a kép: az előbbi számára csak a remény, véletlen, csoda marad (de az is csak az optimistáknak) – ami fontos és rendkívül szükséges emberi tényező, de nem közgazdasági kategória. Utóbbiak pedig a biztos háttér alapján vélnek szebb jövőt, s esetleges pesszimizmusuk oka pszichiátriai jellegű – szintén nem közgazdasági kategória. Mi van azokkal, akiknek a háromból csak egy vagy kettő adott meg? Jellemezően küzdenek azzal, hogy a meglevőt ne veszítsék el, ezért ritkábban, nem jellemzően találkozunk felemelkedéssel. Így ennek a rétegnek a gazdasági várakozása is negatív.

A foglalkoztatottak számának és a munkanélküliségnek alakulása is szorosan összefügg a gazdasági várakozásokkal. A munkavállalók száma a rendszerváltás idején rohamosan csökkent, több mint egymillió munkahely szűnt meg 1988-1992 között. Utána további közel félmillió állás esett ki a recesszió miatt, így a „fénykor” 5,5 milliós fog-

lalkoztatása 1995-96-ra már 3,6 millióra csökkent (4. táblázat). Ennek egy részére egyébként számítani lehetett, a korábbi, ún. kapun belüli munkanélküliség felszámolása kapcsán. Sokan úgy vélték, az alakuló új vállalkozások ezt felszívják, s bár valóban jött létre egymillió vállalkozás, a munkaerőt nem helyezte el. A megjelenő nagyszámú szakmai befektető cégeinek sem volt ilyen hatása.

A munkanélküliek száma az 1991-es 311 ezer főről „mindössze” 400 ezerre nőtt. A hazai munkanélküliség 7,5%-os aránya tehát nem azonos az EU-27 szintén 7,5%-os arányával, a háttérben a korai nyugdíjazás-leszámolás stb. húzódik meg, ez a társadalom teherbíró képességére további súlyokat rak, aminek értelemszerűen kihatása van a gazdasági várakozásokra is.

4. táblázat: Munkanélküliség és minimálbér alakulása a rendszerváltozás után

Év	Regisztrált munkanélküli (ezer fő)	Minimálbér havi összege, ezer Ft	Minimálbér a bruttó átlagkereset %-ában
1990	47,7		
1991	227,3		
1992	555,3	8	35,8
1993	671,8	9	33,1
1994	568,4	10,5	30,9
1995	507,7	12,2	31,4
1996	500,6	14,5	31,0
1997	470,1	17	29,7
1998	423,1	19,5	29,8
1999	409,5	22,5	29,1
2000	390,5	25,5	29,1
2001	364,1	40	38,6
2002	344,7	50	40,8
2003	357,2	50	36,4
2004	376,0	53	36,4
2005	303,9	57	36,0
2006	316,8	62,5	37,5
2007		65,5	

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek, Budapest

A magyarázat egyszerű: sokan éltek a karkedvezményes nyugdíjba vonulás lehetőségével, amit egyébként az akkori kormány a korábbiakhoz képest kedvezőbb feltételekkel cukrozott. Bár a lerendezés ez utóbbi módját humánusnak kell tekintenünk, kétségtelen hogy új költségvetési teherként jelent meg, hólabdaként azóta is görgetjük, s a valós megoldás gondolatának tervezete is hiányzik. Cikkünk mondanivalója szempontjából pedig a gazdasági várankozásokon nem javított, sőt! Ékes bizonyítéka ez annak, hogy ha a jelentős társadalmi csoporttal jót (de rosszul!) teszünk, ettől még nem javul a közhangulat, még azok körében sem, akik ennek érintettjei.

5. táblázat: A foglalkoztatottak számának változása a rendszerváltást követően (ezer fő)

Év	Szám	Változás
1991	4669	
1992	4083	-586
1993	3827	-254
1994	3716	-76
1995	3679	-73
1996	3648	-31
1997	3646	-2
1998	3697	51
1999	3811	114
2000	3849	38
2001	3859	10
2002	3884	25
2003	3889	5
2004	3920	21
2005	3901	-19
2006	3930	29
2007		

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv különböző számai

Nem véletlen, hogy a gazdasági várankozásokkal szorosan összefüggésben levő választásokkal kapcsolatban a szavazók nem racionális,

hanem emocionális döntéseket hoznak. Néhány százezer embert leszámítva mind vesztesek. A második világháború óta valamennyi kormány eddigi gazdaságpolitikája ugyanis sikertelen. Így csak a múlt emléke marad, hogy a megszipító messzeségben a család-rokonság mikor élt jobban, s a fölmerülő altengernagyi, rőfösi vagy épp írógép-szerelői rokonszenv a meghatározó, s nem egy párt tényleges sikere, azaz megvalósult, jobbító programja.

Jobb a racionális gazdasági várakozások háttere, s így maguk a várakozások is az üzleti szférában. Maga az a tény, hogy bársonyos rendszerváltás zajlott le, a piactudasági nyitás és a privatizáció már önmagában is meghatározta a várakozásokat. Bár alapjaiban mindkettőnek kedvezett, mégis célszerű kettéválasztani a külföldi tulajdonú és hazai vállalkozások elképzeléseit.

Előbbiek elsősorban azért jönnek ide, hogy profitjuk magasabb legyen az otthoninál, illetve, hogy piacot szerezzenek. Számukra Magyarország versenyképessége a fő szempont: a termelékenység és munkabér (nemcsak a relatív olcsóság, hanem a munkamorál és a képzettség is számít, a világ legversenyképesebb országai: Svájc, Svédország, Finnország, Dánia, Szingapúr mind-mind magas bérűek), a kereslet, a támogató ágazatok, konkurens és besegítő vállalkozások helyzete, közterhek nagysága, induló támogatások. A nemzetközi felmérések az egyes országok versenyképességét is mérik. Ilyen a Global Competitiveness Index,¹⁵ ahol többek között a különféle makrogazdasági mutatókat nézik, a közintézmények hatékonyságát figyelik és a technológiai készenlétet (pl. IT fejlettség) elemzik, vagy a svájci World Competitiveness Yearbook,¹⁶ amely a kereskedelmi mérleg, a folyó fizetési mérleg, az FDI (közvetlen külföldi tőkeberuházások), az aszimmetrikus függőség, a HDI, a reálárfolyam, és a hatékonyság változását figyeli, s ennek alapján állít fel nemzetközi versenyképességi rangsort.

Magyarország a kilencvenes években az újonnan csatlakozók között éllovasnak számított, a legjobb mutatókat produkálta. A nemzet-

¹⁵ World Economic Forum: Global Competitiveness Report 2006-2007. A genfi szervezet 90 tényező vizsgálata alapján rangsorol. Forrás www.weforum.org

¹⁶ IMD: World Competitiveness Yearbook, 2007. A lausanne-i intézet szerint 2002-ben a 312 tényező alapján összeállított listán a 30. helyen voltunk, 2006-ban a 41. helyre jutottunk. Előttünk Szlovákia, Qatar, Málta, Litvánia. Forrás: www01.imd.ch/wcc

közi rangsorban 2002 óta, környezetünkben 2005 óta folyamatosan csúszunk lefelé, s ez nem tesz jót a gazdasági várakozásoknak. Utóbbi¹⁷ többen is külön mérik, ilyen pl. a WIIW,¹⁸ vagy legújabban a GKI.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy a mikrovállalkozások nem naponta figyelik e mutatókat, de multinacionális vállalatok, pénzügyi befektetők számára egyik legfontosabb szempont. A külföldi beruházások növekedési ütemének csökkenésében az ezzel kapcsolatos gazdasági várakozások meghatározóan hatottak. Végül, de nem utolsó sorban a 10 milliós, közepes vásárlóerejű piac is sokuk számára nagy vonzerő.

Bár nem a tanulmány közvetlen témája, de még a szakmában is meglevő számos félreértés miatt itt is szükséges hangsúlyozni, hogy egy ország fejlődése és versenyképességének alakulása nem azonos fogalom. A komplex fejlődésnek csupán egy része a gazdasági terület, amely az előbbihez anyagi lehetőségeket biztosít, de nem omnipotens. A boldogság és a gazdagság sem szinonim fogalmak.

A hazai tulajdonú vállalatok esetén is fontos a nemzetközi kitekintés, hiszen a honi konjunktúra alakulását befolyásolja, az exportáló vállalatok számára pedig eseteiben meghatározó a partnerország helyzete. Tekintettel arra, hogy ezek a cégek zömükben kis- és középvállalkozások, őket inkább a belgazdasági körülmények érdeklik. Mennyire nő a kereslet, milyen lesz a konkurencia, hogyan változik az adózás rendje, mennyi lesz az infláció. Racionális várakozásaikban saját eddigi tapasztalataikon túl ott van a kormány gazdaságpolitikája, a környezeti infrastruktúra alakulása, így nem meglepő hogy az utóbbi 5 évben gazdasági várakozásai folyamatosan romlottak – és sajnos, be is igazolódtak.

Világszerte igaz, hogy az üzleti szféra gazdasági várakozásai egyébként lényegesen jobban beigazolódnak, mint a lakosságiak, hiszen ők egy meghatározott tevékenységi területtel foglalkoznak, annak piaci körülményeit naponta megtapasztalják, így nagyon pontos jövőképek tudnak születni.

---

¹⁷ Lengyelországgal, Csehországgal, Szlovákiával és Szlovéniával együtt.

¹⁸ Nemzetközi Gazdasági Összehasonlítások Bécsi Intézete

¹⁹ Gazdaságkutató Intézet: Versenyképességi Évkönyv 2006. Az anyag két indexet is közöl VEX (versenyképesség) és ÜX (üzleti környezet) néven.

Amióta a hazai lakosság és a vállalkozó szféra megtapasztalta az infláció hatásait (2. táblázat), gazdasági várakozásaiba beépíti. Pedig a hetvenes évekig ez a téma abszolút tabu volt: a szocializmusban nincs, nem is lesz infláció, legfeljebb árkorrekcióról lehet szó. A két olajválság (a bukaresti árelvnek köszönhetően késleltetett) begyűrűzése a magyar gazdaságot se kerülte el, s a párthatározatokon alapuló drágítás a nyolcvanas évektől menetrendszerű lett. Azóta 5% alá mindössze egy ízben, 2005-ben ment a hazai infláció, ami ilyen hosszú távú ciklusban bizvást nevezhető véletlennek (már ha a választás előtti tudatos manipulálás, esetünkben a Gyurcsány-csomag tudatos késleltetése ilyen „véletlennek” minősül), hiszen a következő esztendőben megjelent állami drágítás helyére tette a reális gazdasági várakozás ügyét.

A racionális várakozók tudják: inflációt pár hónap, sőt pár hét alatt föl lehet pörgetni akár két számjegyre is, visszafogni pedig a jelenlegi (2007. április) 9%-ról, a korábbi (2006 eleje) 3,5% alá pedig legalább három esztendő kell, ha ugyan nem több. A drágulás lassulására egyébként reálisan számítani lehet, elsődlegesen az uniós elvárások miatt, az EU támogatási politikájával finoman képes hatni a szerződésben vállalt konvergencia követelmények betartására.

A világgazdasági környezet

Gazdasági várakozásaink kialakításánál nemcsak saját korábbi, jelenlegi és várható pozíciókat vesszük figyelembe, hanem környezetünket is. Milyen az a mikro- és makroklíma, ami minket közülvesz? A teljesen autark gazdaságot leszámítva, valamennyi ország s ezen belül azok vállalkozásai, lakossága több-kevesebb mértékben függnek más országokétól, a világ egészétől. Gazdasági várakozásainkat tehát a nemzetközi élet alakulása is befolyásolja.

A magyar gazdaság külső környezete jó, a világgazdaság tartósan fejlődik. A nemzetek gazdasági rangsorában részesedésünk marginális, az IMF adatbázisa szerint GDP nagyságunk alapján az 50-51. helyen vagyunk, a világ egészét tekintve a rangos felső negyed végén állunk. Az európai szereplésünk már kevéssé dicsekvésre méltó, de mindkettőre igaz, hogy a környékünkön lezajló államdarabolódási

tendenciák miatt egy 10 millió lakosú ország mind előkelőbb helyet ér el.

A világgazdaság növekedési üteme az utóbbi öt esztendőben folyamatosan 5% feletti, azaz a gazdasági várankozásainknál ez a környezet kifejezetten jó. Különösen szépen teljesítenek az ázsiai országok, azon belül is Kína, 10 % körüli gazdasági bővülésével és dinamikus külkereskedelmével 2-3 éven belül a világ legnagyobb exportörje lesz, s a húsas évek végére a világgazdaság legnagyobb szereplője. Magyarországra jövő árumennyisége egyre számottevőbb, már csak az ellentételezést kellene valahogy megoldani. Ez a század Ázsia százada, hiszen megindul India is (szoftver kivitelében már most is látványosan teljesít), és a centrum-periféria elv alapján a környezetükből olyan gazdaságok is előretörnek, mint Pakisztán, Bangladesh, Thaiföld, Fülöp-szigetek, Vietnam stb. A gazdasági várankozások itt tartósan magas növekedésről szólnak.

A világgazdaság jelenlegi motorja az Egyesült Államok. Mintegy 20%-os arányával döntően tudja befolyásolni a nemzetközi gazdaság alakulását. Az amerikai gazdaság egyébként szépen teljesít: gazdasági fejlődése hosszú ideje töretlen, a növekedése pedig az Európai Uniót jóval, Magyarországot kismértékben meghaladja, még inkább ezt tette a korábbi évtizedekben, így a Kárpát medence lemaradása az amerikai szinthez viszonyítva háromnegyed évszázadon át folyamatosan nőtt. Gazdasági várankozásainknál az USA üteméhez történő fölzárkózás leghamarabb a következő választások után, azaz 2010-ben kezdődhet el, s a valamikori utolérés legnagyobb sansza az amerikai gazdaság kifulladásában kereshető, aminek van reális esélye. Magyar várankozások szempontjából az USA nem elhanyagolható, jóllehet a közvetlen kapcsolat, a magyar-USA árukereskedelem marginális. Nagy multinacionális vállalkozásainak többsége viszont Magyarországon is jelen van.

Unió-tagként külső várankozásainknál meghatározó szerepe van a 27-es gazdasági fejlődésének, azon belül is a közepesen teljesítő Németországnak, amelyik a magyar gazdaság legnagyobb kereskedelmi partnere, s az EU legerősebb gazdasági hatalma. Unió csatlakozásunk kapcsán különben is nagy volt a várankozás, még a szakemberek körében is. Sokan állították-állítják, hogy tagságunk pusztá léte, majdani euró-övezeti belépésünk önmagában is 1-1%-kal javítja növekedési

pozícionkat. Ebben a logikában, ha semmit se teszünk, már megvan a 2%-os növekedési ütem! – ráadásul igaz is. Exportpiacaink a fenntartható növekedést (már volt szó róla) hirdetik, ennek része a folyamatos keresletbővülés. Gazdasági várakozásainkat tehát csak ebből a szempontból nézve, pozitív a kép.

Ugyanakkor Európa előregedett, népességében is, a gazdaságában is valóban megkezdődött a spengleri jóslat: a Nyugat alkonya.²⁰ Amíg a korábbi évszázadokban a világgazdaságot ténylegesen egy-egy európai nagyhatalom jelentette (utoljára a 19. század volt ilyen Anglia vezetésével), ma már arról szól a történet, hogy a 20. század bajnoka is átadja a stafétabotot. Jóllehet Németország jelenleg is a világ legnagyobb exportőre, s harmadik legnagyobb gazdasági hatalma, továbbá az angol, francia, olasz gazdaság is az első 10 között szerepel, ma már az EU tagországok csak együttesen jelentenek világgazdasági meghatározó tényezőket.

Az Unió 2,5% körüli gazdasági növekedése alig több mint stagnálás. Ez a világgazdaság dinamizmusának még a fele sincs. Nem igazán lokomotív már, nem is tör arra. A lisszaboni irányelvekben még az a cél fogalmazódott meg, hogy 2010-re a világ legversenyképesebb gazdasága legyen, e sorok írásakor mindössze három év van hátra addig, s az esély a megvalósulásra gyakorlatilag nulla. Ha nincs nagy gazdasági teljesítmény, a kicsik számára nincs nagy húzóerő, a lemaradottak számára nincs annyi támogatás – Magyarország mindkettőben érintett.

A lisszaboni folyamat²¹ a gazdasági várakozásokat pozitívan erősíti: megjelennek a versenyképességet növelő reformok, bővül a kutatás-fejlesztés, az innováció, az infokommunikáció, erősödik a társadalmi kohézió, fokozódik a természeti környezet védelme, a fenntartható fejlődés alapcél, az egész életen át történő tanulás és képzés is megannyi javító tényező, mind-mind a pozitív gazdasági várakozások irányába hat. Már, ha megvalósul, hiszen a 2010-es elképzelés és a

²⁰ Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Első kiadása: Wien, 1918 Verlag Braunmüller

²¹ A Lisszaboni Stratégia alatt a cardiffi, kölni és luxemburgi folyamatok együttesen értendők, a gazdaság szinte teljes komplexitását magában foglalja: makro- és mikroökonómiai folyamatok, vállalkozásösztönzés, kvv-politika, tudásalapú gazdaság, információs társadalom, termékpiacon szabályozás, foglalkoztatási politikák, szociális biztonság stb.

mai valóság között kisebb-nagyobb eltérés még akad. Mindössze egyetlen példa: cél a 70%-os általános foglalkoztatási ráta elérése, ez az Unióban jelenleg 63%, Magyarországon 50%, legyen a női foglalkoztatási ráta 60% felett, uniós szinten ez 55, nálunk 50% alatt. Az elidősödés miatt (nemcsak nálunk, uniós szinten is probléma) az 55-64 közötti korosztály legalább 50%-át kellene foglalkoztatni, az uniós átlag 40%, a hazai 30% alatt. A sor hosszú: a K+F kiadások GDP-n belüli arányától (3%) az élethosszig tartó tanulásig (25-64 közötti korosztály 12,5%-a) rendre azt tapasztaljuk, hogy a kitűzött céltól nagy az Unió elmaradása, s még nagyobb a mienk. Vagyis: egyelőre az is elég lenne, ha a jelenlegi uniós átlagnak meg tudnánk felelni, hogy azután a lisszaboni folyamatnak érdemben nekifussunk.

EU-s gazdasági pozíciónk ugyanakkor javul. A magyar gazdaság teljesítménye a kilencvenes évek végétől rendre jobban bővül, mint az EU. Ha a világgazdaság gyorsabban is halad el mellettünk, az uniós átlagnál közel 1%-kal gyorsabb növekedésünkkel remény van arra, hogy fél évszázadon belül az EU legjobbainak jelenlegi szintjére jusunk. A középmezőnybe hamarabb bekerülünk: az Unió kibővülése e jellegű pozíciónkat folyamatosan erősíteni fogja, már megtörtént ez 2007 elején a román és bolgár csatlakozással. Tovább javulunk a Nyugat-Balkán megjelenésével, a FÁK-államok közeledésével és nem utolsósorban Törökországgal és/vagy majd Ukrajnával. Jóllehet ez utóbbiak belépése mai tudásunk szerint még kérdéses, időpontja is bizonytalan – de nem kizárt. Így tehát az sem, hogy alacsony teljesítő-képességünkkel – jelenleg a 2004-ben belépettek között sereghajtók vagyunk – bejutunk a középmezőny aljára – ez is lehet egy idő után reális, racionális gazdasági várakozás. A litván teljesítmény ugyan kisebb, mint a magyar, mégis Kaunas és Vilnius pazar jólétére, fényűző bőségére irigykedik Moldovától Montenegróig szinte valamennyi unión kívüli európai ország. Minden viszonylagos tehát, s uniós gazdasági várakozásainknál ezt is figyelembe kell venni.

Az újonnan csatlakozott országok körében, így nálunk is nagy a közvélemény várakozása az EU-támogatások ügyében. Sokan, még kormányzati szinten is, gazdasági várakozásaikat ebből vezetik le. Már ismert, sőt beindult a 2007-2013 közötti program, a Magyarországnak jutó évi ezermilliárd forint feletti támogatás nemcsak jól hangzik, hanem valóban sokat lendíthet a gazdaságon. Egy negyedév

alapján nehéz itt elért sikerekről beszámolni, különösen, hogy a programok zöme még be sem indult, e cikk írásakor még Brüsszel előtt a tervezet. A várakozás túl nagy, s még akkor is irreális, ha az EU mindenre rábólint. Nem Brüsszel fogja Budapest problémáit megoldani, mint ahogy pusztán segélyekből, támogatásokból se lehet egy nemzetgazdaságot fellendíteni, ahogy azt sokan hiszik. Valahol már a kiindulással is baj van: nem valós üzleti magatartás az, hogy megtekintjük, milyen támogatási lehetőségeink vannak, s erre épül a vállalkozás – ennek fordítva kellene lenni: alakuljon és bővüljön a cég a saját erejéből konkrét profilokkal és reális tervekkel, s legfeljebb átmeneti támogatás kell a tartós prosperitás gyorsabb eléréséhez. Bármennyire szép ez a summa, közel egymillió kis vállalkozás csak töredékének juthat pénz. A néhány ezer kedvezményezett nem turbósítja fel a magyar gazdaságot.

Természetesen vannak területek, ahol az EU mankója már eredményesen „besegített”, ilyen például az agrárszektor. Itt folyamatos, rendszeres piaceltérítésről van szó, ami az Unió egészére érvényes. A Közös Agrárpolitika ránk is vonatkozik. Bár a moratórium letelte után mezőgazdasági támogatásban is teljes jogú tagjai leszünk a Zöld Európának, s honunk parasztságát farmerságnak fogják hívni, a gazdasági körülményekben ez nem hoz lényeges változást. Eltűntek cukorgyáraink (valamennyi!), nagy tradíciójú élelmiszer-feldolgozó üzemek (konzervgyárak, húsfeldolgozó üzemek) többsége, állatállományunk szinte valamennyi ágazatban a korábbi töredékére zsugorodott, növénytermelésünk felére csökkent, s a TSz-nyújtotta munkahelyek alternatíva nélkül szűntek meg. Az EU a támogatást a most meglévő, lezsugorodott termelésre adja/fogja adni, s bár rurális felzárkóztató programok is léteznek, ebből még nehezen látszik az a korszak, amikor derék nyírségi-bodrogi farmereink lekörözik dán társaikat, s a kecskeméti tanyavilág virágkertészete megcsúfolja a holland piacokat.

A vidék gazdasági várakozásánál a mezőgazdasági támogatáson túl ott vannak a különféle infrastruktúrális fejlesztési lehetőségek, ahol az önerő megteremtése után valóban van lehetőség pályázni, nyerni, utat építeni, csatornázni, infrastruktúrát bővíteni stb. Más oldalról vasutak megszüntetéséről, buszjárat-nyírásokról, kórházbeszüntetésekről hallunk, a kettőt összeegyeztetni lehet, s ebből jövőt is tudunk építeni, más kérdés, hogy mennyire racionálisan.

A gazdasági várakozásokat a relatív – környezetünkhöz viszonyított – társadalmi jólét is befolyásolja. A gazdagság és a szegénység nem csupán hangulati elem, hanem egy-egy adott rétegnek sajátos életformája. A WHO ajánlása szerint szegény az, akinek havi jövedelme kevesebb, mint az adott ország egy főre jutó átlagjövedelmének fele. Az uniós ajánlás ezt 60%-ban fogalmazza meg, egyes országok maguk jelölik ki a küszöböt, Németországban pl. az egyedülállók esetében ez 2003-ban 938 euro volt. Tőle pár száz kilométerre keletre a 250 000 forint feletti havi nettó már csak egy nagyon szűk rétegnek adatott meg. A szegénységi határ nyilván más, ahol szinte mindenki szegény – és ennek megfelelően mások a gazdasági várakozások is, mint ahogy az se mellékes körülmény, hogy az átlagos bérszínvonal (árszínvonal) milyen belső szerkezetet takar. Az uniós adatgyűjtés, a Gross Earnings in Europe²² nominálisan és PPS²³-ben is közöl értékeket, előbbieket a munkáltatói, utóbbiak a társadalmi gazdasági várakozásokhoz adnak háttérrel. Eszerint az EU-ban a havi átlagkereset 200 és 3500 euró között szóródik (Magyarország 400 euróval az alsó harmad élén), ami jól mutatja, hogy más a jólét gyakorlata, azaz kokrét megélése más Bulgáriában, Romániában és más Luxemburgban és Dániában. Igaz, a vásárlóerő paritáson mért különbség ennek harmada, „mindössze” hatszoros.

Számos hazai és külföldi kutatócsoport foglalkozott azzal, hogy mikor érjük utol Nyugat-Európát. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából legutóbb készített anyag szerint²⁴ négy forgatókönyv mutatja be, hogy a magyar gazdaság mikor jut erre a fokra. Nos, az optimális verzió szerint (4-4,5% közötti növekedés, államháztartási egyensúly 2008-ra, euró 2010-re) 15 év múlva, azaz 2022-re érnénk el az EU jelenlegi átlagszintjét. Ezt a változatot el kell vetni, hiszen a föltételek egyike se teljesül (növekedési ütemünk 4% alatti, az államháztartási egyensúly 2010 utánra várható, az euró bevezetése eddig is késett, továbbra is késni fog), tehát a csúszás lényegesen nagyobb, viszont a változat nem számol az EU várható recessziójával.

---

²² Gross Earnings in Europe. Statistics in Focus. Population and Social Conditions. Bruxelles, 2005

²³ Vásárlóerő-érték

²⁴ Ágh Attila (vez.), Tamás Pál és Vértes András: Magyarország 2015-ben. MEH/MTA projekt, Budapest, 2006

A várakozás befolyásolásának felelőssége

A gazdasági várakozás, azon belül annak racionális változata nem pusztán előrejelzés. Számos várakozás (gazdasági növekedés, infláció) nagyban befolyásolja a beruházói-kockázattói-megtakarítói magatartást, hovatovább a várakozás valóban egyfajta biztos jövőkép. Pozitív alakítása tehát a tömegpszichózisért igazán felelősök – kormány és média – egyfajta kötelessége.

Hogyan kell(ene) tehát nekik fellépni? Kormányzati oldalról a jelenlegi szóvivői kultúra szemléletét kellene megváltoztatni, akár drasztikus személycserékkel. Nem föltétlenül azt kell állandóan mondatni a főnökökkel, hogy ezt is, azt is elkúrtuk, már megint elkúrtuk, folyamatosan elkúrtuk. (Szóhasználata önmagában sem szerencsés, de állandó ismételtetése esetleges ízlésbeli hiányosságra is utalhat.) Hanem ellenkezőjét: ez sikerült, ezt jól tettük, itt volt fáradozásainknak értelme, továbbra is így kell csinálni. Kell mutatni pozitív példákat, egy-egy sikeres tevékenységet, s nem szégyen ezek hasznos tapasztalatait az adott körülményekhez igazítva adaptálni. A médiában ennek már évszázados hagyománya van. A közgazdaságtanban a benchmarking, a best practice évtizedek óta tanított tárgy.

Az átgondoltság megléte sokat lendítene a reális optimizmus kialakításában, nehezen indokolható például az orvosleépítés egy olyan időben, amikor 10 éven belül tömegesen mennek az emberek nyugdíjba (Ratkó-nemzedék), s a szociális háló amúgy is szakadozott. A gazdasági várakozásoknál ilyenkor már azokat a később biztosan jelentkező teherterteleket is figyelembe kell venni, aminek hatása középtávon még nem teljes erővel mutatkozik. Az embereket nem szabad hülyének tekinteni, az alapvető folyamatokat ők is látják, és magukon érzik is.

Az pedig szinte evidens, hogy az állampolgárok által fizetett médiát is ebbe az irányba kell terelni. A királyi intézményeknél a vezetők kiválasztása nem feltétlen csak párttársi viszony, hanem a szakmai hozzáértés is lehet. A kormány és a parlament másik feladata olyan intézkedéseket hozni, melyek igazolják is a szónoki fogásokat. A cikk terjedelme nem teszi lehetővé a teljes intézkedési csomag vázolását, nem is erről szól, de egy példa erejéig bemutatásra kerül. A nemzet jövője szempontjából mint gazdasági várakozás sem mellékes, hogy

pár évtized múlva hányan leszünk, milyen a korösszetétel. Köztudott, hogy jelenleg minél több gyerek van egy háztartásban, anyagilag annál szegényebb. A szegénységi ráta három és több gyerek esetén ug-rásszerűen emelkedik. Ma már a mélyszegénység is jellemző a gyere-kes családoknál, minden ötödik gyerek, összesen mintegy 400 000 így él. (Ha felnőnek, ilyen háttérrel milyen lesz az ő gazdasági várakozá-suk?) Hiányzik a gyermekvédelmi támogatás, a családi adózás, a tár-sadalmi megbecsülés. Az sem igaz, hogy a népességsorvadás a fejlő-dés értelemszerű velejárója, egyrészt azért, mert fejlettségünkben messze nem tartunk még ott, ahol Nyugat-Európa, s náluk ilyen fej-lettségi szint mellett népességgyarapodás volt, másrészt a mai Francia-ország példája is mutatja, hogy a jólét nem föltétlen következménye a lakosságcsökkenés. Vagyis egy ilyen pozitív lépéssorozat segíthetne a gazdasági várakozás javulásában is. – Ilyen terület több is van.

A média egyéb része pedig – ez a normális folyamat: alkalmaz-kodni fog ehhez. Ha kialakul az egészséges társadalmi közhangulat, akkor az olyan csatornák nézettsége, az olyan lapok olvasottsága, ahol állandóan csak a sikertelenség, a kudarc, a jellemtelenség és a pana-mázás van – látványosan zuhanni fog. Nem igaz, hogy a bulvár csak ezt igényli, az utca irodalmát is lehet színvonalasan csinálni, a két háború közötti magyar sajtóból is van rá számos példa, vagy akár nap-jainkból is, igaz más területen (lásd pl. Egy Optimista Magyarország-ért c. mentálhigiénés programot).

Lehet és kell a médiát irányítani. Lehet és kell a kormány és a par-lament PR-jét létrehozni. Természetesen szükségesek hiteles szemé-lyek, sikeres példák és átgondolt, hatékony intézkedések. A presztízs nem magától jön. A jó médiakapcsolat nem csupán a pénzleosztást jelenti, s egyéni becsvágy kielégítésére szolgál. Az átgondolt, hosszú távú befektetésnek viszont lesz tartós eredménye – egy prosperáló Magyarország, aminek fontos eleme a jó gazdasági várakozás.

**Globalizálódott piac és gazdasági verseny
és/vagy humanizált biztonság
(Gondolatok „Egy szociális Európa a globális
versenyben” c. nemzetközi konferencia
ürügyén)**

2007. május 30. és június 1. között rendezte meg a német Otto Brenner Stiftung a Friedrich Ebert és a Hans Böckler Alapítvánnyal együtt az alcímben feltüntetett tárgykörű 8-ik nemzetközi konferenciáját Budapesten. Ennek a konferenciának éppen úgy aktív résztvevője voltam, mint annak az 1998. szeptember utolsó hetében Berlinben megrendezett ötnek, amelyen még a szakszervezetek, bár gyanakvással, ugyanakkor azonban némi bizakodással tekintettek a Globus-on egyre kiterjedtebbé és egyre keményebbé váló gazdasági versenyjelenségre, amit akkor a szakszervezetek zöme még elfogadott és igyekezett az új helyzethez idomulni, remélve azt, hogy megfelelő kompromisszumokkal sikerül megőrizni a munkavállalók és az önfoglalkoztatók szociális biztonságát és sikerül fenntartani egészségmegővési, magánéleti, szociális és gazdasági érdekeik figyelembevételét. A mostani konferencián azonban az európai és az országos szakszervezeti szövetségek, valamint az európai és a nemzeti üzemi tanácsok képviselői részéről elhangzott előadások és felszólalások erőteljesen kritikus hangvételt ütöttek meg az eluralkodott globalizációval és csak a haszon-maximálásra törekvő korlátlan gazdasági versennyel szemben. Több előadó is felvetette, hogy gazdaság-, és szociálpolitikailag össztársadalmi hátránnyal jár a mai határokon átnyúló termelői tevékenység-kihelyezés a minél olcsóbb munkaerőt felkínáló egyre keletebbre lévő országokba, ami nem áll meg az EU-hoz újonnan csatlakozott közép-európai államoknak uniós határt is jelentő keleti határainál, hanem áthaladva a kelet-európai régión, Ázsia távol-keleti,

most feltörekvő országainak a legolcsóbb gyermek munkaerőpiacán állapodnak meg. Felvetődött – de csak érintőlegesen, hogy ebben a folyamatban élen jár az USA, de ezen az úton járnak a német vállalatok is. Bogár László, Gazdag László és Csath Magdolna helytállóan állítják, hogy a globalizációnak és a minél olcsóbb munkaerőpiacra történő vállalat-kihelyezések az ilyen országok alsó-, és középrétegeinek a fogyasztást, visszaszorítását jelentő gazdaságpolitikája nem egyéb, mint a gyarmatosítás legújabb változata. Az előadásokból és a felszólalásokból kitűnt, hogy az EU régi tagállamai a kolonializálás e legújabb formáját erőteljes mértékben gyakorolják az újonnan belépett államokkal szemben. Felvetődött, hogy a privatizáció igen sok esetben az újonnan belépett államok piacának olcsón történő megszerzésére irányul és csak addig maradnak Magyarországon, amíg az adókedvezmény fennáll, miközben a teljes jövedelmet kiviszik az országból, és semmit sem forgatnak vissza a bővített újratermelésbe.

Több magyar és külföldi előadás, valamint hozzászólás a vita során felvetette, hogy azok a multinacionális cégek, amelyek tartós jelleggel és többnyire zöldmezős beruházás mellett telepednek le az országban, a működés megindításakor igyekeznek mind a szakszervezeti, mind az üzemi tanácsi munkavállalói érdekképviselőt kiszorítani. Túlmenve a konferencián, ez elsősorban a japán, az amerikai-angol és a törökországi befektető és itt letelepedett cégekre vonatkozik, de voltak német cégek is – mint pl. a kaposvári és a szekszárdi húsüzemet az 1990-es évek derekán üzemeltető német tulajdonos –, amelyek mindent elkövettek azért, hogy náluk ne legyen sem szakszervezeti, sem üzemi tanácsi képviselő. Eklatáns esete ennek a Suzuki Autógyár esztergomi üzeme. Ezzel szemben a Magyarországon letelepedett német cégek jelentős része mindjárt az induláskor lehetőséget adott vállalati szakszervezeti és az üzemi tanácsi képviselő kialakítására. Az Opel Cég Győri Autógyárának német igazgatója előadta, hogy náluk a termelés beindítása óta vállalati szakszervezet és üzemi tanács működik. Az üzemi tanács (üt.) 13 tagja közül 9 a szakszervezeti jelöltek közül, míg 4 a munkakollektíva jelöltjei közül került megválasztásra.

Mindebből láthatóan az üt.-választásokra a magyar Mt. alapján, szakszervezeti közreműködéssel, nem pedig a német jog szerint került sor, ahol az üt.-tagok jelölése a szakszervezetektől teljesen függetlenül történik. Kérdésemre az előadó a vitán közölte, hogy az üt. jogosít-

ványrendszerét nem a német Üzemi Alkotmánytörvény (Betriebsverfassungsgesetz – BvG.) igen széleskörű együttdöntési jogosítványrendszere, hanem a magyar Mt. igen szűk körű és formális együttdöntési lehetőségeket tartalmazó szabályai szerint alakították ki. A német befektetők többsége – miként a Győri Opel üzemi vezetősége is – csakhamar rájött arra, hogy a gazdasági életben működő szakszervezetek részbeni gyengesége, az MSZOSZ-n keresztül pedig többségüknek a bal-liberális komprador kormányzattal való összefonódása miatt hatékony érdekképviseletre képtelen, az üt.-ok törvényileg megállapított jogosítványai pedig igen csekélyek és szűkkörűek, amelyeknek üzemi rendtartással történő egyetlen német cég sem ajánlotta fel eddig, holott erre minden további nélkül lehetőség lenne.

Ugyanakkor az Opel Győri Üzeme is azt a gyakorlatot folytatja, hogy az Mt. §-ában megjelölt hivatalos munkaszüneti napokon – több multinacionális céghez hasonlóan – rendes munkavégzésre kötelezi a magyar munkavállalókat, ide értve a nemzeti ünnepeket is. Az Opel üzemigazgatója ezt az új lézer-technika bevezetésével indokolta, amelynél a folyamatos termelést átmeneti jelleggel az teszi szükségessé, hogy a munkavállalók még nem gyakorolták be a leállítás és az újraindítás módját. Ezt az érvelést többen azért nem fogadták el, mivel a lézer-technikát már több mint 4 éve alkalmazzák. Így tehát elegendő idő volt arra, hogy a munkavállalók az új technikát/technológiát betanulják. Történt arra is utalás, hogy a multik ilyen gyakorlatot más posztkommunista országban is folytatnak, ami egyértelműen azzal a módszerrel azonos, amelyet a gyarmattartó államok munkáltatói a gyarmatokon folytattak. Ez is egy bizonyíték arra, hogy a multinacionális cégek mintegy gyarmatnak tekintik az egész közép-kelet-európai régiót, az EU pedig az újonnan belépett tagállamokat. Erre utal az a tény is, hogy amikor 1992-ben az EU az ún. „Visegrádi négyekkel” – így Magyarországgal is – a társulási szerződést megkötötte, abban kifejezetten kikötésre került, hogy a tagállamokból bejövő árukkal szemben a társult tagonkénti dömping intézkedést nem alkalmazhatnak, viszont az Unió tagállamai a társult tagoktól az Unióba érkező árukat dömping esetében megvámolhatják. Hasonló módon egyenlőtlenül került a szerződésben rögzítésre a védzáradék kérdése is. Ezen kívül az újonnan az EU-ba lépett államoknak a régi tagállamok hátrányára történő megkülönböztetését mutatja az is, hogy a belépéskor a

munkaerő szabad áramlása is csak egyoldalról vált lehetővé, ami azt jelenti, hogy az új tagállamok kötelesek beengedni a régi tagállamok munkavállalóit dolgozni, viszont az új tagállamok munkavállalóit a régiók nem kötelesek fogadni. Ez a kikötés még akkor is diszkriminatív, ha csak átmeneti időre is vonatkozik. Az Unió így próbálta a globalizáció hatására a régi tagállamokban bekövetkezett munkanélküliség-növekedést csökkenteni. Egyfelől gátat kívánt szabni annak, hogy az új tagállamokból ne áramoljon át tömegesen olcsó munkaerő, másfelől lehetőséget kívánt biztosítani arra, hogy a régi tagállamok állástalanjai az új tagállamokban munkához jussanak. Igaz, a munkaerő-áramlásnak ez az egyoldalúvá tétele nem bizonyult hatásosnak, mivel a munkahelyek száma a régi tagállamokból történt cégkirajzások miatt a régi tagállamokban is lecsökkent.

Konklúzióként leszögezhető, hogy ezek a jelenségek egyértelműen diszkriminatívok és sértik a tagállamok közötti egyenjogúság elvét. Mindez ellentétben áll a Római Szerződéssel és a Szociális Chartával, valamint az ENSZ emberi jogokat meghatározó Alapokmányával. Németországban pl. az egyes munkaszüneti napoknak minősülő vallási ünnepeket tartományonként aszerint határozzák meg, hogy az adott tartományban a katolikus vagy az evangélikus vallás-e a meghatározó. Ez az elv Lengyelország és a többi szláv nemzetiségű új tagállamok nem kerülhető ki konfliktus nélkül. Ezért a multik akkor járnak el az európai normáknak megfelelően, ha ezt az elvet alkalmazzák. Magyarország esetében annyiban más a helyzet, hogy egyrészt több vallás gyakorlása területileg szétszórva jelentkezik, másrészt viszont – és ez a lényegesebb – a magyar társadalom erőteljesen szekularizálódott. Ezért a különböző vallási ünnepeknek munkaszüneti nappá nyilvánítására nem áll fenn különösebb igény, legfeljebb pihenési célokból esne jól. Ennek tolerálása viszont nem indokolt. Az viszont mind a német, mind más külföldi cégektől elvárható, hogy mind Magyarország, mind pedig a régió más országai esetében is a jogszabályilag munkaszüneti napnak nyilvánított ünnepeket – függetlenül attól, hogy nemzeti, állami vagy vallási jellegűek – tartsák tiszteletben és azoknak, akik ilyen napokon dolgozni kényszerülnek (folytonos vagy több műszakos üzemelés), vagy pótlékot fizessenek a munkáltatók a rendkívüli munkavégzés után, vagy pedig alkalmazzanak olyan személyeket, akik vállalják az átlagosnál magasabb fizetés ellenében, hogy bármikor

munkára rendelkezésre állnak. A német munkajog ezt kifejezetten intézményesítette is. Azok, akik a kapacitástól függően változó munkaidő szerint hajlandók dolgozni, kiemelt fizetésben részesülnek. Velük a kapacitásorientált munkaidőben történő munkavégzésre a munkáltatók külön szerződést kötnek (kapacitatorientierte warabiler Arbeitzeit – KAPOWAZ).

A háromnapos konferencia lényegében a német legerősebb szak-szervezet, az IG. METALL elnökségének az „Egy szolidaritás megújult Európáért” c. vitairata jegyében folyt. A vitairatot minden résztvevő kézhez kapta. E vitairat szellemében tartotta meg előadását az IG. Metall első elnöke és a Szakszervezetek Európai Szövetségének (ETUC) a titkára. Mind a ketten a vitairattal egyezően rámutattak arra, hogy a globalizáció a gazdaság és a politika nemzetközivé (internacionálissá), szerintem azonban inkább nemzetek felettivé (szupranacionálissá) válását jelenti és a piacok deregulációját, a közszolgáltatások privatizálását és a szociális dimenzió átfogó leépítését valósítja meg. A mai szupranacionális globalizációs folyamatban, amely egy kemény neoliberális diktatórikus rendszeren nyugszik, a gazdasági hatalom maga alá gyúrja a nemzeti és az internacionális politikai/állami hatalmat. Ez a szupranacionális gazdasági hatalmi és érdekszövetség ugyanis nem akarja, hogy a XIX. sz. végéhez, valamint a XX. sz. közepéhez hasonlóan egy „welfare state” ismét egy szociális piacgazdaság irányába tendálva korlátozza a globális hatalom haszonmaximálási törekvéseit. Ezért ez a gazdasági elit a minimálisra igyekszik zsugorítani az államgépezetet olyannyira, hogy az csak a teljesen szétnyíló szociális olló szűk felső vagyonosodott rétegét és javait védje meg az egyre jobban elnyomorodó alsó rétegtől. Ezért kell a közhivatalokat minél összefűzött zsugorítani, a közszolgáltatásokat ugyancsak a vállalkozói haszonszerzés érdekében privatizálni, a közalkalmazottakat pedig szélnek eresztetni. A maximális haszonszerzés a gazdaságban a csoportos létszámleépítések egyre gyakoribbá válásával, a termelésnek a minél olcsóbb élő munkaerőt, infrastruktúrát és adókötelezettséget, valamint munkaszociális védelem-nélküliséget jelentő országokba történő áttelepítésével valósul meg. Mindehhez szükséges a piac deregulációja, mivel kiélezett versenyben a termékek minél olcsóbbá tételével lehet csak fennmaradni. Az ebből eredő veszteséget pedig a termelés és az áru-előkészítés minél olcsóbbá tételével

lehet csak kompenzálni. Ehhez a folyamathoz hozzátartozik a fogyasztói tömegek megkárosítása is a minél olcsóbb és egyre rosszabb élelmiszerekkel és gyors elhasználódási használati tárgyakkal való elárasztás, amelyek irányában fennálló vásárlási kedvet a divatdiktátum bevonása még motiválja is.

Mindezek együttes eredménye az EU régi tagországaiban is, de még inkább kiélezve az új tagállamokat tömörítő régióban a tömegessé vált munkanélküliség, a középosztály erőfeszítése, hogy ne szakadjon le és ne hulljon bele az egyre szélesedő roncs társadalomba. A középosztálynak ez az erőfeszítése az egzisztenciális létben maradásáért és ennek érdekében a megfelelés irányában jelentkező igyekezete, az önálló véleményt egyre inkább felcserélő szolgálalkúság és a hajszolt túlmunkából fakadó amerikai konyhadivat szerinti étkezés, valamint a silány médiabefogadással párosuló mozgáshiány egyre erőteljesebb mértékben kikezdi a testi és a szellemi egészséget. Tanúi vagyunk a fokozatos átlagéletkor csökkenésnek, az állással rendelkezőknél a túlhajszoltságra, a munka nélkül maradóknál pedig a renyheségre visszavezethető testi (magas cukor és vérnyomás, keringési zavarok, rák, infarktus, agyvérzés) és lelki (depresszió) betegségekkel kísért fokozatos társadalmi elbutulásnak, kulturális kiüresedésnek. Ez utóbbit fokozza még a mai általános műveltséget háttérbe szorító, összefüggő önálló gondolkodásra nem, hanem csak felsőbb utasítások tökéletes végrehajtásának technikájára és izolált, felülről oktrojált gondolkodásra irányuló köz- és felsőoktatás (bolognai folyamat). Lényeg az, hogy a gazdaság és a még megmaradt, de a privát gazdasági szférának alárendelt állami adminisztrációnak és technika-technológiának egysíkián képzett és egyirányban gondolkodó frontkatonák nevelődjenek ki. A köz- és a felsőoktatás egyértelműen ebbe az irányba tendál. A cél egyértelműen az, hogy egy olyan szellemi és műszaki alkalmazotti réteg alakuljon ki alsó-, közép- és felsőfokú képzettség mellett, amely a maga szintjén megfelelőképpen kiszolgálja azt a menedzserei réteget, amely a magának történő kedvezményes részvényjuttatásokkal és a cégtől így szerzett részvényeknek a tőzsdén történő manipulatív és művi felértékelésével irreálisan nagy vagyonra tesz szert. Helytállóan utal ennek alapján az „Előterjesztés” arra, hogy „a menedzsment stratégiák a pénzpiacokat célozzák meg, a részvények ára ezért a vállalatirányítás meghatározó eleme lett. Megállapítja e dokumentum, hogy a

„munkakörülmények és a beruházások esnek e pénzügyi alapú gazdaság áldozatául”. Emiatt tört ki több amerikai nagyvállalatnál, a vállalati részvények felértékeléséből adódott az a menedzserbotrány, amely komoly gazdasági krízist okozott az USA-ban és hasonló a Siemens Cégnél, valamint a Volkswagennél feltárt menedzseri korrupció sorozat.

Ezekről így, konkrétan a szakszervezeti oldalról elhangzott előadások nem szóltak, bár nem ártott volna, ha az előadások e problémákra is kitértek volna. Arról sem volt szó, hogy a múlt század utolsó két évtizedében indult meg az amerikai bankok részéről az a nagyméretű fúziós hullám, amely átterjedt a német bankhálózatra, majd az ipari és a kereskedelmi cégekre is. A piac deregulációjának a célja, hogy eltörlésre kerüljenek azok a fúziókontrollt jelentő jogszabályok, amelyek a versenyt kizáró uralkodó piaci helyzet kialakulását igyekeznek megakadályozni. Ma a fuzionáló vállalatok ezeket a szabályokat egyszerűen átlélik, a versenyhivatalok pedig a gazdaságpolitikai nyomás hatására a legtöbb esetben megalkudni kényszerülnek. Ugyanígy átlélik ma már a kontinentális európai államokban is a verseny tisztességét védő szabályokat, követve a teljesen liberalizált amerikai gyakorlatot, ahol Hobbes szavaival élve piaci szereplő piaci szereplőnek a farkasa. A menedzsmentnek e gátlástalan pénzügyi piacokra nyomulása és vagyonnövelési stratégiája fordította a visszájára a munkaerő-kölcsönzés intézményét. Általánossá vált Németországban, de Magyarországon is, hogy a nagy cégek – ide értve a pénzügyi intézeteket is – nemcsak az egyszerű dolgozóknak, hanem a beosztott és a középszintű vezető alkalmazottaiknak is felmondanak, akiket munkaerő-kölcsönző cégekhez küldenek és fele annyi fizetésért „visszabérlik” tőlük őket. Ezt játszotta le a közelmúltban a Deutsche Bank is, amit a többi céghez hasonlóan ő is tehetett azért, mert a német szabályozás szerint a kölcsön-munkaerő akkor is a munkaerőpiacon kialakult átlagbérnél alacsonyabbat kap, ha dolgozik és akkor is, ha nem. Ezt a „játékot” azért nem lehet Franciaországban és a frankofon jogterületen lejátszani, mert ott a kölcsön-munkavállaló ha nem dolgozik, minimálbérré jogosult csak, viszont ha dolgozik, az adott munkakörre vonatkozóan kialakult munkaerőpiaci átlagbért kell a részére fizetni.

A magyar munkaerő-kölcsönzésnél is ezt a rendszert kellene alkalmazni az egyenlőségről és az egyenlő bánásmódról szóló 2003. évi

XXV. tv. alapján. A munkáltatók mégsem ezt teszik. Semmit sem változott a helyzet annak ellenére, hogy 2004 decemberében az Mt. munkaerőkölcsönzésre vonatkozó szabályainak a kiegészítésével érvénytelenítésre került az olyan szerződés, amellyel az egyik cég anyagi támogatást nyújt munkaerő-kölcsönző cég alakítására. Az ilyen szerződést soha nem lehet felderíteni. Sokkal többet jelentett volna, ha magukat az itt vázolt tömeges felmondásokat (Massenentlassungen) és az azt követő visszakölcsönzéseket deklarálta volna érvénytelennek az Mt.-módosítás. Ezt azonban a bírói gyakorlat az Mt. 4. §-ába foglalt rendeltetésselenes joggyakorlás tilalmának az alkalmazásával még mindig megteheti.

Hasonlóképpen visszaélészerűen alkalmazták – figyelmen kívül hagyva az előbb említett esélyegyenlőségi törvényt és az atipikus szerződésekre vonatkozó esélyegyenlőségi európai uniós irányelveket – az önfoglalkoztatás intézményét, ahol nem a vállalkozási szerződés szigorú elszámoláson nyugvó polgári jogi szabályai szerint kellene eljárni, hanem a munkaviszonynak a munkavállalót védő szabályai alapján. Hasonló a helyzet az egyéb atipikus foglalkoztatásoknál is. Maga az IG-METALL előterjesztése állapítja meg, hogy az Európai Bizottság Zöld Könyvében vázolt „flexicurity”, azaz rugalmasság biztonság=rugalmbiztonság koncepciója a visszájára fordult. Erre ugyancsak fény derült magán a konferencián, ahol a konferenciaszünetben a német evangélikus egyház munkaszociológiai intézetének a munkatársa közölte, hogy nagyon sok munkaerő-kölcsönző cég a már elmondott módon a létszámleépítések során bújtatva visszakölcsönöz, tulajdonképpen azonban távmunkára, házi bedolgozásra vagy rész-, ill. határozott időre történő munkavégzésre alacsonyabb bérért munkavállalókat az eredeti cégükhöz. A látszat munkaerő-kölcsönzésnek ezt a gyakorlatát azért alkalmazzák Németországban, mert a német jog szerint a munkaerőközvetítés ingyenes és állami monopólium.

Jóllehet a konferencia nem foglalkozott a mezőgazdaság globalizációs problémáival, azonban nem lenne teljes a kép, ha ezt a kérdést nem érintenénk. Az amerikai-angol neoliberais irányvonal a földforgalmat teljesen liberalizálni, a gazdaság méreteit pedig a nyugat-európai államok jelentős részének család-gazdasági megműveléséhez kötött korlátai alól feloldani kívánta. Mivel azonban a kontinentális Európa régi uniós tagállamai részéről ez az amerikai-angol idea

ellenállásba ütközött, az agráriummal kapcsolatos koncepció úgy alakult át, hogy a nyugat-európai kontinentális tagállamokban marad továbbra is fenn az elsősorban zöldség- és gyümölcsstermesztésre szakosodott családi farmszerkezetű növénytermesztés (family farm), míg az újonnan csatlakozott államokban elsősorban a kevésbé kultúrigényes olcsó gabonatermesztéssel párosuló latin-amerikai allodiális földbirtokrendszer és/vagy az észak-amerikai „kontrakt” farmrendszer alakulna ki. Ez utóbbi kettőnél a közép-kelet-európai volt tsz-tagok az új, részben külföldi földtulajdonos mezőgazdasági vállalkozók béreseivé, mezőgazdasági alkalmazottaivá válnának. Ezt a folyamatot segítette elő a kárpótlási jegyekkel történt földárverési eljárásokba „fű alatt” beengedett „nepperek” földfelvásárló tevékenysége.

A másik lényeges kérdés, amelyről érintőlegesen a konferencián is szó esett, a társadalombiztosítás. A társadalombiztosításon belül ma a legneuralgikusabb kérdés az egészségbiztosítás reformja, amely összekapcsolódik az egészségügy általános reformjával. Az Európai Unió régi tagországaiban a kötelező nyugdíj- és egészségbiztosítás a szolidaritás elvén állva kétpillérű. A biztosítás hordozói pedig mind az alap-, mind pedig a kiegészítő biztosításnál non profit, többnyire köztestületi jellegű szervezetek. Magyarországon az 1997 decemberében végrehajtott nyugdíjreform szintén áttért a kétpilléres kötelező nyugdíjbiztosítási rendszerre, azonban a második pillért a latin-amerikai megoldáshoz hasonló módon működő magánbiztosító pénztárak kezébe adta. Tekintettel arra, hogy a magánnyugdíjpénztáraknak semmilyen vagyonuk nincsen, mivel a privatizáció során a korábbi nyugdíjpénztárakat nem állították vissza és az 1949-ben államosított vagyonukat, ingatlanukat nem adták át az 1998-ban felállított magánnyugdíjpénztárak szövetségének, ezért csak állami szubvencionálással képesek működni. Emiatt a kötelező egészségbiztosítás több pillérűvé történő átalakítási reformjánál a második pillérbe a neoliberais SZDSZ a holland megoldás mintájára profitorientált biztosító cégeket kíván bevonni. Tekintettel arra, hogy a holland biztosító cégek itt vannak Magyarországon, ezeknek tervezi átjátszani a kormány a kis költségigényű, de nagy nyereséggel járó második pillért, míg a kis nyereséggel, de nagy költségráfordítással járó harmadik pillérbe sorolt egészségügyi szolgáltatások maradnának az állami egészségbiztosítási pénztáraknál.

Ez a rendszer egyértelműen megint csak az állami vagyonnak a magángazdasági szférába történő átszivattyúzását jelentené a szolidaritási elv teljes feladása mellett. A jelek szerint hasonló módon történne meg a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank által (mindkettő az USA által befolyásolt, ill. irányított intézmény) igényelt újabb nyugdíjreform, ahol a non profit orientált magánnyugdíjpénztár-rendszert szintén a versenyszférához tartozó intézetek váltanák fel. Mind az egészségbiztosításnak, mind pedig a nyugdíjbiztosításnak a kormány által tervezett ez az átalakítása teljesen ellentétes az Európai Tanács által 2007. május 21-én elfogadott irányelv-tervezetével, mely kifejezetten előírja a kötelező társadalombiztosításnál a szolidaritás elvének a figyelembe vételét. Ezen az alapon ellentétes e készülő irányelvvel a holland neoliberális új egészségbiztosítási rendszer is. Az a holland volt egészségügyügyi miniszter, aki most a magyar reform-bizottság megbízásából nagy összegű honoráriumért a magyar egészségbiztosítás átalakításához tanácsokat ad, kormányával és annak elnökével együtt éppen e reform miatt bukott meg HOLLANDIÁBAN. Teljesen elfogadhatatlan az a javaslata is, hogy a kórházak számát is tovább kellene csökkenteni Magyarországon, mivel a tízmilliót kitevő lakossághoz viszonyítva a jelenlegi szám még mindig sok. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a gyógyászati szakma és az egészségügyi szervezés szakembereinek többsége szerint az ágyszám csökkentést nem a kormány által végrehajtott intézménybezárásokkal, hanem a kórházak meghagyása mellett csak a tartósan ki nem használt ágyaik megvonásával lett volna helyes végrehajtani. Azáltal, hogy a kormány intézeteket szüntetett meg, egyrészt a sürgősségi betegellátás terén teljes zűrzavar állott elő, másrészt nagy a gyanú arra, hogy privatizálni és eladni akarják magánklinikai, wellness szállodai és szanatóriumi célokra a megszüntetett egészségügyi intézményeket, amelyek csak a tehetős felső rétegek számára lesz megfizethető. Minden valószínűség szerint ide kívánják bekapcsolni az egészségbiztosításnak már említett nyereségorientált második pillérét.

Mindezeket figyelembe véve és egyetértve az IG-METALL elnöksége által megfogalmazott vitairattal és a Kongresszus szakszervezeti előadóival, az európai szociális modell megújításának nélkülözhetetlen előfeltétele a pénzpiacok szabályozása, szigorú felügyelete és ellenőrzése, ami csak akkor lehet sikeres, ha a pénzpiaci mozgást a poli-

tika – a jelenlegi helyzettel szemben – átláthatóvá teszi. Az IG-Előterjesztés ezért kimondja, hogy „az Európai Uniónak a pénzügyi kapitalizmus szabályozásának és keretek közötti tartásának éllavasává kell válnia”. Ezzel kapcsolatban vetette fel az Európai Szakszervezetek Szövetségének (ETUC) a munkatársa az előadásában, hogy az Európai Uniónak meg kell fékeznie az Unió határain kívülre történő vállalati kihelyezéseket. Az IG-METALL Előterjesztés helytálló megoldási javaslata ezzel kapcsolatban az, hogy különadóval kellene súlytani az Unión belül működő mindazon vállalatokat, amelyek telephelyüket vagy termelésüket akár „de iure”, akár „de facto” az Európai Unió határain kívülre helyezik. Ez lenne a termelésáthelyezési adó, mint új adónem.

Mind az említett kongresszusi előadások, mind pedig az Előterjesztés foglalkozott az Európai Alkotmány problémájával és a jelenlegi tervezet el nem fogadásának az okaival. Az Előterjesztés ennek okát – szerintünk megalapozottan – abban látja, hogy a 2000-ben az Európai Unió állam- és kormányfői által szociális színezettel megalkotott Lisszaboni Stratégiát, mely célul tűzte ki a teljes foglalkoztatás elérésével az Unió gazdaságának 10 éven belüli világelső dinamikussá tételét, a neoliberais globalizáció hatására olyként módosították, hogy törölték belőle az összes szociálpolitikai és munkavállaló-barát elemet és csak a versenyképesség erősítésére összpontosítottak. Helytállónak tűnik az a feltételezés, hogy éppen a hollandok azért utasították el a népszavazás során a legnagyobb számban az EU Alkotmánytervezetet, mert a neoliberais reform az egészségbiztosítás terén ebben az országban lett a legerőszakoltabb módon keresztülhajtva, ami – miként már említettem – a kormány bukását is magával hozta.

Az IG-METALL előterjesztése hasonlóan, mint a konferencia szakszervezeti előadói fontosnak tartják, hogy az EU-Alkotmánytervezet szociális gazdasági tartalommal átdolgozva újból napirendre és végül elfogadásra kerüljön. Ezzel kapcsolatban vetettem fel a konferencián, hogy mindennél fontosabb lenne annak preambulum rögzítése, hogy az Európai Uniónak és tagállamainak a társadalmi rendszere a szociális piacgazdaság és az európai szellemi-kulturális örökség szintézisének nyugszik. (Németül megfogalmazva: Das Gesellschaftssystem der EU und ihrer Mitgliedsstaaten ruht am

wettbewerbliche Sozialstaatsprinzip und dem Synthese der kulturelle und geistige Erbe Europas.)

Ezzel a kérdéssel függ össze az EU-Alkotmánytervezetének preambulumaival összefüggő vita, amelyet e Konferencia diplomatikusan – mint kényes kérdést – kikerült, viszont – úgy érzem – e helyütt foglalkozni kell vele. Nálunk a kereszténydemokraták, az Unió többi tagállamában a keresztényszocialista és a kereszténydemokrata pártok voltak azok, amelyek hiányolták, hogy a preambulum nem utalt Európa keresztény gyökereire. Utóbb ez a szemlélet – igen helyesen – akként tágult, hogy a keresztény vallás elődjét jelentő zsidó vallási és kulturális gyökerekre való utalással ezt a kívánalmat kiegészíteni, mivel az egyistenhitű keresztény vallás az ugyancsak egy Istent valló zsidó hitvallásból fejlődött ki. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy nemcsak abból, hanem a klasszikus görög-római vallásból is sokat átvett. Több keresztény ünnep visszavezethető az ókori görög-római több istent tisztelő vallás ünnepeire. Több keresztény ünnep a két vallási irányzatnak az ötvözete. A keresztény-keresztény vallás az egyház-szakadásokkal és reformációkkal kialakult irányzatai megítélés szerint közbülső helyet foglalnak el az egyértelműen egyistenhit alapján álló zsidó vallás és a több-istenhitű görög-római vallás között. Míg ugyanis az Ószövetségben az Isten, vagyis a jó megtestesítője maga az Úr, a Jahve, ill. az Adonaj, az ellentétpárt megtestesítő gonosz az ellene fellépett és ezért bukott arkangyal, a Lucifer, aki lényegében az Úr tanácsadó (arkangyali) testületének a tagja volt. Ezzel szemben a reformációt megelőzően a keresztény vallásnak mind a nyugati, mind pedig a keleti ága egyaránt az égi társadalomnak egy egész hierarchiáját alakította ki az arkangyalok, angyalok, szentek és boldogok csoportjával, hasonlóan, miként ezt a klasszikus görög-római vallás tette. Csak míg ez utóbbi szinte valamennyi földön túlnak isteni rangot adott, addig a keresztény vallásnak a reformációt megelőző nyugati (római) katolikus és keleti (görög) ortodox keresztény „ösmagja” ma is ezen az alapon áll. A reformáció előtti ókrisztianizmusnak e két ágánál a középre állására utal még az is, hogy az egy Isten három személyből, Atyából, Fiúból és Szentlélekből áll, míg a görög-római vallásban is három, de egymástól elkülönült főisten volt, Jupiter (Zeus), Juno (Pallas Athene), és Minerva (Artemis). Ez képezte a római államvallásban a „kapitóliumi triászt”. A kapitalizmus

hatására utóbb, még a keresztény ősegyházban is megjelenik az egyistenűen belüli személyiség-egyediesítésnek a törekvése, mely az „egylényegűséggel” (homousion) szemben a „hasonló lényegűséget” (homoiousion) vallotta. Ezen a reformáció változtatott annyiban, hogy a keresztyén, azaz a megreformált lutheránus (evangélikus), kálvinista (református), unitárius és a többi protestáns irányultságú vallásnál eltompul az egy Istenben való személyiség-elkülönítés, és teljesen kiesik a már említett égi hierarchia.

Eme inkább racionálisnak mondható vallási irányzatok mellett már az ókorban megjelentek irracionális jellegű misztérium-vallások is, mint amilyen a perzsa eredetű Mythras vagy Jupiter Dolichenus kultusz volt. Míg a racionális vallások államvallási rangra emelkedtek, addig az irracionálisok társadalmi befolyása többnyire csak időleges, divatjellegű volt, viszont hullámzásszerűen előjöttek, mégpedig a társadalom válsághelyzeteiben. Ilyen a mi korunkban a társadalmi és egzisztenciális kríziskumulációk folytán Sörre Kirkegard kombinált vallás-életfilozófiájában gyökerező egzisztencializmus. Ez is mutatja, hogy mind a racionális, mind az irracionális vallási irányzatok mögött világi (szekularizált) és eszmei (filozófiai) eszmerendszer húzódott és húzódik napjainkban is meg. Míg az irracionális vallási irányzatokkal párhuzamosan szubjektív jellegű egzisztencialista eszmerendszerek futottak és futnak ma is, addig a részben vagy egészben államvallássá vált, vagy legalább államilag elismert és elfogadottnak nyilvánított vallásokkal együtt járó, többnyire objektív idealista világnézetek egy isteni eredetű természetjogi igazság-, és jogrendszerrel operáltak, amely legplasztikusabban Aquinoi Szt. Tamás jogfilozófiájában követhető nyomon. Ez az objektív theista filozófiai és jogfilozófiai rendszer éppen úgy, mint a Gustaw Radbruch-i és az Alfred Verdross-i emberi természeti törvényszerűségekre visszavezetett szociális-konzervatív szekuláris természetjogi rendszer, mindig is érzékenynek mutatkozott a szociális eszme iránt, amit azonban mindig összekötött a munkával. A gazdasági munkavégzés és a szociális dimenzió legkövetkezetesebb összekapcsolása Max Weber gazdaság- és jogszociológiájában követhető nyomon, amelynek alapja a szigorú számonkérésen nyugvó protestáns etika. Aki ennek a követelményrendszernek eleget tesz, az hosszú távú kiszámíthatóság mellett sikeres lesz, aki viszont ezt az etikai elvárást vétkeesen megszegi, azt kigolyózzák mindennek előtt a

gazdasági életből. A katolicizmus etikája – Max Weber megállapítása szerint – a protestáns etikához viszonyítva toleránsabb és az etikátlan cselekvések elkövetőivel szemben megbocsátóbb. Míg az angol-amerikai és az észak-német államokbeli kapitalizmus filozófiája, társadalom- és gazdaságszervezési gyakorlata a munkán alapuló tisztességes haszon elvén nyugodott és kevésbé volt toleráns a társadalom, pontosabban a mások nyakán élőködőkkel szemben, addig Dél-Németországban és Európa déli országaiban a katolicizmus hatására toleránsabb és segítőkészebb a közfelfogás az önhibájukból elesettek irányában is. Ennek tudható be, hogy a keresztényszociális eszme elindítója a katolicizmus volt (ferencesek, szaléziánusok, a pápák szociális enciklikái, mindenek előtt az ezeket elindító Quadragesimo Anno). Az egyéni és a közösségi érdek szimbiózisán alapuló szövetkezeti önszegély és a szövetkezeti mozgalom, valamint hálózati rendszer innen eredt és táplálkozik ma is, de ugyanígy a különböző altruista segélyszervezetek hálózata is.

A XIX. és a XX. századnak sem liberális, sem a kereszténykeresztyén konzervativizmusa, sem a keresztényszociális irányvonala nem akarta és nem akarja most sem a hagyományos társadalmi rendet felforgatni. Valamennyi ide tartozó irányzat tisztelte a tradíciót és az evolúció mellett állt ki és áll ki ma is Nyugat-Európában.

Ezzel szemben áll az a tradicionális liberalizmustól elkülönülő inkább ateista és/vagy panteista világnézeti alapokra épülő ateista attitűdű neoliberalizmus és szociáldemokrácia, valamint mind a kettőnek eltorzult és túlhajtott formáját jelentő anarchizmus egyfelől és anarchoszindikalizmus másfelől. Ugyanakkor a szociáldemokrácia három eltorzult irányzataként megjelent mérsékeltebb népi diktatúrát jelentő fasizmus és a totális népinek nevezett diktatúrát jelentő nemzeti szocializmus, valamint a kommunizmus, mely utóbbi formálisan az utópista szocialista szocialisták idealisztikus és több transzformációval a szövetkezeti mozgalomra ma is ható tanaiból is sokat merített.

Az itt bemutatott teista és ateista attitűdű két irányzatszoport közül egyértelműen az előbbi a konstruktívabb. Konstruktívabb, mert még akkor is, ha az egyénből és az egyéni érdekből indul ki, figyelembe veszi a kisebb és a nagyobb közösségi érdeket is. Ebbe belejátszik az egyértelműen vallási, mégpedig az ókereszténység idejétől kezdve folyamatosan fennálló „altruizmus”, ami az „egoval” „egoaltruizmus-

sá” szintetizálódott. Ez a felfogás fő tendenciaként érvényesülni tudott az I. világháború végéig a Globuson, amelynek általános elfogadottságát a földön túli morális rendszerben való hit kikényszerítette. A gazdasági, kulturális, szociális és eszmei viszonyokat konstruktív irányban eddig az időszakig egyértelműen a keresztény-konzervativizmus befolyásolta, amit azonban megelégnített és dinamizált egy konzervatív zsidó-keresztény szabadelvű eszmei és gazdasági etikán nyugvó liberalizmus. Ezzel szemben az inkább ateista alapokon álló szociáldemokrácia bár hirdette az egyéni és a közösségi érdek szimbiózisát, ami azonban szinte mindig egocentrikusságba és ezen keresztül a hatalmi elit gyakori korrupciójába fordulhat át, lényegében a földön túli létben való hithiánya miatt. A társadalom többségének – beleértve a vezető elitet is – kell egy földön túli hatalomban való hit. Kevés az ateisták körében az olyan magas szellemi beállítottságú ember, aki csak a maga szubjektumából kiindulva szükségszerűnek ítéli, hogy a saját egojának érvényesítését mások és a közösség érdekeinek a tekintetbe vételével önkorlátozni legyen képes magát.

A szociáldemokrácia egoaltruizmusának és a szociálaltruizmusnak hangoztatása bár a nyugat-európai kultúrállamokban meggyőződésből eredt, de a szociáldemokrata kormányoknak nem mindig sikerült az elvet a gyakorlatban betartaniuk. Ezért, amikor a II. világháború után a szociális piacgazdaság vált Európa nyugati féltékéjéhez tartozó országokban úrrá, egymást váltva regnáltak és regnálnak ma is a szociáldemokrata és a keresztény-szocialista kormányok.

Mint már szó esett róla, a szociáldemokrácián belül az irányító grémium részéről fennáll a teljes egoizmusba való fordulás hajlandósága, ami egy lágyabb és két kőkemény diktatúrába torkollott. A neoliberalizmus az anarchizmussal együtt az „egot” és az egyéni érdeket mindenek fölé helyezi. Ezért az önérvényesítés minden (társadalmi) gátját le kell bontani, az anarchisták szerint ide értve magát az államot is, míg a neoliberálisok szerint az államot a rendvédelemre leszűkítve szükséges fenntartani.

Az új jelenség, vagyis a társadalom-gazdasági globalizáció zömében az irányzatoknak ebből a csoportjából táplálkozik. Ez egy szintézise az összes negatívnak. Az ultraliberalizmusból az „ego”, vagyis az egyén és önérdek szupremációját és azt hirdeti, hogy minden egyén és önérdek, valamint az egyéni érdek erősítése érdekében egymással

szövetkezve létrejövő csoportosulási/csoport érdekek egymással történő küzdelmével létrejövő természetes szelekció viszi előre a fejlődést. Minden egyéni és ilyen csoport-érdek jogosult a maximális önérdekének az érvényesítésére törekedni, ami a maximális haszonszerzésre való törekvést jelenti a gazdasági életben. E szemlélet szerint az államnak csak az a feladata, hogy e küzdelemnek az „arénáját” biztosítsa és az, hogy az ebben a küzdelemben alul maradottak e küzdelem „fair play” szabályainak megsértésével ne tiltakozhassanak ellene, ne zavarhassák meg ennek a folyamatát. Ezt láthatjuk rendszeresen a globalizáció elleni tüntetésekkel szembeni rendőri óvintézkedéseknél és a demonstrációk elleni kemény rendőri fellépéseknél a G-6-ok csúcstalálkozóji alkalmával. Mindez azt mutatja, hogy az állam szociális funkciójának a lebontása a cél, nehogy korlátozhassa a jog eszközeivel e „küzdelmi rend” folyamatát. A globalizáció körei számára csak az állam rendészeti tevékenysége a fontos. A többi hagyományos állami funkció, így az egészségügy, a közoktatás és a kultúra a magánszférába adandó. Az állami és a közszféra eme lebontása találkozik azzal az anarchizmussal, amely ugyancsak államellenes. Irányzatának jelentős része azonban éppen ezzel a globalizmust kiszolgáló állammal szemben lép fel, de nem ismeri fel a kiutat, amely a szociális állam újbóli kiépítése, felerősítése mellett szól. A globalisták ugyanakkor felhasználják szándék-elkendőzési célból az eddigi összes itt bemutatott és a történelem során kialakult pozitív eszmeirányzatot a zsidó-keresztény konzervatív liberalizmustól kezdve egészen az inkább szekularizált szociáldemokráciáig és a szövetkezeti összefogásig bezárólag. Némi idegenkedés csupán a keresztényszocializmussal szemben tapasztalható, részükről averzió, ami abból is adódik, hogy maga a Vatikán is bírálja a globalizáció jelenlegi folyamatát.

A jelen társadalmi folyamatok azt mutatják, hogy a globalizáció kiindulópontja az USA szuper-kapitalista rétege, amely protestáns konzervatív liberális értékek szerint nevelkedett. Ez fordult át a globalizációnak abba a neokonzervatív irányába, amely az egoista érdekérvényesítés és a piaci versenyben megjelenő eszköztára elé nem szab gátakat. A határhaszon elmélet helyett a határtalan haszon szemlélet vált úrrá, az ezt az irányzatot képviselő közgazdaság-elméletben. Állami támogatója az amerikai globalizációs neoliberais irányvonalának az ifjabb Georg Bush-adminisztráció. Legfőbb európai ügynöke

pedig az Egyesült Királyság mai megreformálnak hangoztatott szociáldemokrata kormánya Tony Blair-rel az élen, míg Németországban a szintén szociáldemokrata Schröder-Kormány volt, amely a mai Angela Merkel kereszténydemokrata/szociáldemokrata koalíciós kormányban most is meghatározó erő.

Úgy tűnik azonban, hogy a konzervatív liberális politikusok egy jelentékeny része szintén elfogadja a globalizációt az osztrákokhoz hasonlóan, ahol szintén a blairi-schröderi értrelemben felfogott „reform-szocializmus” uralkodik. Ez a gazdaságpolitikai felfogás uralja ma az EU szintén liberál-szocialistának felfogható kormányát, vagyis a bizottságot, annak elnökével, Barozzival az élen. Magyarországon a helyzet szintén hasonló, tekintettel arra, hogy a jelenlegi szociál-liberális Gyurcsány-kormányban maga a szocialista párti miniszterelnök és kormánya szocialista párti tagjai többségének, valamint magukat ugyancsak szocialistának valló holdudvarának a beállítottsága egyértelműen globalista és neokonzervatív. Egyértelműen ül Bolgár Lászlónak az a megállapítása, hogy a magyar komprador tőkének a kemény magja Magyarországon az SzDSz, amely kiköveteli a szocialistáktól, hogy vele együtt kiszolgálja a globalizációnak amerikai és uniós irányzatát. Ebben az országot az inter-, és a szupranacionális globalizációs neoliberális monetarista köröket kiszolgáló szociál-liberális kormányban semmi szociális elv és attitűd nincsen, csak korlátlan egocentrikus haszonmaximálás. Ezzel szemben viszont a néppárti csoportosuláshoz tartozó konzervatív liberális elveket valló ellenzéki többséget képviselő FIDESZ az, amely a liberális eszmék mellett a szociális Elekeket is felkarolja. Úgy tűnik, hogy az EU-n belül is a szociáldemokrata többségű Bizottság inkább neoliberális globalista, nem pedig szociális orientáltságú, addig a konzervatív néppárti többségű EU-Parlamentben a helyzet pont ennek a fordítottja. Egybevág ezzel a tendenciával, hogy az USA-ban a demokrata és szintén szociális érzékenységű konzervatív liberális többségű Kongresszusban, és ennek hatására a gazdaságpolitikában is, felmerült egyfelől az eddigi határtalanul magas menedzseri fizetések mérséklésének az igénye, és ezzel együtt a bérolló szűkítésének a kívánalma, másfelől az egészségbiztosításnak az európai kötelező egészségbiztosításhoz hasonló általánossá tétele (Hillary Clinton reformjavaslata alapján), aminek bevezetése esetén 44 millió amerikai állampolgár válna egész-

ségileg biztosítottá, akiknek ma semmiféle egészségbiztosításuk sincs. Ekkora ugyanis az embermennyiség az USA-ban, amely képtelen megfizetni a magán-egészségbiztosítás igen magas díját.

Mindebből az EU alkotmányára, pontosabban arra nézve, hogy az európai társadalom politikai, kulturális és gazdasági eszme- és intézményrendszerét mely szellemi tényezők és irányvonalak befolyásolták, érdemes lenne az EU-Alkotmány, ill. Alapcharta preambulumban utalni arra, hogy a zsidó-keresztény/keresztény eszmerendszer pozitív irányban meghatározója a munka becsületének, a munkán alapuló tisztességes haszonnak és társadalmi előmenetelnek, a korrekt gazdasági versenynek, a másoknak való indokolt segítségadásnak, egyszóval a szolidaritásnak, amely eszmék együttes érvényesülése a szociális piacgazdaságnak a táptalaja lett. A II. világháború lezárását követő első NSZK-kormány, amely a szociális piacgazdaságot bevezette, kereszténydemokrata volt (Konrad Adenauer és Ludwig Erhardt). A kiinduló vetőmag azonban az inkább szekularizált konzervatív-liberális beállítottságú amerikai elnök, Delano Franklin Roosevelt volt, aki Gunar Myldar Keiness gazdaságfilozófiája alapján meghirdette a New-Dealt, azaz a Welfare Society, ill. State koncepcióját, ami nem volt más, mint a szociális piacgazdaság eszméje. Ennek lényege, hogy bárki szabadon vállalkozhat és a piac aktív szereplőjévé válhat, de ha a piaci versenyben megbukik, fenntartja az államilag „kifeszített” szociális háló, amelyen keresztül munkahelyet talál. Ezért lényeges ennél az irányzatnál a minél szélesebb foglalkoztatási lehetőség szociálpolitikai biztosítása. A köz- és a magán-szféra eme gazdaságpolitikája pozitívumot nyújtottak az utópista szocialista (Robert Owen, Fourier, Saint Simon stb.) és a szövetkezeti (Gidde, Lavargen, Lasall, Raifensen és mások) eszmék, valamint a vallási eszmerendszerektől magát távol tartó szociáldemokrácia számára is. Ha mindez bedolgozásra kerülne az EU Alkotmányába, arra azonban rá kellene mutatni, hogy valamennyi eme eszmerendszer szélsőséges túlhajtása embertelen diktatúrákhoz és kegyetlenül önző rendszerekhez vezethet. Indokolt rámutatni, hogy a kereszténység esetében ilyen volt az inkvizíció, a szociális orientált eszmeoldalon a nemzeti szocializmus és a kommunizmus, mely két irányzat a terror-diktatúra mellett népiirtást is véghez vitt. Ugyanakkor ilyen a liberalizmus túlhajtása is, amely az apokrif szocialistákkal együtt a globalizmus úttörője. Nem ártana arra

is utalni, hogy a globalizációnak ma nincsen olyan korlátozó ellentételező hatalma, amely a vele járó centralizációnak olyan korlátokat állítana, amely meg tudná akadályozni azt, hogy a végét jelentő kifulladását követően ne állhasson elő olyan anarchia, mint amilyen a hasonló globalizált gazdaságpolitikai szituációba került Római Birodalom végnapjaiban bekövetkezett. Ennek a veszélyére figyelmeztet bennünket ma Emanuel Wallerstein.

Mindezt összegezve, az európai társadalomfejlődés gyökereinek az Európai Alkotmány preambulumba történő felvételénél az összes olyan tényezőre szükséges utalni, amelyek mind pozitív, mind negatív irányban befolyásolták Európa kulturális, gazdasági és állami arculatának az alakulását. Szükséges nevéen nevezni azokat az eszmeáramlatokat és megvalósított intézményrendszereket, melyek pozitív irányban hatottak Európa gazdaság-, kultúr- és oktatáspolitikai, vallási, valamint rendészeti és államrezoni arculatára annak érdekében, hogy azok befolyásolják a jövőben az európai fejlődést. Ugyanakkor azonban szólni kell azokról az eleve káros eszmeáramlatokról és korszakokról, valamint azok intézményeiről is, amelyek visszavetették az európai fejlődést, közgazdasági, közerkölcsi és társadalomirányítási lecsúszáshoz és a társadalom túlnyomó többségének az elnyomorodásához, szenvedéséhez vezettek el. Szólni kell továbbá azokról is, amelyek alapvetően jól indultak, de menet közben eltorzultak vagy tudatosan eltorzították, és amelyek ezért az előbb vázolt eredményhez vezettek. Mindezekkel összefüggésbe hozva lenne indokolt az EU leendő alkotmányában utalni arra, és a tagállamok felé rendelettel (direktívával) „kiközvetíteni”, hogy az Unió és tagállamainak társadalompolitikai, valamint gazdasági berendezkedése az érdekegyeztetés elvén nyugvó olyan szociális és demokratikus jogállam, amelynek gazdasága az érdekek kölcsönös egyeztetésén alapuló piaci verseny alapján, a fenntartható fejlődés figyelembe vételével működik.

Természetesen arra, hogy ezen az alapon egy kiegyensúlyozott és a Welfare Society-t, valamint az ökológiai egyensúlyt követő Európa létre tudjon jönni, előfeltétel, hogy az USA-ban ismét visszaálljon egy, a New Deal-hoz hasonló gazdaság- és társadalompolitikai helyzethez és megállapodjon az EU-val az ökoszociális társadalomgazdasági folyamatok vitelére. Ez viszont csak úgy valósítható meg, ha a rohamosan fejlődő ázsiai országokat is rá lehet venni, vagy rá lehet

szorítani arra, hogy gazdasági fejlődésüket szintén ökoszociális szisztéma szerint valósítsák meg. Ha ezt nem sikerül elérni, a világ és vele együtt az emberiség egy beláthatatlan szociális és gazdasági összeroppanással kísért ökológiai katasztrófába kerül, mely a flóra és a fauna életközösségeinek az összeroncsolódásával együtt az emberi faj végét is jelentheti.

A szegény országok gazdasági felzárkózása a környezetvédelem tükrében

Absztrakt

A szegény országok gazdasági felzárkóztatásának kérdése egyre nagyobb szerepet kap a jelenlegi nemzetközi együttműködés területén. A társadalmi, szociális és gazdasági problémák a világ vezető nemzetközi együttműködési szervezetei számára prioritást jelentenek, miközben azonban nem tekintik fontosnak a környezeti szempontokat a fejlődő országban, az ENSZ Millenniumi Célok is csak marginálisan fókuszál. A fejlődő országok a következő főbb problémákkal néznek szembe: (1) Szegénység és gazdasági lemaradás; (2) Népeségnövekedés túlzott mértékű növekedési üteme; (3) HIV/AIDS és malária növekvő terjedése, hiányos egészségügyi ellátással; (4) Fegyveres konfliktusok, politikai instabilitás; (5) Oktatási lehetőségek korlátozott volta, nők hátrányos helyzete; (6) Nem fenntartható természeti erőforrás gazdálkodás, természet degradációja.

A környezet védelme, megőrzése az egyik probléma a sok között. A felsorolt problémákat mutatom be, kiemelve mindegyik problémánál, hogyan jelenik meg az a fejlődő országoknál. Bizonyítom, hogy a környezeti szempontok figyelembe vétele jelenleg nehezen elvárható a szegény országokban, mert a többi probléma sokkal súlyosabban jelenik meg, és sokkal közvetlenebbül érinti az ország lakosait. Másrészről a globális környezeti problémák megoldása a fejlődő országok nélkül aligha lehetséges.

Ha elősegítjük a szegény országok felzárkózását, biztosítjuk a gazdasági növekedést, ezzel párhuzamosan segítünk megoldani a különböző társadalmi, egészségügyi problémákat, akkor egy idő után ezekben az országokban is lehetőség lesz a környezeti politikák alkalmazására.

---

¹ A folyóirat nyomdába adásakor értesültünk, hogy a nagy tehetségű, kiváló képességű fiatal egyetemi adjunktus tragikus hirtelenséggel elhunyt.

1. Bevezetés

1.1. Probléma felvetése

A szegény országok gazdasági felzárkóztatásának kérdése egyre nagyobb szerepet kap a jelenlegi nemzetközi együttműködés területén. A szegénység, a társadalmi elmaradottság, növekvő HIV-fertőzöttség, elégtelen egészségügyi és oktatási feltételek, a fegyveres konfliktusok okozta társadalmi-gazdasági károk, és a növekvő népesség együttesen hozzájárulnak ahhoz, hogy a világ vezető nemzetközi együttműködési szervezetei (ENSZ, OECD, Világbank, stb.) prioritásuknak tekintik mindezeket a kérdéseket. Mindegyik szervezet külön-külön is meghatározta a stratégiáit, azonban valamennyi szervezet az ENSZ Millenniumi Célok nyilatkozatában meghatározott célokat vette alapul, és jelenleg az itt felsorolt célok tekinthetők a fejlesztés vezérfonalának a szegény országokban. Az ENSZ Millenniumi Célok, melyek a 2015-re vonatkozó kitűzéseket fogalmazza meg, a következők:¹

- (1) Megszüntetni a súlyos szegénységet és éhezést. Felére csökkenteni azok számát, akik kevesebb, mint napi egy dollárból élnek, és akik súlyos éhségben szenvednek;
- (2) Mindenre kiterjedő alapfokú oktatás;
- (3) Nemek közti egyenlőség és a nők felemelkedése;
- (4) Kétharmadára csökkenteni a halálozási rátát az öt évnél fiatalabb gyerekek esetében;
- (5) Az anyák egészségügyi helyzetének javítása. Háromnegyedére csökkenteni az anyák szüléskor bekövetkező halandóságát;
- (6) Megállítani és visszaszorítani a HIV/AIDS, a malária és más betegségek terjedését;
- (7) A környezeti fenntarthatóság biztosítása:
  - a. Integrálni a fenntartható fejlődés elveit az országok különböző politikáiba és fejlesztési programjaiba; visszafordítani a környezeti erőforrások elvesztését;
  - b. Felére csökkenteni azon emberek számát, akik nem jutnak hozzá egészségügyileg biztonságos ivóvízhez;

---

¹ Részletes leírása a céloknak megtalálható például: Világbank [2005], illetve letölthető az ENSZ honlapjáról: www.un.org.

c. 100 millió nyomornegyedben élő ember életkörülményének jelentős javítása;

(8) Globális partnerség kiépítése a fejlesztés érdekében.

Az ENSZ célokból kitűnik, hogy a környezetvédelem szerepe marginális szerepet tölt be a célok között, a nyolc célból csak egy, annak is csak egy része foglalkozik a környezet megőrzésének, fejlesztésének kérdésével. Az ENSZ sokkal fontosabb szempontnak tartja a különböző társadalmi-gazdasági problémák orvoslását, mint a környezet védelmének szempontjait. A célokból kitűnik, hogy a környezet problémái alárendelt szerepet játszanak a szegénység, egészségügy, oktatás problémáival szemben.

Az Európai Unió szintén jelentős erőforrásokkal támogatja a szegény országok felzárkóztatását, azonban akárcsak az ENSZ-nél, itt is háttérbe szorulnak a környezettel kapcsolatos szempontok. Az Unió 2002-2007-es időszakra vonatkozó regionális stratégiai fejlesztési tervei a szegény országokra nem minden esetben tartalmazznak környezetvédelmi szempontokat. A Szaharától délre eső afrikai területekre vonatkozó fejlesztési terv² például nem tartalmaz ilyen célt, a Közép-Afrikára vonatkozó stratégia³ pedig kizárólag a racionális erőforrás használatát jelöli meg, mint környezeti szempontot. Hasonló jelenség található a Világbank, az OECD és más fejlesztéssel foglalkozó nemzetközi szervezet célkitűzéseiben is.

Jelenleg tehát a világ vezető fejlesztési szervezetei nem tekintik fontosnak a környezeti szempontokat a fejlődő országban, hanem inkább a társadalmi-gazdasági fejlődést szorgalmazzák. A környezetvédelem szempontját ennek ellenére fontosnak tekintem, mivel a fenntartható fejlődés, mint minden szinten megjelenő koncepció, egyik szerves része a környezet- és a környezet minőségének megőrzése. Véleményem szerint nem lehetséges a fenntartható fejlődés megvalósítása a környezeti tényező figyelmen kívül hagyásával.

---

² EC-SAC [2002]

³ EC [2003]

1.2. Vizsgált országok körülhatárolása

A dolgozat témája a szegény országok gazdasági növekedése a környezeti tényezők figyelembevételével. A szakirodalomban nem igazán található olyan csoportosítás, ahol valamely országokat szegény országoknak neveznék. A gazdasági felzárkózással foglalkozó szakirodalom rendszerszemléletű csoportosításban, fejlett és kevésbé fejlett országokat különböztet meg egymástól.⁴ A kevésbé fejlett országok közé sorolják a dél-amerikai, észak-afrikai és közép-keleti, a Szaharától délre lévő afrikai, illetve Japán kivételével az ázsiai országokat. Ezeket a térségeket más néven a harmadik világ országainak nevezik. A volt szocialista országokat nem sorolják ezen országok közé, azokat átalakuló országoknak nevezik.

Egy másik csoportosítási rendszer, a Világbank rendszere, tisztán gazdasági szempont alapján, az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem alapján osztja fel a különböző országokat. Ez alapján három nagy csoportot különböztetnek meg: alacsony jövedelmű országok, ahol az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem 765\$ alatti, a középső jövedelmű országok, melyben 766-9385\$ közötti, és magas jövedelműek a 9386\$ feletti országok. A középső csoportot két további részre osztották: az alsó közép és felső közép jövedelmű országok csoportja, ahol a határérték 3035\$ az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem tekintetében.⁵ (Világbank [2005])

Harmadik csoportosítási módszer, mely nem csak a gazdasági, hanem társadalmi szempontokat is figyelembe vesz, a Humán Fejlettségi Index (HDI) alapján tett megkülönböztetés. A HDI mutató az egy főre jutó jövedelmen kívül a várható életkort, az írni-olvasni tudók arányát, illetve az iskolázottságot is figyelembe veszi. Ez alapján szintén három csoportba sorolják az országokat: magas humán fejlettségű országok, ahol a mutató értéke 0,800 fölötti, a közepes humán fejlettségű országok, ahol a mutató értéke 0,501 és 0,800 között található, és az alacsony humán fejlettségű országok, ahol a mutató értéke nem éri el a 0,500-t.⁶

---

⁴ Meier-Rauch[2000]

⁵ Az országok csoportosítását és rendszerét az 1. melléklet tartalmazza.

⁶ Az országok HDI szerinti csoportosítását és rendszerét a 2. melléklet tartalmazza.

A három csoportosítás eredményében természetesen nagyjából hasonló eredményeket kapunk, azaz az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem tekintetében hátul álló országok rendszerint a HDI index szempontjából az alacsonyabb osztályokban találhatók.

Amennyiben a Világbank rendszerét vesszük figyelembe, dolgozatomban témája elsősorban az alacsony jövedelmű országok vizsgálata, de megállapításaim egy része vonatkozik sok alsó-közép jövedelmű, és néhány felső-közép jövedelmű országra is.

A dolgozatban vizsgált országoknál bizonyos közös jellemzőket találunk, melyek meghatározó szempontok mind a gazdasági növekedés, mind a környezetvédelem szempontjából, mivel jelentősen befolyásolják a lehetőségeket, illetve korlátokat képeznek a fejlődésben:

- (1) Jellemzően trópusi övben fekvő országokról van szó;
- (2) Volt gyarmati országok;
- (3) Jellemző rájuk a különböző természeti erőforrásokban való gazdagság;
- (4) Bizonytalan politikai rendszer illetve polgárháborúk;
- (5) Pozitív népesedési ütem.

Gazdasági felzárkózás és környezet kapcsolata a közgazdasági elméletekben

Növekedési modellek természeti tényezőkkel

Tekintélyes mennyiségű szakirodalom foglalkozik a természeti erőforrások, a környezetszennyezés és a gazdasági fejlődés összetett kapcsolatával. A környezetvédelem vonatkozásában fontos szerepet játszott a fenntartható fejlődés koncepciója. Ez jelenti az ökológiailag fenntartható fejlődést, ami a gazdasági fejlődés természeti (ökológiai) bázisainak a fenntartása. A környezet kihat a termelési lehetőségekre és a jólétre, míg a termelés – az erőforrások használatával, valamint a szennyezés mennyiségével – csökkenti a környezeti erőforrások mennyiségét és minőségét. Egy folyamatos csökkenés a környezeti erőforrás mennyiségében és minőségében nem támogathatja a növekvő, de még a konstans gazdasági növekedést sem a távoli jövőben. Azért, hogy elemezni lehessen azokat a feltételeket, amelyek alatt a

fenntartható fejlődés megvalósítható, modellezni kell a következőket: a környezet és a gazdaság kapcsolatát, figyelembe véve a gazdaság és az ökológia kapcsolatait; az abszorpciós és regenerálási képességeket; és a technológiai fejlődést. Ha az összes gazdasági és ökológiai kapcsolatot bevonjuk egy modellbe, akkor egy úgynevezett gazdasági-ökológiai integrált modellt kapunk.

A modellek között az egyik legfontosabb különbség, hogy a természeti erőforrások közül a megújuló erőforrásokat, a kimerülő erőforrásokat vagy mindkettőt modellezik. A megújuló erőforrásokat modellezi többek között Bovenberg-Smulders[1995], Hofkes [1996], Butter-Hofkes[1995], Wirl[2003], Saphores[2003], nem megújuló erőforrásokat többek között Grimaud-Rouge[2004], Tahvonen[1994], míg mindkettőt Tahvonen-Salo[1999].

A másik fontos különbség, hogy az adott modellek Ramsey-féle növekedési modellt, vagy endogén növekedési modellt használnak. Előbbire példa Stiglitz[1974], Dasgupta-Heal[1979], míg utóbbira Bovenberg-Smulders [1995], Hofkes[1996], Grimaud-Rouge[2003, 2004]. Mindkét modell típus eredményei között szerepel az, hogy a hosszú távú pozitív növekedés bizonyos technológiai feltételek fennállása esetén bekövetkezhet.

A harmadik különbség a különböző modellek között, hogy egy- vagy kétszektoros modellről van szó. Egyszektoros modellnél (lásd például Dasgupta-Heal[1979], Butter-Hofkes[1995], Smulders-Gradus[1996]) csak egy termelési szektor van, míg a kétszektoros modelleknél (lásd például Bovenberg-Smulders[1995], Hofkes[1996]) megkülönböztetnek egy termelési és egy kutatás-fejlesztés szektort, amely utóbbi a szennyezést okozó technológiát, vagy éppen az ellenkezőjét, a szennyezést megszüntető technológiát állítja elő. A kétszektoros modelleknél mind a tőke, mind a természeti erőforrás felhasználásának mennyiségét megosztják a két szektor között.⁷

A szennyezést is tartalmazó modelleknél kérdés, hogy a szennyezést állományi változóként, vagy folyamatváltozóként kezeljék. Az állományi szennyezési károk abból származnak, hogy a környezetben a különböző szennyezést okozó anyagok felhalmozódnak, és csak

---

⁷ Ezt a módszert alkalmazza Bovenberg-Smulders[1995], vagy Hofkes[1996] modelljében, ahol részletesen megtalálható a rendszer leírása.

hosszú idő alatt bomlanak le, míg a szennyezési folyamatból származó veszteségek a különböző gazdasági tevékenységek során kibocsátott szennyező anyagokhoz kapcsolódnak. Állományi szennyezési kárra példa az ózonréteg csökkenése, míg szennyezési folyamat kárra a száraz ülepedés a kén-dioxid kibocsátásnál. A megvizsgált modellekben nem választják szét a szennyezés két hatását. A modellek között inkább aszerint tehetünk különbséget, hogy a szennyezés melyik tényezőre hat: a szennyezés a termelési folyamatra hat, mivel valamely termelési tényező értékét csökkenti (lásd például Bovenberg-Smulders[1995], Dasgupta-Heal[1979], Hofkes[1996]), a szennyezés a fogyasztók hasznossági szintjét befolyásolja, azt csökkenti (lásd pl. Gradus-Smulders[1996], Grimaud-Rouge[2004]).

A növekedési modellek között további különbséget jelent, hogy a termelési függvény tekintetében milyen volumenhozadékokat feltételeznek. A termelési függvényre állandó volumenhozadékokat feltételezők többek között Bovenberg-Smulders[1995], Hofkes[1996], míg csökkenő volumenhozadékokat találunk például Forster[1973], van der Ploeg-Withagen[1991], Tahvonan-Kuuluvainen[1991] modelljében. Megfigyeléseim alapján, ahol a növekedést exogén módon határozzák meg, ott csökkenő volumenhozadékokat használnak, míg az endogén módon meghatározott növekedés esetén az állandó volumenhozadék feltételeit veszik alapul.

Valamennyi vizsgált modell egyik legfontosabb vizsgált kérdése, hogy az optimális növekedési pálya megvalósítható-e, fenntartható-e, és milyen mértékben kell vagy szabad kitermelni a különböző természeti erőforrásokat.

Empirikus kutatásokat a szennyezés, illetve környezeti degradáció okozta jövedelemkieséssel kapcsolatban Nordhaus [1991] végzett első ízben. Nordhaus úgy találta, hogy az esetleges globális felmelegedés 2050-ig 1-2%-kal fogja csökkenteni a GDP-t, ami évente 0,03%-os csökkenést jelent, ami elhanyagolható. Kimutatta, hogy a szennyezést korlátozó intézkedések ezzel szemben jelentősen csökkentenék a GDP növekedési ütemét (Romer [2001]). Később több tudós is foglalkozott a kérdéssel, mely kutatások eredményeinek összefoglalása Tol et. al [2004] cikkjében található. Tol megállapítja az eredmények alapján, hogy a klímaváltozás súlyosabban fogja érinteni a világ szegényebb régióit, mivel ők jobban kiszolgáltatottak az időjárásnak, illetve kisebb

az alkalmazkodási képességük. A kutatási eredményeket áttekintve azt találta, hogy az egyes kutatók eltérően becsülik meg a klímaváltozás lehetséges hatásait a GDP-re.⁸

2.2. Környezeti Kuznets-görbe

A gazdasági növekedés és környezeti minőség közötti kapcsolat az 1960-as évekig nyúlik a szakirodalomban. A Római Klub közgazdaszai azzal érveltek, hogy a környezeti erőforrások végeessége megakadályozza az örökké való gazdasági növekedést és egy zérónövekedésű gazdaságot javasoltak a drámai ökológiai forgatókönyvek elkerülése végett.⁹ A másik végletet képviselők azt állítják, hogy a technikai haladás csökkenteni fogja a természeti erőforrásoktól való függőséget, és fenntartható az örökös növekedési pálya.

A Világbank 1992-es Világ Fejlettségi Jelentése¹⁰ megállapította, hogy néhány környezeti degradációs mutató (pl. széndioxid-kibocsátás és közösségi hulladékmennyiség) növekszik a jövedelem növekedésével, mely azt mutatja, hogy a környezet minősége romlik a gazdasági növekedés során. Más mutatók (ilyen a biztonságos víz hiánya vagy a városi közegészségügy) csökkennek, ahogy a jövedelem nő, azaz ebben az esetben a gazdasági növekedés javítja a környezet minőségét. Végül néhány mutató (pl. kéndioxid és nitrogénoxidok) egy fordított U-alakú kapcsolatot mutatnak a jövedelemmel, azaz a környezeti minőség romlik a növekedés kezdeti szakaszában, de egy bizonyos jövedelemszinttől kezdődően javulni kezd a környezet minő-

---

⁸ A cikk részletes adatokat mutat be. Idézi Nordhaus [2000] újabb kutatásait, amelyben Nordhaus arra az eredményre jutott, hogy amennyiben a Föld hőmérséklete 2,5 Celsius fokot fog emelkedni, Afrikában 3,9%-kal, Kínában 0,2%-kal, Európai Unióban 2,8%-kal, Egyesült Államokban 0,5%-kal, Kelet-Európában 0,7%-kal csökkeni fog a GDP. Tol saját kutatásiban 1 Celsius fokos hőmérséklet-emelkedést vizsgált, melynek következtében 4,1%-os csökkenést becsült Afrikára, ugyanakkor Észak-Amerikára 3,4%-os GDP növekedéssel számol.

⁹ A probléma bemutatására születtek a különböző világmodellek, melyek részletes leírása megtalálható Korányi [1980] vagy Meadows et. al. [1986]. Az egyik legjelentősebb világmodell, melynek nyomán követése és újragondolása is megtörtént, a Forrester-Meadows Világ3 modell, melynek újraértékelése során úgy találták, hogy a korábban előre jelzett növekedési forgatókönyvek továbbra is megvalósulni látszanak. (Meadows et. al. [2005])

¹⁰ Világbank [1992]

sege. Ez utóbbi fordított U-alakú függvényt nevezik Környezeti Kuznets Görbének.¹¹

Grossmann [1995] alapján a gazdasági növekedés *három folyamaton* keresztül hat a környezet minőségére. Elsőként a *mennyiségi hatás*: a gazdasági növekedés növeli a környezeti minőség romlását, mivel a növekvő kibocsátáshoz több természeti tényezőt kell használni, illetve növekvő hulladék és szennyezés keletkezik, mely még tovább rontja a környezet minőségét. A második hatás a *szerkezeti hatás*: ahogy a jövedelem nő, a gazdaság szerkezete átalakul, környezetbarátabb technológiákat kezdenek alkalmazni a GDP előállításánál. Panayoto [1993] megmutatja,¹² hogy a környezeti minőség romlása növekszik, ahogy a gazdaság struktúrája mezőgazdasági dominanciáról ipari dominanciára vált, majd csökkenni kezd a második szerkezeti váltáskor, amikor az energaintenzív nehéziparról a szolgáltatásokra és technológiailag-intenzív iparágakra vált. Harmadik a *technikai hatás*. A jövedelem növekedése növelheti a kutatási és fejlesztési költségeket, amely a környezetszennyezés megtisztítására alkalmas berendezések alkalmazását hozza magával, mely szintén javíthatja a környezet minőségét. A fordított U-alakú görbe azt fejezi ki, hogy a növekedés kezdeti szakaszában a mennyiségi hatás túlsúlyba kerül, és emiatt fokozódik a környezeti minőség romlása. Egy bizonyos növekedési szint után azonban a két másik pozitív hatás (*szerkezeti és technikai hatás*) kiegyensúlyozza egymást, majd túlsúlyba kerülnek, és így javul a környezet minősége.

Empirikus adatok szerint a levegőminőségi mutatók közül a helyi légszennyező anyagokra (kéndioxid, szilárdanyag-részecskék, szénmonoxid és nitrogénoxidok) általában igaznak mutatkozik az EKC. A görbe fordulópontjához tartozó jövedelem azonban különbséget mutat: szénmonoxidra és különösen a nitrogénoxidra vonatkozó fordulópont magasabb, mint a kéndioxidra vonatkozó, de a különböző tanulmányok más-más értékeket határoznak meg.¹³ A globális levegőszennye-

¹¹ Az eredeti Kuznets görbe Simon Kuznets nevéhez fűződik, aki hasonló összefüggést mutatott ki az egy főre jutó jövedelem, valamint a jövedelemegyenlőtlenségek között.

¹² Idézi Perman et. al. [2003], 37. old.

¹³ Kéndioxidra vonatkozó fordulópontot vizsgálja Stern-Common [1996], akik szerint 3000-4000\$ között, Grossman [1995] szerint 4000-5000\$ között van, Selden-Song [1994] cikkjében 8709\$ jövedelemszintnél található. Magnani [2001] tanulmányában kéndioxidra vonatkozólag

ző anyagokra (széndioxid, üvegházhatást okozó gázok) azonban nem érvényesül a fordított U-alakú összefüggés, hanem a jövedelem növekedésével ezen anyagok kibocsátása is monoton növekedést mutat.

Az EKC elmélet esetén a következő hiányosságra mutatnak rá a kritikák: (1) *Adat problémák*. Kevés megfelelő adat van a környezet minőségének kutatására, és a hozzáférhető adatok közül is sok a bizonytalan és pontatlan, különösen a fejlődő országok adatainál. (2) *Ökonometriai technikák határai*. A legtöbb tanulmányban a környezeti mutató a jövedelem kvadratikussá vagy harmadfokú függvénye, azonban semelyik függvény nem mutatja igazán a jövedelem - környezet közötti kapcsolatot. (3) *A környezet minőségét mutató tényező megválasztása*. Független változóként egyöntetűen a tanulmányok az egy főre jutó GDP-t kezelik, azonban függő változóként vagy az egy főre jutó kibocsátást, a teljes kibocsátást, vagy pedig a kibocsátásintenzitást (egy GDP egységre jutó mennyiség) alkalmazzák.

2.3. IPAT-egyenlet

Ehrlich-Holdren [1971] kidolgozott egy másik mutatót, mely szintén a környezetre való emberi hatást méri, illetve mutatja. A következő egyenlet alapján határozza meg a hatást:

$$I = P * A * T, \quad (1)$$

ahol I a környezetre gyakorolt hatás, P a népesség száma, A az egy főre jutó jövedelem, T a technológia, mint az egy termék egységére jutó felhasznált erőforrás vagy hulladék mennyisége. Az egyenlet alakját átírva:

$$I = \text{Népesség} * \frac{\text{GDP}}{\text{Népesség}} * \frac{\text{Környezethasználat}}{\text{GDP}}. \quad (2)$$

Az egyenletnek ezen alakja azt mondja ki, hogy a környezetre való hatás megegyezik az erőforrás nettó felhasználásával. A hulladék- és más szennyezéskibocsátás indirekten jelenik meg, mivel úgy is lehet

---

azt találta, hogy az 1975-ös adatok alapján 9200\$, 1980-as adatok alapján 12700\$, 1985-ös adatok alapján 7100\$, 1990-es adatok alapján 8700\$-os jövedelem szintnél fordul meg a kéndioxidra vonatkozó EKC. Ugyanitt nitrogénoxidokra vonatkozó adatokat is találunk, mely szerint a fordulópont 9100-12700\$ jövedelemszint között ingadozik.

tekinteni ezeket, mint erőforrás felhasználást, mivel a kibocsátott szennyezés és hulladék környezeti erőforrásokat vesz el.

A következő számolásoknál a mutató harmadik tagját két statisztikai mutató mértani átlagaként határozom meg: az energiahasználati hatékonyság és a széndioxid-kibocsátási hatékonyság felhasználásával, mint két olyan mutató, mely megtestesítheti a technológiai mutató nagyságát, illetve a GDP helyett GNI mutatót használok a rendelkezésre álló statisztikai adatsor miatt. A Világbank 2005-ös statisztikai adatbázisa alapján megvizsgáltam, a világ egyes régióiban milyen értékeket ad ez a mutató, melyet a következő táblázat mutat be.

1. táblázat: IPAT becslések Világbank adatai alapján a világ egyes régióira¹⁴

Régió	Népesség (millió fő)	Egy főre jutó jövede- lem (\$/fő)	Környezet- hatékonyság (kg/ 1 \$ GDP)	IPAT mutató
Alacsony jövedelmű országok	2312	440	0,312	317 745
Közép jövedelmű orszá- gok	2989	1930	0,383	2 206 820
Alsó-közép jövedelmű országok	2655	1490	0,383	1 513 333
Felső-közép jövedelmű országok	333	5440	0,374	676 682
Magas jövedelmű orszá- gok	972	28 600	0,310	8 620 166
Kelet-Ázsia és Pacifikum	1855	1070	0,330	654 386
Európa és Közép-Ázsia	472	2580	0,663	807 771
Latin-Amerika és Karibi- térsg	533	3280	0,256	447 678
Közél-Kelet és Észak- Afrika	312	2390	0,478	356 503
Dél-Ázsia	1425	510	0,280	203 531
Sub-Szahara Afrika	705	500	0,378	133 232
Európai Unió [2003-ban]	307	22 810	0,217	1 516 123

¹⁴ Világbank [2005] alapján

Ez alapján azt kapjuk – hasonlóan az ökológiai lábnyomattal – hogy elsősorban a fejlett országok rontják a környezetet, hiába a fejlődő országok rendelkeznek magasabb népességgel. Környezethatékonyság tekintetében a világ eléggé kiegyenlített mutatókkal rendelkezik, amennyiben az országok jövedelem szempontú csoportjait vizsgáljuk (első 6 sor). Az IPAT-mutatóra kapott eredmény is felveti azt a kérdést, hogy miért jogosultak a fejlett országok korlátozni a fejlődő országok növekedését környezeti tényezőkre hivatkozva, amikor az általuk kiváltott terhelés nagyságrendekkel magasabb.

A mutató másik érdekes vonatkozását akkor kapjuk, ha célul tűzzük ki a környezetterhelés csökkentését a fejlődő országokban, azaz ha az itt bemutatott IPAT-mutató értékét csökkenteni szeretnénk. Három eszközzel érhetjük ezt el:

- csökkentjük a népességet;
- csökkentjük az egy főre jutó jövedelemet;
- növeljük a környezetfelhasználás hatékonyságát;

A második lehetőség minden vita nélkül elvethető, mivel pontosan az egy főre jutó jövedelem növelését szeretnénk elérni, mert az mutatná, hogy a szegénység megszűnőben van ezekben az országokban. Így két lehetőség maradt: a népességcsökkentés és a technológiai haladás. A népesség csökkentését kizárólag nagyon fegyelmezett családpolitikával, fejlett egészségügyi ellátással lehet csak biztosítani, melynek feltételei jelenleg megvalósíthatatlannak látszanak, különösen a Szaharától délre fekvő afrikai országokban, ahol a legsúlyosabb a népességnövekedés problémája. Ezek alapján csak a környezet-felhasználás hatékonysága maradt, ami csökkenő nyersanyag-felhasználást, és csökkenő szennyezést jelent egységnyi jövedelem megtermeléséhez. Ez elsősorban tőkeberuházást jelentene a fejlődő országokban, azonban ez a korábban már tárgyalt körülmények miatt szintén nem tekinthető megoldásnak.

Az IPAT-elemzés egyik következtetése az, hogy jelenleg nem látható olyan lehetőség, amivel a környezetterhelés csökkenthető a fejlődő országokban, ha fenn akarjuk tartani a gazdasági növekedést. A másik következtetése pedig az – ami megegyezik az ökológiai lábnyom eredményével – hogy nem a fejlődő országokban jelentkezik elsősorban a gond a környezetterhelés tekintetében, hanem a fejlett országokban, és a fejlődő országok jogosan érezhetnek saját növeke-

déshez való joguk korlátozásának minden környezeti előírást. Ráadásul mindezeket olyan országok írják elő nekik, akik elsődlegesen okozták a jelenlegi helyzetet.

3. Természeti nyersanyagok és gazdasági növekedés

A természeti ásványkincsek sok esetben hozzájárultak, sőt jelentős meghatározói voltak a gazdasági növekedésnek. Az arab olajtermelő és exportáló országok a kőolajnak és földgáznak köszönhetik azt a mérhetetlen gazdagságot, mely ma megadatik nekik. Szaúd-Arábia, Katar, Algéria, Egyesült Arab Emírségek, Norvégia, illetve a többi olajexportáló ország a huszadik században, különösen a II. világháborút követően, az olajkereslet-növekedésnek köszönhetik elsődlegesen a gazdasági fejlődést.

A természeti ásványkincsek azonban negatív gazdasági következményekkel is járhatnak, különösen ha egy ország nagyban függ tőle, és más ágazatokba – a mezőgazdaságba, a feldolgozó iparba és a szolgáltatásokba – kevés tőkét és munkaerőt fektetnek be. Az eredmény az lehet, hogy a gazdaság sokfélesége nem alakul ki, az innovatív erő és az emberi készségek fejlesztése nem kap ösztönzést. A termékek világpiaci árának változékonysága pedig torzító konjunktúra- és dekonjunktúra ciklust indíthat el.

Azokban a társadalmakban, melyeknek fő jövedelme valamely természeti erőforrás árából ered és nem a hozzáadott értékből, könnyen alakul ki széles körű korrupció, növekvő szakadék szegények és gazdagok között, valamint elégtelenül működő és társadalmat nem szolgáló intézmények. Az erőforrás kitermelésére szakosodott vállalatokból – főleg ha a nyersanyagot minden feldolgozás nélkül exportálják – a gazdaság egészének nagyon korlátozott haszna van.

A Harvard Egyetemen két közgazdász, Jeffrey Sachs és Andre Warner 95 fejlődő országot tanulmányozott,¹⁵ ahol 1970 és 1990 között a GDP-hez viszonyítva nagy arányú volt a természeti kincsek kivitele. Eredményeik szerint minél jobban függ egy ország a természeti kincsek exportjától, annál lassabban növekszik az egy főre eső GDP. Richard Auty közgazdász 85 ország gazdasági növekedését

¹⁵ Idézi Sampat [2003], 162. old.

vizsgálta 1970 és 1993 között,¹⁶ és azt találta, hogy a kemény ásványokban (réz, bauxit, ón) gazdag kis országokban a GDP növekedése negatív, azaz évente átlagosan $-0,2\%$ volt. Ugyanilyen összefüggés országon belül is megfigyelhető. Thomas M. Power, a Montanai Egyetem gazdasági tanszékének vezetője tanulmányozta¹⁷ az Egyesült Államok bányászattól függő megyéinek gazdasági növekedését. Azt találta, hogy 1980 és 2000 között az ilyen megyék gazdasági növekedése átlagosan a többi megyének a fele volt.

Miért történhetett meg az, hogy az olajra épülő országok gazdasági fejlődést mutattak fel, és a világ leggazdagabb országai lettek, míg a szilárd nyersanyagokra épülő országok nem tudtak hasonló növekedési ütemet felmutatni, sőt ugyanolyan szegények maradtak?

(1) Az első ok *történeti fejlődés* eredménye. Az ipari forradalom előttig a fa számított a meghatározó energiaforrásnak világszerte. Ahogy a technikai fejlődés miatt az országok gazdasága hozzá tudott jutni a fosszilis energiahordozókhoz, egyre inkább azok vették át a vezető szerepet. Először a szén felhasználása növekedett meg, majd az I. világháború és az abban megszületett tengeralattjáró hadtestek nyomán a kőolaj vált a vezető fosszilis energiahordozóvá a világon. Jelentősen megnőtt a kőolaj, majd a földgáz iránti kereslet a világon, és így az ilyen nyersanyaggal rendelkező országok hirtelen elkezdtek a kitermelésüket növelni, hogy kiegyenlítsék a jelentkező keresletet. Az olajáremelkedések hatására pedig növekedett az ország jövedelme is.¹⁸ Ezzel szemben a szilárd nyersanyagok iránti kereslet nem növekedett jelentős mértékben, továbbá az afrikai országok például csak egy kis részét képezték a kínálatnak. Az olyan ásványkincsek, mint a mangánérc, krómérc, kobaltérc, rézérc stb. esetében a világ kínálatának csak egy kis hányadát adták. Emiatt nem érvényesíthették az eladási árban azt a monopol szerepet, mint az olajat exportáló országok, és így nem tudták jelentősen növelni az ebből származó jövedelemet.¹⁹ Az egyet-

---

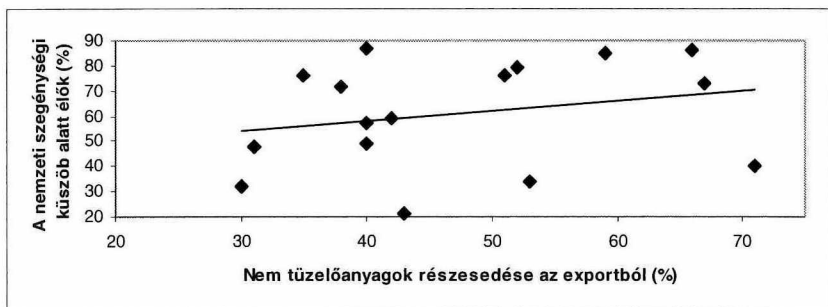
¹⁶ Idézi Sampat [2003], 162. old.

¹⁷ Idézi Sampat [2003], 163. old.

¹⁸ 1970-ben 1 hordó ára 4,31\$ volt, 1980-ban 46,78\$-ra nőtt, ami több mint 10-szeres növekedést jelent (Világbank [2005]).

¹⁹ További szerepet játszott az, hogy míg az olaj ára emelkedett 1970 és 1980 között, majd a 90-es években történő csökkenés után ismét jelentős növekedésnek indult, a fém és szilárd ásványok árai folyamatosan csökkentek. A réz ára az 1970-es 5038\$/tonnáról 1980-ra

len ásványkincs, melynek jelentős értéke volt a piacon, a gyémánt és az arany, azonban az ebből származó bevételek nem kerültek a gazdaság fejlesztésébe. Így hiába lett a GDP jelentős része nem tüzelőnyersanyag export, nem sikerült a szegénységet felszámolni. A 4. ábra azt mutatja be, hogy pozitív összefüggés figyelhető meg a nem tüzelőanyagok részesedése az exportból és a nemzeti szegénységi küszöb alatt élők száma között.

I. ábra: A nem tüzelőanyag ásványok export részesedés és szegénységi küszöb alatt élők aránya a vizsgált országokban²⁰

(2) Az energiaforradalom azonban nem az egyetlen ok, hiszen Nigériában például már az 1960-as években is jelentős olajkitermelés folyt, azonban mégis többszörösen alacsonyabb az egy főre jutó jövedelem, mint például Szaúd-Arábiában. A második ok, ami miatt nem alakulhatott ki a legszegényebb országokban a fejlődés a nyersanyagra támaszkodva, a *különböző fegyveres konfliktusok*. Az erőforrásokhoz kötődő fegyveres konfliktusoknak két típusa van: az egyik, melynek alapja maga az erőforrásokhoz való hozzáférés, a másik pedig az,

2768\$/tonnára, 2000-re 1584\$/tonnára csökkent. A nikkel ára az 1970-es 10148 \$/tonnáról 1980-ra 8270 \$/tonnára, 1998-ra 4647\$/tonnára csökkent. A cink, vasérc, ólom és más szilárd nyersanyagoknál is megfigyelhető ilyen mértékű csökkenés, vagyis a technikai újítások miatti kereslet csökkenésén kívül az árcsökkenés is jelentős szerepet játszott abban, hogy nem tudták az országok érvényesíteni erőforrásból származó előnyeiket.

²⁰ Világbank [2005], UNDP [2005] alapján.

mely különböző etnikai-vallási ellentétek miatt tört ki, és a természeti erőforrás kitermelése tartja fent. Renner [2002] szerint az ilyen erőszaknak gazdasági célja van, mert egy olyan konfliktus-gazdaságot tart fenn, amely egyes csoportok javát szolgálja: kormánytisztviselőket, hadvezéreket, harcolókat, fegyvercsempészeket, akik hasznot húznak ebből az erőszakos felhalmozási módból, mégha a társadalomnak elszegényedést okoz is.

Angola például kiterjedt gyémánt- és olajlelőhelyekkel, valamint más természeti erőforrásokkal is rendelkezik, melyek megfelelő kitermelése jelentős fejlődést biztosíthatna az országnak. Egy több mint negyed évszázados, kegyetlen polgárháború azonban tönkretette a gazdaságot, munkanélkülivé tett mintegy 4 millió embert, és emiatt körülbelül egymillió ember külföldi élelmiszersegélyekre van ráutalva. Míg a népesség zöme nyomorban és félelemben él, mind a kormánypárti vezetők, mind a lázadó erők vezetői arra költötték az ország természeti erőforrásainak eladásából szerzett pénzt, hogy fegyvereket vásároljanak (Renner [2005]).

Szudánban 1983-ban újrakezdődött egy polgárháború, miután a kormány felfedezte az olajkészleteket: az eredmény több mint kétmillió halott, egymillió menekült és 4,5 millió munkanélküli. Az 1999-ben megindult olajkivitel elmélyíti a konfliktust: az olajbevétel fegyverbehozatalra megy, és hozzájárult a katonai kiadások megháromszorozódásához; az olajipari utakat és leszállópályákat a hadsereg használja. Az ország olajtermelő és feltehetően olajban gazdag déli területeinek elnéptelenedése miatt a kormány erői bombázzák a falvakat, tönkreteszik a termelést, elrabolják a lábasjóságokat és egyes csoportoknak fegyvert szállítanak, és ezzel szítják a törzsek közötti háborúsodást. A felkelő erők pedig az olajlétesítményeket veszik célba (Renner [2001]). További háborús konfliktusokat mutat be a 2. táblázat.

2. táblázat: Fegyveres konfliktusok fejlődő országokban²¹

Ország	Konfliktus ideje	Konfliktus oka
Afganisztán	1992-2001	Lapis Lazuli
Angola	1975-2002	Gyémánt, olaj
Kambodzsa	1978-1997	Rubin
Kongói Dem. Köztársaság	1996-1999	Gyémánt, Coltam
Libéria	1989-1996	Gyémánt
Myanmar	1983-1995	Drágakövek
Sierra Leone	1991-2000	Gyémánt
Pápua Új-Guinea	1988-1997	Réz, arany

A háborús konfliktus destabilizáló hatása – nemcsak a belső erőforrásokat csökkenti, hanem növelve az ország-kockázatot, elbátortalanítja a külföldi tőke beáramlását, így – késlelteti a gazdasági felzárkózást. A segélyek áramlása is akadozik, mivel a transzferek egy jelentős része nem a rászorulókhöz, hanem a szembenálló felekhez jut. A háborús konfliktusok jelentős menekültáradathoz vezetnek olyan régiókba, ahol nincsen háború. A menekültek áradata – mivel elűzték őket lakóterületükről, ahol a megélhetésüket is megtermelték – jelentős környezetkárosodást okoz más területeken, mint ahogy a kongói pusztítás mutatja. A ruandai és ugandai háborúból elvándorolt menekültek a kongói esőerdő 10%-át elpusztították, a területen élő vadállomány megfogyatkozott, különösen az elefántcsont-kereskedelem miatt. A megtalált coltankészletek (mobiltelefonok egyik alapanyaga) aztán a ruandai és ugandai kormánycsapatokat is odavonzották, további pusztítást végezve.

A háborús konfliktusokat további tényezők is elősegítik:

(a) *Szegénység*: az előző táblázatból is kitűnik, hogy azokban az országokban tör ki fegyveres konfliktus az erőforrásokkal kapcsolatban, amelyekben az egy főre jutó nemzeti jövedelem alacsony értéket mutat. A magas jövedelmű nyersanyag exportáló országokban, mint Norvégia, Szaúd-Arábia vagy Katar, nem volt fegyveres harc az erőforrás birtoklásáért. Bizonyos tekintetben Indonéziában is kimutatható ilyen folyamat. 1970-től az 1997-98-as ázsiai válságig Indonézia magas növekedési ütemet mutatott, az egy főre jutó jövedelem folya-

²¹ ENSZ Statisztikai Adatbázisa alapján – www.un.org

matosan nőtt, és ebben az időszakban alig történtek támadások a kormányzati gyárak ellen. A válság hatására nőtt a munkanélküliség, az olajban gazdag régióban például 37,3%-a a dolgozóknak elvesztette az állását. Ennek következtében pedig kiújultak és felerősödtek a kormányzat elleni fegyveres felkelések.

(b) *Földrajzi tényezők*: a konfliktusok jelentős része hegyvidéken, illetve sűrű trópusi esőerdőkben zajlik, aminek oka az lehet, hogy nehéz földrajzi körülmények között sokkal nehezebb az elszigetelt lázadó csoportokkal való leszámolás és közvetlen harc. Az ilyen területek megkönnyítik a rejtőzködést és álcázást.

(c) *Perifériás területek*: a nyersanyag kitermelő régiók általában az ország központjától távol, perifériás területeken helyezkednek el, ahol egyrészt sokkal rosszabb helyzetben élnek a lakosok, másrészt kevésbé terjednek ki a központi kormányzat biztonsági intézkedései. Angolában, Indonézia-Nyugat Pápuában, Pápua-Új Guineában például olyan területeken történtek a főbb fegyveres összecsapások, melyek nem voltak közvetlen szárazföldi kapcsolatban az ország többi részével. Ezeken a területeken a lázadó csoportoknak is könnyebb a fegyverekhez való hozzájutás.

(d) *Regionális identitás elsőbbsége*: a lázadó szeparatista csoportokat bátoríthatja a nyersanyagból származó jólét, de sokszor úgy tűnik, nem ez robbantja ki a harcokat. Rengeteg fegyveres konfliktus kirobbanásának oka valamely törzsi csoportosulás elszakadni vágyása a központi hatalomtól, vagy más népcsoporttól. A Szaharától délre eső országokban az országhatárokat mesterségesen alakították ki a különböző nemzetközi szerződések gyarmati birodalmak felbomlásakor, nem törődve a különféle törzsi, vallási vagy nemzeti hovatartozással, és így egymással többszáz éve harcban álló törzseket zártak össze egy országba.

(e) *Politikai intézményi rendszer*: a demokratikus politikai berendezkedés csökkenti a konfliktusok kialakulását, de ezekben az országokban a demokratikus intézmények alapjai sincsenek meg. A kelet-malajziai Sabah és Sarawak állam egy szemléltető példa a kérdésre. A két állam, melyet 1963-ban mesterségesen Malajziához csatoltak, relatíve szegényebb volt az ország többi részénél, területe túlnyomó részt hegyvidék volt, lakossága etnikailag és nyelvileg is különbözött az ország többi részétől. Ez a két tartomány adta az ország fa- és olaj-

exportjának kétharmadát, és területét függetlenséget kiharcoló fegyveres konfliktus sújtotta, mivel sokan úgy vélték, hogy az olajból, földgázból és faexportból meg tudnának élni, a szomszéd Bruneihez hasonlóan. Mivel azonban Malajzia föderatív állam volt, a tartományban élők rájöttek arra, hogy a berendezkedés megfelelő keretet biztosít saját érdekeik érvényesítéséhez, és így fokozatosan megszűntek a harcok.

(f) *Nyersanyag kitermelhetősége*: a nyersanyagokat kitermelhetőség szempontjából két csoportra lehet bontani: egyrészt vannak a könnyen kitermelhetőek, mint drágakövek, és a nehezen, nagy tökeigényű kitermelésűek, mint az olaj, földgáz vagy az arany. A konfliktusok eloszlásánál megfigyelhető, hogy általában a könnyen kitermelhető nyersanyagoknak csak konfliktust fenntartó szerep jut, és nem konfliktust kiobbantó szerep. Általában a drágakövekhez (gyémánt, arany) kapcsolható polgárháborúk oka nem maga az ásvány, hanem valamely más, etnikai, szeparatista cél, és csak a finanszírozáshoz használják a nyersanyagot (Angola, Sierra Leone). A magas tökeigényes nyersanyagokért viszont kitörnek polgárháborúk, ahogy például Szudánban az olajmezőkért tört ki a harc.

A fejlett világ, elsősorban ENSZ kezdeményezésre megpróbál felépíteni az erőforrás-konfliktusok fenntartását segítő illegális fegyver-, nyersanyag- és drágakőkereskedelem ellen különböző szabványok²² és szankciók²³ segítségével. Mindezen intézkedések ellenére a különböző kereskedők a jelentős haszon miatt továbbra is megszegik a nemzetközi szankciókat. Ha a fejlett országok ténylegesen meg akarják szüntetni a konfliktusok fennmaradását, akkor szigorúbb szankciókra és fegyelmezettebb ellenőrzési monitoring rendszerre lesz szükség.

²² Ilyen szabványrendszer volt az 1998 júniusában bevezetett angolai kormány eredetigazolási eljárásán át nem ment gyémántok közvetlen és közvetett importjának tilalma (Renner [2002]).

²³ Néhány ilyen szankció: 1997. október – Fegyver- és olajszállítási embargó Sierra Leone ellen; katonai junta tagjaira utazási tilalom. 2000. július – A csiszolatlan gyémánt közvetlen és közvetett behozatalának embargója Sierra Leonéból. 2001. március – Libériával szembeni gyémántkiviteli, fegyverszállítási embargó (Renner [2005]).

4. Termőföld, víz és gazdasági fejlődés

4.1. Élelmiszer-termelés problémája

Az élelmiszertermelés problémája szoros összefüggésben áll a népességnövekedés problémájával, mivel elsősorban a népesség száma határozza meg a szükséges élelmiszertermelés nagyságát. A következő táblázat a világ egyes régióiban mutatja a népességnövekedést, az egy főre jutó mezőgazdasági terület változását, valamint a gabonahozamot mutatja be 2002-ben az 1990-es évre vonatkoztatva.

3. táblázat: Mezőgazdaság és népesség összefüggései²⁴

Csoport	Népesség nagysága (1990=100%)	Mg-i terület egy főre változása 2002 (1990=100%)	Gabonahozam ²⁵ változása 2002 (1990=100%)
Alacsony jövedelmű országok	130,50%	80,95%	112,27%
Alsó közép jövedelmű országok	115,18%	87,50%	117,18%
Felső közép jövedelmű országok	117,66%	88,88%	113,93%
Magas jövedelmű országok	109,58%	88,37%	112,68%

A táblázat egyértelműen mutatja az élelmiszertermelés és népességnövekedés problémáját. A világ szegény országaiban a legjelentősebb a népesség növekedési üteme, aminek következtében jelentősen csökkent az egy főre jutó mezőgazdasági terület változása. A gabonahozam növekedésében nincs jelentős lemaradása a szegény országoknak, ami azért is érdekes, mert ezt elsősorban az alkalmazott mezőgazdasági technikák, másrészt a termőföld tápanyagtartalmából következő termelékenység határozza meg. A trópusi éghajlatú területek sokkal kedvezőtlenebbek, mint a mérsékelt övi területek.

²⁴ Világbank [2005] alapján.

²⁵ A Világbank [2005] adataiban ez magában foglalja a búza, a rizs, a szója és minden más tágabb értelemben vett, étkezés céljából alkalmazott gabonát.

A Világbank, valamint az ENSZ prognózisok szerint az elkövetkezendő 15 évben minden második ember a fejlődő országokban, azon belül is az alacsony jövedelmű országokban születik, ami azt jelenti, hogy tovább fog csökkenni az egy főre jutó mezőgazdasági terület nagysága. Ha az egy hektárra jutó gabonahozamot, valamint az egy főre jutó mezőgazdasági területet vesszük, akkor 2002-ben átlagosan 343 kg gabona jut egy főre a legszegényebb országokban, ami durva becsléssel²⁶ 343 kg kenyéret jelent egy fő számára egy évben, ami tulajdonképpen képes fedezni egy ember napi étel-miszer szükségletét. Az egyik probléma ezzel kapcsolatban az, hogy sok ország jelentősen elmarad ettől az átlagtól, különösen a Szaharától délre eső országokban: Botswanában egy főre évente 57 kg, Eritréában 72 kg, Nigerben 112 kg, Angolában 135 kg, Szudánban 160 kg gabona jut, ami viszont jelentős étel-miszerhiányt mutat.

Mivel a termőföld csak véges mennyiségben áll rendelkezésre, a meglévő szántóföldek termelékenységének növelésétől függ a növekvő népesség táplálékellátása, és az egyik kulcsa a falusi szegénység, valamint az éhezés megszüntetésének az indiai szubkontinensen és a Szahara alatti Afrikában keresendő. A termelékenység növelésének legalább négy módja van.²⁷ Az egyik a hektáronkénti hozam növelése, a másik az egy hektáron termelt növények mennyiségének növelése többszörös vetéssel. A harmadik a meglévő termelés hatékonyabb felhasználása, a negyedik pedig a biogenetikai kutatások segítségével olyan gabonanövények kidolgozása, melyeknek nagy a hozama, továbbá jól alkalmazkodnak az éghajlati-, talajminőségi jellemzőkhöz.

4.2. Erdőirtások problémája

A trópusi esőerdőirtásoknak *három* fő oka van: a mezőgazdasági területek növelésének szükségessége, a szükséges energiaforrások biztosítása, végül pedig a fakereskedelem növekvő mennyisége. A *mezőgazdasági területek* szűkösségének problémájával az előző fejezetben foglalkoztam. A legújabb kutatások (Világbank [2003]) alapján úgy

²⁶ Magyarországi malomipari cégek tájékoztatása szerint 1 kg búzából kb. 70 dkg liszt készül, és 1 kg kenyérhez kb. 70 dkg liszt szükséges.

²⁷ Halweil [2002] alapján.

tűnik, túl nagy szerepet tulajdonítottak a népességnövekedésnek és az ahhoz kapcsolódó változásokat előidéző okoknak (pl. mezőgazdaság), ami abból származhatott, hogy valamennyi modellnél a népességnövekedési ütem volt a legmeghatározóbb exogén változó, és így természetes, hogy a modellek az ahhoz kapcsolódó problémákat emelték ki.

A fakereskedelem igen jelentős szerepet játszik a trópusi esőerdők kiirtásában, elsősorban a dél-kelet-ázsiai országok esetén, Indonézia, Vietnám, India, Malájzia, illetve afrikai országokban, elsősorban Elefántcsontpart, Nigéria, Kongói Köztársaság területén. A fűrész- és papíripar elsősorban a fejlett országokban található, de ott a szigorú környezetvédelmi és erdőpolitikai okok miatt nem lehetséges megfelelő mennyiségben felhasználni az ország területén lévő erdőállományt, ezért elsősorban a trópusokról importálnak nyersanyagot. Ez a szegény országoknak jelentős jövedelmet okoz, és emiatt nem várható a jövőben ennek a csökkenése.

Az erdőirtások harmadik oka az energiaszükségletek kielégítése. A fejlődő országokban az energiafelhasználás éves átlagos növekedési üteme 1990-2002 között 2,6%-ot mutatott, mely Dél-Ázsiában 3,4%-ot, a Szaharától délre eső országokban 2,2%-ot mutat, szemben a fejlett országok 1,2%-os éves átlagos növekedési ütemével.²⁸ A fejlett országok ugyan lényegesen több energiát használnak fel, de a növekedési ütemek azt mutatják, hogy az elkövetkezendő évtizedben a fejlődő országokban jelentkezik a legnagyobb növekvő energiaigény – Kínában például 5,7%. A fejlődő országok – különösen az alacsony jövedelmű országok – igyekeznek minél olcsóbb energiaforrást használni. A legolcsóbb nyersanyagok azok, melyek az ország területén találhatóak meg, és kitermelésük viszonylag alacsony költséggel történhet. Az alacsony jövedelmű országok közül csak kevés rendelkezik kőolaj-tartalékokkal, mint energiaforrással (pl. Nigéria, Angola), még kevesebb rendelkezik jelentős kőszén-tartalékokkal (pl. Kína, India), így – különösen a Szaharától délre fekvő, illetve dél-kelet-ázsiai országokban – a fa marad az egyetlen felhasználható energiaforrás.

Az energiaigény növekedésének kielégítésére két megoldás lehetséges. Az egyik a különböző megújuló energiaforrások alkalmazása, melyek közül a naperőművek, illetve az óceánpartokon a szél erőmű-

---

²⁸ Világbank [2005].

vek megfelelő mennyiségű energiát képesek előállítani. A probléma ezekkel az, hogy az esőerdőkben a naperőműveknek kevés lehetősége van, egyrészt a magas trópusi növényzet miatt, másrészt a telepítéséhez is jelentős erdőket kellene kiirtani. A tengerpartokon felépített szél erőművek megoldhatnák az energiaigény-problémákat, azonban jelentős tőkeberuházásokat igényel, és ehhez nincsenek meg a megfelelő feltételek. A vízerőművek jelenleg is megoldást jelentenek, mivel a trópusi folyók jelentős vízhozamot produkálnak, azonban a víztározóknak jelentős környezetkárosító hatásai vannak.²⁹ Jelenleg a Kongó alsó folyásán, a Zambézi-folyón, Niger-folyón, valamint a Níluson található jelentős erőművek, illetve Dél-Amerikában elsősorban az Amazonas mentén. Megoldásként szóba jöhet az atomenergia alkalmazása, különösen a politikailag stabil területeken, mivel a folyók biztosítják a szükséges hűtővizet, és egy atomerőmű teljes mértékben el tudná látni a legtöbb afrikai ország energiaszükségletét. A korlátja az atomerőmű alkalmazásának a politikai instabilitás, és az ebből származó kontrollálhatatlan felhasználása.

A másik megoldás, biztosítani a fejlődő országok számára a kőszénhez, illetve a kőolaj-földgázhoz való hozzájutás lehetőségét nemzetközi segélyezési akciók keretében. Ennek hátránya a jelentős üvegházhatású gázok kibocsátásának növekedése, illetve kőszén használata esetén a jelentős kéntartalma miatti savaseső és annak következményei a trópusi esőerdőkre. Ez a megoldás sem a legalkalmasabb a probléma megoldására.

5. Összefoglalás

A vizsgált országokban a környezet védelme, megőrzése az egyik probléma a sok között. A felsorolt problémákat igyekeztem bemutatni a dolgozatomban, kiemelve mindegyik problémánál, hogyan jelenik

²⁹ Ilyen problémák: a völgyzáró gát megépítésekor az építkezés helyén elpusztítják a talajt, átalakítják a domborzatot, elszállítják, ill. átrendezik a közetrétegeket; a víztározók területén elpusztul az eredeti élővilág, környékükön megváltoznak az ökológiai viszonyok, megemelkedik a talajvíz, módosul a klíma és a talaj; megváltoznak a hordalékszállítás és lerakás körülményei, melyek a mezőgazdaságot sújthatják, ahogy az Asszuáni-gát megépítése után csökkent a Nílus hordaléka az egyiptomi alsó szakaszon, mely rontotta a termőföld minőségét. (Kerényi [1985])

meg a fejlődő országoknál. A környezeti szempontok figyelembe vétele jelenleg nehezen elvárható a szegény országokban, mert a többi probléma sokkal súlyosabban jelenik meg, és sokkal közvetlenebbül érinti az ország lakosait. Az az ember, aki mindennap az ételért, az életben maradásáért küzd, az nem tud, és nem is várható el tőle, hogy foglalkozzon a környezet megőrzésével. Az emberi élet és méltóság megőrzésének nem lehet korlátja bármilyen környezeti szempont. Amikor évente több millióan halnak meg betegségekben, évente több száz millióan éheznek, a szegény országok lakosságának 75%-a kevesebb mint napi 1 dollárból él, akkor a legfontosabb célkitűzésnek ezen problémák kezelésének kell lennie. Az ENSZ és más nemzetközi szervezetek felismerték ezt, és bár a fenntartható fejlődés környezeti oldala minden programban megjelenik, de mindössze marginális szempontként, inkább a társadalmi-gazdasági gondokra koncentrálnak. Ha megoldották a fejlődő országok a legsúlyosabb népességi, egészségügyi, oktatási problémákat, akkor majd a környezetvédelemmel is foglalkozni fognak. Ezzel az első hipotézisemet bizonyítottam.

Ennek a kérdéskörnek a másik oldala viszont az, hogy a globális környezeti problémák megoldása a fejlődő országok nélkül aligha lehetséges. A globális felmelegedés elmélete szerint a növekvő széndioxid-kibocsátás okozza a Föld felmelegedését, melyből jelentős részt képviselnek a fejlődő országok. Az elmélet elfogadói nézőpontja szerint a fejlődő országoknak ugyanúgy meg kell tenniük a szükséges környezetvédelmi intézkedéseket, akár még a gazdasági növekedés visszafogása árán is. Ez a vélemény elfogadhatatlan, mert a legszegényebb országokat semmilyen érveléssel és indokkal nem lehet akadályozni a gazdasági növekedésben, bármilyen költségekkel is jár. Az IPAT-egyenlet elemzésével megmutattam, hogy a fejlett világ által számos alkalommal hivatkozott környezetre gyakorolt hatás elsősorban őket érinti és nem a fejlődő országokat, így érthetetlen, miért a szegény országoktól követelik a különböző intézkedéseket, miközben ők alig tesznek a probléma megoldásáért. Az ilyen magatartásra jó példa az Egyesült Államok viselkedése, hogy nem írja alá a kiotói-egyezményt.³⁰

---

³⁰ A kiotói szerződéssel szembehelyezkedve George W. Bush környezetpolitikája ismertetése során bejelentette, hogy az Egyesült Államok a gazdaság üvegházhatású gázok kibocsátásá-

Az 1997-ben megkötött kyotói-egyezmény célul tűzte ki az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését, és bevezette 2005-től az emisszió-kvóta kereskedelmet. A rendszer lényege, hogy mind-egyik ország számára meghatároztak egy kibocsátási kvótát, melyet be kell tartaniuk. Amennyiben valamelyik ország rendelkezik szabad kvótával, az eladhatja ezt olyan országnak, mely túlhaladta az engedélyezett kvótáját. Véleményem szerint a rendszer a fejlett országoknak kedvez, és nem segít az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésében. Utóbbi állítást azzal indokolom, hogy a fejlett országok rendelkeznek a szükséges pénzeszközökkel, hogy számukra bármennyi kvótát szerezzenek, és így ne kényszerüljenek az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére. A fejlődő országok számára pedig két dolog miatt lehet káros a rendszer. Egyrészt a kvótákért kapott pénzeszközök a korrupció és instabilitás miatt nem finanszírozzák megfelelően a különböző társadalmi-szociális kiadásokat. Másrészt pedig azért, mert előfordulhat, hogy egy ország vezetése a minél több pénzeszköz-szerzés reményében csökkenti a gazdasági kibocsátást, mellyel csökkenti az üvegházhatású gázok kibocsátását, aminek következtében több eladható kvóta áll a rendelkezésre. A kibocsátás csökkentése viszont a szegénységet növelheti az országban.

A felsorolt problémák megoldása azért is szükségszerű, mert a környezetvédelmi intézkedések véghezviteléhez szükség van egy környezettudatos gondolkodásra, melyről a második hipotézisem szólt. A környezettudatos gondolkodás feltétele, hogy az emberek felismerjék a környezet védelmének és megőrzésének fontosságát és jelentőségét, továbbá megjelenjen a környezet, mint érték a gondolkodásmódjukban és életvitelükben. A szakemberek a környezetet luxusjóságok közé sorolják, mivel csak egy bizonyos jövedelemszint után lehet figye-

---

nek intenzitását kívánják csökkenteni (G/Y arányt, ahol G a szennyezés, Y a gazdasági termelés nagysága). Azzal indokolta döntését, hogy az intenzitás-csökkenés elérhető anélkül, hogy korlátozzák, vagy csökkentsék a GDP-t, ami a beruházások csökkenéséhez, és így a környezetvédelmi beruházások csökkenéséhez vezethet. Példaként hozza fel e jelentés, hogy az USA 1990-2000 között 17,1%-kal csökkentette az üvegházhatású gázok kibocsátásának intenzitását, ami azonos nagyságú az EU üvegházhatású gázok kibocsátás-intenzitásának csökkentésével. (Kolstad [2005]). A probléma ezzel az intézkedéssel az, hogy amennyiben a jövedelem növekedési üteme nagyobb, mint az intenzitás-csökkenés üteme, akkor az üvegházhatású gázok kibocsátásának mennyisége nő.

lembe venni. Ha elősegítjük a szegény országok felzárkózását, biztosítjuk a gazdasági növekedést, ezzel párhuzamosan segítünk megoldani a különböző társadalmi, egészségügyi problémákat, akkor egy idő után ezekben az országokban is lehetőség lesz a környezeti politikák alkalmazására. Minél fejlettebb egy ország – akár jövedelmét, akár humán fejlettségét nézzük – annál inkább képes a környezeti tényezőkkel foglalkozni. Ehhez azonban el kell érni egy bizonyos jövedelemszintet. Az országok egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelmét tekintve valahol 4500-5000 jövedelemszint között kezdődik azon országok köre, ahol megfelelő – a fenntartható fejlődés elvei szerint – környezetpolitikákat alkalmaznak. Ezen országok eljutottak olyan társadalmi, szociális és gazdasági szintre, hogy lehetőségük van az ember alapvető szükségleteinek kielégítését követően a környezet megőrzésére is ráfordításokat szánni. Ha nem is lehetséges a legszegényebb országok ilyen mértékű felzárkóztatása, biztosítani kell számukra a legszükségesebb egészségügyi, oktatási, élelmezési, biztonsági szükségleteket.

A fejlett országokra hárul a feladat, hogy elősegítsék a szegény országok felzárkózását. A lehetőségeik azonban korlátozottak. A közvetlen tőkeberuházás nem minden esetben megoldás, mivel a korrupció és a különböző fegyveres konfliktusok megakadályozzák a segélyek eljutását a rászorulóknak, illetve nem létezik megfelelően képzett humán erőforrás a modern technika üzemeltetéséhez. A gyógyszerek, egészségügyi ellátások eljuttatása a rászorulóknak szintén nem mutat eredményeket, és ismételten a korrupció, fegyveres konfliktusok a legfőbb korlát. Ahhoz, hogy a fejlett világból érkező támogatásokat megfelelően lehessen felhasználni, először is politikai stabilitásra és stabil intézményrendszerre van szükség az országokban. Ennek megteremtése, biztosítása kell, hogy az első lépés legyen a fejlett világ számára. A stabilizálás után külföldi segélyekkel meg kell valósítani a megfelelő egészségügyi ellátást, illetve biztosítani az oktatást, mellyel megteremtődik a képzett munkaerő, miközben fejlett technikák átadásával a mezőgazdaság fejlesztését, illetve gabonaimport révén a megfelelő élelmezést tudnák biztosítani. Az oktatásban kiemelt helyet kell szánni a környezettudatos gondolkodás átadásának, hogy a felnövő generáció már a környezeti szempontok figyelembe vételével irányítsa országát. Különbőféle felvilágosító kampányok és családtervezési ta-

nácsadások segítségével mérsékelhető a növekvő népességütem. Harmadik lépés lehet az ipar és szolgáltatás fejlesztése, az országokban megfelelő gazdasági háttér kiépítése, mellyel a szegény országok biztosítani tudják a folyamatos gazdasági növekedést, illetve a modern technológiák alkalmazásával csökkenteni a környezet terhelését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOVENBERG, A. L. – SMULDERS, S. [1995]: „Environmental quality and pollution-augmenting technological change in a two-sector endogenous growth model”, *Journal of Public Economics* 57., 369-391. old.
- BROWN, L. R. [2001]: „Az éhezés gyökeres felszámolása”, *In: A világ helyzete 2001, Föld Napja Alapítvány, Budapest*, 51-74. old.
- BUTTER, F. A. G. den – HOFKES, M. W. [1995]: Sustainable development with extractive and non-extractive use of the environment in production”, *Environmental and Resource Economics* No. 6., 341-358. old.
- COLE, M. A. et al. [1997]: „The environmental Kuznets curve: an empirical analysis”, *Environment and Development Economics* 2, 401-416. old.
- DASGUPTA, P.S. – HEAL, G. M. [1979]: Economic theory and exhaustible resources, Cambridge University Press, Cambridge.
- EC [2003]: Document de stratégie de coopération régionale et Programme indicatif régional 2002-2007, EC Regional Strategy Papers, AC/SCR-9FED, Brussels.
- EC-SAC [2002]: Regional Strategy Paper and Regional Indicative Programme 2002-2007, EC Southern African Development Community, Brussels.
- ENGELMAN, R. et al. [2002]: „A népesedésről és az élet jobbá tételéről”, *In: A világ helyzete 2002, Föld Napja Alapítvány, Budapest*.
- EHRlich, P. R. – HOLDREN, J. P. [1971]: „Impact of population growth”, *Science* 171, 1212-1217. old.

- FORSTER, B. A. [1973]: „Optimal capital accumulation in a polluted environment”, *Southern Economic Journal* 39., 544-547. old.
- GRIMAUD, A – ROUGE, L. [2003]: „Non-renewable resources and growth with vertical innovations: optimum, equilibrium and economic policies”, *Journal of Environmental Economics and Management* 45, 433-453. old.
- GRIMAUD, A. – ROUGE, L. [2004]: „Pollution non-renewable resources, innovation and growth: welfare and environmental policy”, *Resource and Energy Economics*, Article In Press, Letöltve: www.eisz.hu
- GROSSMAN, G. M. [1995]: „Economic growth and the environment”, *Quarterly Journal of Economics* 110, 353-377. old.
- HALWEIL, B. [2002]: „Földművelés a köz érdekében”, In: *A világ helyzete 2002, Föld Napja Alapítvány, Budapest*, 69-98. old.
- HOFKES, M. W. [1996]: „Modelling sustainable development: An economy-ecology integrated model”, *Economic Modelling* 13., 333-353. old.
- KERÉNYI, A. [1995]: Általános környezetvédelem, Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.
- KOLSTAD, C. D. [2005]: „The simple analytics of greenhouse gas emission intensity reduction targets”, *Energy Policy Vol. 33, Issue 17*, 2231-2236. old.
- KORÁN, I. [1980]: Világmodellek, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- LIGETI, ZS. [2002]: Gazdasági növekedés és felzárkózás, PhD-értekezés, Budapest.
- MAGNANI, E. [2001]: „The Environment Kuznets Curve: development path or policy result?”, *Environmental Modelling and Software* 16, 157-165. old.
- MEADOWS, D. et. al. [1986]: Sötétben tapogatózva – A világmodellezés első évtizede, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest

- MEADOWS, D. et. al. [2005]: A növekedés határai – harminc év múlva, Kossuth Kiadó, Budapest
- MEIER-RAUCH [2000]: *Leading Issues in Economic Development*, Oxford University Press, New York.
- NIERENBERG, D. – HALWEIL, B [2005]: „Az élelmezés biztonsága”, *In: A világ helyzete 2005, Föld Napja Alapítvány, Budapest*, 84-106. old.
- NORDHAUS, W. D. [1991]: „To Slow or Not to Slow: The Economics of the Greenhouse Effect”, *Economic Journal* 101, 920-937. old.
- NORDHAUS, W. D. – BOYEZ, J. G. [2000]: *Warming the World: Economic Models of Global Warming*, MIT Press, Cambridge.
- PANAYOTOU, T. [1993]: „Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development”, *In: World Employment Research, Working Paper* 238, International Labour Office, Geneva.
- PERMAN, R. et. al. [2003]: *Natural Resource and Environmental Economics*, Pearson Education Limited, Edinburgh.
- PLOEG, F. van der – WITHAGEN, C. [1991]: „Pollution control and the Ramsey problem”, *Environmental and Resource Economics* 1, 215-236. old.
- PLOSSER, I. C. [1992]: „The Search of Growth”, in: *Policies for Long-Run Economic Growth. (Symposium Summary)*, The Federal Reserve Bank of Kansas City, 57-86. old.
- QUAH, D. T. [1993b]: „Galton’s Fallacy and Test of the Convergence Hypothesis”, *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 95., No. 4., 427-433. old.
- RENNER, M. [2002]: „Természeti erőforrások és az elnyomás”, *In: A világ helyzete 2002, Föld Napja Alapítvány, Budapest*, 187-214. old.
- RENNER, M. [2005]: „Természeti kincsek és konfliktusok”, *In: A világ helyzete 2005, Föld Napja Alapítvány, Budapest*, 126-127. old.
- ROMER, D. [2001]: *Advanced Macroeconomics*, McGraw-Hill Book Co., Singapore.

- SAMPAT, P. [2003]: „Szabaduljunk meg a bányászat rabszolgaságától!”, In: *A világ helyzete 2003, Föld Napja Alapítvány, Budapest*, 150-173. old.
- SAPHORES, J-D. [2003]: „Harvesting a renewable resource under uncertainty”, *Journal of Economic Dynamics and Control* 28, 509-529. old.
- SELDEN, T. M. – SONG, D. [1994]: „Environment quality and development: Is there a Kuznets curve for air pollution?”, *Journal of Environmental Economics and Environmental Management* 27, 147-162. old.
- SMULDERS, S. – GRADUS, R. [1996]: „Pollution abatement and long-term growth”, *European Journal of Political Economy* Vol. 12., 505-532. old.
- STERN, D. I. – COMMON, M. S. [1996]: „Economic Growth and Environmental Degradation: The Environment Kuznets Curve and Sustainable Development”, *World Development* 24, 1151-1160. old.
- STIGLITZ, J. [1974]: „Growth with exhaustible natural resources: I) efficient and optimal growth, II) the competitive economy”, *Review of Economic Studies Symposium* 41, 123-152. old.
- SZLÁVIK, J. [2005]: Fenntartható környezet- és erőforrás-gazdálkodás, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- TAHVONAN, O. – KUULUVAINEN, J. [1991]: „Optimal growth with renewable resources and pollution”, *European Economic Review* 35., 650-661. old.
- TAHVONEN, O. [1994]: „Trade with Polluting Nonrenewable Resources”, *Journal of Environmental Economics and Management* 30., 1-17. old.
- TAHVONEN, O. – SALO, S. [1999]: „Economic growth and transitions between renewable and nonrenewable energy resources”, *European Economic Review* 45, 1379-1398. old.
- TOL, R. S. J. et. al. [2004]: „Distributional aspects of climate change impacts”, *Global Environmental Change* 14, 259-272. old.

-
- UNDP [2005]: World Development Report 2005, United Nations Development Programme, New York, USA.
- Világbank [1992]: World Development Report 1992, Oxford University Press, New York, USA.
- Világbank [2003]: World Development Report 2003, Oxford University Press, New York, USA.
- Világbank [2004]: World Development Report 2004, Oxford University Press, New York, USA.
- Világbank [2005]: World Development Indicators 2005, World Bank, Washington DC, USA.
- WACKERNAGEL, M. – Rees, W. E. [2001]: Ökológiai lábnyomunk, Föld Napja Alapítvány, Budapest.
- WIRL, F. [2003]: „Sustainable growth, renewable resources and pollution: Thresholds and cycles”, *Journal of Economic Dynamics and Control* 28, 1149-1157. old.

Támogatóink:

AEGON Biztosító Rt.

CIB Bank Rt. (Sopron)

Soproni Pénzügyi Szakkollégium Alapítvány

Egészséges Nemzedékért Alapítvány (Győr)

1500,- Ft